

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Særudgave af

EN DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(Kirkelig geografi)

Samlet og udgivet af

PAUL NEDERGAARD

Sognepræst

SØNDERJYLLAND I

Ribe stift

Hefte 2

Meddelelserne på bagsiden bedes venligst læst!

KØBENHAVN 1971

følger i Berlin). Han virkede stille som »dansk folkeadvokat«.

C. Appel mistede sin hustru 1869. Da hun laa paa dødslejet, kom *Fedder Hansens* datter, *Sofia,* fra Brem paa besøg. Hun var da 17 aar. Hun blev snart efter husmoder paa højskolegaarden og 1875 gift med Appels ældste søn, *Matthias.* Hun blev som en moder for de yngre brødre, som en uundværlig datter for C Appel. Siden blev hun menighedens værtinde. De langvejs kørende fik søndagskaffe hos Sofia, der smilende gik rundt mellem dem. Til gengæld bragte gæsterne fødevarer til huset.

De sidste aar var svære for *C. Appel.* Han maatte opgive pigehøjskolen p gr a sygdom 1885. Han havde kræft i kæben, og gennemgik 1887 en stor ansigtsoperation, hvorved det ene øje gik tabt, og der maatte indsættes en kunstig gane. Sofia var hans trofaste sygeplejerske. Det faldt ham pinefuldt at tale, og 1889 maatte han opgive sin præstegerning efter 15 rige og bevægede aar. Efter *Svejstrups* tilskyndelse byggede venner et hjem til ham i Dalum, hvor hans søn, *Hans,* var landbrugslærer. Her flyttede han over og delte sit hjem paa »Folkely« sm m sønnen *Matthias, Sofia* og deres børn. Han var altid frimodig, naar det gjaldt menighedens sag, men naar det gjaldt ham selv, kunne han komme i svære anfægtelser. Var sygdommen en straf, fordi han ikke havde brugt ordets kostelige gave ret? Efter eget ønske blev han begravet i Askov, for at der kunne være fred om hans grav. I Rødding staar hans mindesten ml den gl kirkesal og den ny kirke: Han ses i relief i sin sorte frakke, som han stod og talte i menigheden.

Pastor *Nis Petersen Lycke* (1889–1922) var opvokset i Hygum i et lærerhjem, der var præget af mild pietisme. Han tog lærereksamen i Tønder, blev hjælpelærer hos sin fader og lærer i Skærbæk 1867, førstelærer 71. Han fik mange venner, men led under skolens tiltagende fortyskning, der tvang ham til at opgive sin lærergerning. 1881 blev han degn og organist i Gram, kaldet af grev *Brockenhuus-Schack* til denne danske oase, men uden lærergerning. Gn sin 2. hustru, *Kathrine Schou,* en betydelig kristen personlighed, blev han ført ind i grundtvigsk kirkesyn og kirkeliv. Hun havde været *Appels* elev paa R højskole og jævnligt taget del i hans gudstj der.

Formanden for R frimgh, *J. H. N. Skrumsager,* havde første gang hilst paa *Lycke,* da denne som eneste prøjsiske embedsmand deltog i afsløringen af *H. A. Krügers* mindesten i Ribe. Siden havde han jævnligt besøgt Lycke, og en dag, da de talte om *C. Appels* sygdom, spurgte *Skrumsager Lycke,* om han kunne tænke sig at afløse Appel. Først stod det for ham og hans hustru som en umulighed, siden spurgte de, om det kom fra Gud, og da *Skrumsager* kom med mandat fra præsteudvalget, turde *Lyckes* ikke sige nej, men føjede til: »Blot Gud ikke maa faa skam af os!« *Jakob Kloppenborg* sagde god for Lycke: »Han er saa brav en mand, at han ikke gaar ind til noget saadant uden indre tilskyndelse!«

18. maj 1889 blev *Lycke* enstemmigt valgt, og 15. sept blev han ordineret af *C. Appel.* Der var mange venner fra Bovlund-kredsen og fra kongeriget. *Fr. Lange Grundtvig* fra USA var ogsaa med.

Det blev ikke let at skifte præst. *Appel* var en klog, myndig og aandfuld mand, og *Lycke* drømte ikke om at maale sig med ham. Fru Lycke skrev, næsten ubarmhjertigt, at Lyckes vidnesbyrd var »vaklende, uklart og af en i aandelig henseende umyndig«. Men mgh voksede i indre kraft, lærte sit ansvar at kende. Det skulle ikke være præstens prædiken, der var afgørende. Man samledes tæt om daab og nadver, og som aarene gik, lærte man at skønne paa *Lyckes* jævne, redelige forkyndelse. I det ydre maatte mgh gn en dyb bølgedal. Udvandringen var stærkere og holdt længere ved paa Rødding-egnen end andre steder i Sdj. Fra 1881 var der nedgang i tallet paa døbte, nu sank det betydeligt til op mod 1900. Saa blev der ny samling, og den gamle kirkesal blev for lille. Den ny, smukke kirke paa bakkehældet ligger over for sognekirken paa den anden side af en bæk. De unge samlede ind til kirkeklokken. Ofte ville de to kirkers klokker komme til at ringe samtidigt. Saa bestemte de unge sm m sognepræsten, at frimghs kirke (Sct Pouls kirke) skulle have en klokke med dybere tone end sognekirkens. Den tyske sp i R foreslog, at de to kirkeklokker skulle stemme sammen. (*Mads Gram* sagde: »Skal frimgh have berettigelse, maa vi tage tonen dybere, end det kan ske i statskirken«). Det var med vemod, man 1909 tog afsked med den gamle sal med de mange rige minder, og man var ængstelig for, om man kunne fylde den ny kirkes 350 siddepladser. Men det viste sig dog snart, at det kunne lade sig gøre. Den blev indviet 5. dec 1909.

Menighedsmøderne i menighedssalen efter gudstj blev et vigtigt led i mgharbejdet. Det hændte, at der indsmugledes en taler fra kongeriget, men ellers var det menighedens egne, især *Skrumsager* og *Nis Kjems,* der førte ordet eller læste op. Samhørigheden styrkedes i høj grad her. I de første aar kom *Lycke* meget i sin gamle egn, Skærbæk, hvor hans tidligere elever gerne hørte ham. Han havde ogsaa faste tjenester i Sundeved, i en del aar tillige i Skrave, Ø Linnet og Fole. – Under verdenskrigen kom Lyckes stille mod ret frem og blev til velsignelse. Lycke og hans hustru delte fuldt ud kaar med deres landsmænd, de mistede 2 sønner i det første krigsaar. Derved blev L rustet til at tale trøst, og til gengæld mødte L menighedens kærlighed som aldrig før. Fru L havde sjælsstyrke til uden personlig bitterhed at byde soldaterne et jublende velkommen hjem i julehilsenen 1918. Ved kirken staar en stor granitsten (søster til genforeningsstenen i Skibelund) med 16 navne paa menighedens faldne.

Saa kom *genforeningen.* Der var ikke tvivl om, at man ville fortsætte som fri menighed. Fru Lycke havde allerede 1909, da mgh forlod sin gl kirkesal, talt om lykken ved, at kirken her var plantet paa frihedens grund. Den arv var de unge rede til at overtage 1920. Fristelsen til at slutte sig til sognemenighederne mindskedes ogsaa ved, at der kom ikkegrundtvigske præster til de fleste sogne. Men Lyckes kræfter var blevet smaa. Han var 78

aar, og fra 1921 turde han ikke prædike mere, men vedblev at tjene ved daab og nadver. Let var det ikke at finde en ny præst, skønt man nu mere frit kunne vælge præst, ogsaa fra kongeriget. Der var en del, der talte for at vælge højskoleforstander *Erik Appel,* sønnesøn af gamle C. Appel. Han var før verdenskrigen vendt hjem fra USA i haab om at blive naturaliseret som tysk statsborger, saa han til sin tid kunne gaa ind i sin farfaders gerning som frimghpræst. Men maaske var man bange for, at han ville prøve at forene højskoleforstanderens gerning med præstens. Det dalende elevtal og *Erik Appels* frimodige tagen stilling til ømtaalelige spm, bevirkede maaske ogsaa, at man gik uden om han. (Senere fik han den smukkeste oprejsning i sit hjem paa Ellehus, hvor han indrettede en kirkesal, hvor det lille knæfald, der blev brugt ved C. Appels ordination i Askov, blev indføjet i alterskranken). Fru *Kathrine Lycke* har i Højskolens Aarsskrift 1931 givet et meget smukt billede af livet i den gamle kirkesal.

Man valgte *Kristian Svendsen* til Lyckes efterfølger (1923–54). Han var fra Himmerland, hvor hans fader som ung kom med i den grundtvigske bevægelse, hans moder havde som ung været med i Rødding frimgh. Selv var han døbt ved sin moders dødsleje af frimghpræst *Rs. Lund,* Mors, og konfirmeret af *Søren Anker-Møller,* Klim. Han gik i Søttrup friskole, var med til frimghgudstj i friskolens sal. Tidligt ville han være præst, men han kom paa Ranum seminarium, blev højskolelærer i Uldum og lærer i folkeskolen. Megen tid tilbragte han paa Liselund, en hel vinter holdt han vikar for at være paa Liselund. Hans hustru, der ogsaa var fra Himmerland, havde været friskolelærerinde, og havde tilbragt en sommer hos *Ejvind Berggrav.* Som lærer i Ullits var han en del brugt som taler i grundtvigske kredse i Himmerland. I Rødding var der kræfter i gang for at hævde den fri kirkelige linie derved, at man ikke ville vælge en akademiker til præst. Saa valgte man *Svendsen,* og han blev ordineret af *Niels Dael* 23. juli 1923. Det gik med Svendsen som med Lycke. Begyndelsen var ikke let, men S voksede under tjenesten. Det var personlige tanker, han bar frem, ikke bange for at tale Roma midt imod, men rede til at vente, til mgh kunne følge ham. Han deltog flittigt i egnens grundtvigske præsters konvent og stod venligt til IM. Fru *Lycke* boede som nabo til S til sin død 1934, god at gæste og lytte til. Lyckes datter, fru *Kristine Jensen,* Tornumgaard, var i mange aar menighedens organist uden vederlag til sin død 1954. Genforeningen bragte en del ny familier til egnen, og flere af disse sluttede sig til frimgh og bragte fornyelse. Udadtil har mgh haft en art fadderskab med *Maren Sørensens* arbejde i Valsbøl, og støttet ØM og især Porto Novo missionen.

1954 trak *Kr. Svendsen* sig tilbage, og for første gang valgte man en akademiker til præst, c theol *Niels Gaardhus* fra Jerne v Esbjerg. En af de store begivenheder var kirkens 50-aars fest 1959, der fejredes med en tredages fest i nov. Pastor *Gaardhus* havde skrevet kantate, de sønderjyske frimgh var indbudt, og der var tæt fyldt. Blandt talerne var menighedens gamle præst, *Kr. Svendsen,* og hans sønner, der er præster, *Erik Appel, Hans Lund* og mghs fmd *Alexander Schmidt* berettede historie. Sp *Alfred Hansen* talte om det gode forhold ml de to menigheder, hvis klokker er stemt, saa de harmonerer med hinanden.

Det vil være ugørligt at opregne alle dem, der har været med til at bære Rødding frimgh. Et ejendommeligt vidnesbyrd om dens indflydelse er aflagt af den tyske pastor *G. Horstmann,* tidl Skrave, som i sine »Minder fra det tabte land« skildrer Københoved som »den landsby paa kloden, der maaske alt i alt stod højest i social, kulturel, moralsk og religiøs henseende«. Det var især frimghsfolkene, han tænkte paa. Særligt maatte han berømme fmd *J. H. N. Skrumsager* (* 1841, † 1921), der ved sin indre fornemhed, aandelige dannelse og alvorlige mandighed var en »i sandhed fyrstelig bonde«, sine byfællers ærlige ven, en trofast raadgiver. Flittigt besøgte han syge og gamle. Naar den tyske præst dér traf den danske folkefører, viste de gensig venlighed. *Skrumsager* var en dybt from mand. Hans børn fortæller om, hvor grebet de var ved at høre ham fortælle bibelhistorie.

Da frimenigheden holdt 50-aars fest 1924, kunne en af dem, der var med i 1874, *Jakob Kloppenborg,* Harreby, menighedens mangeaarige fmd, fortælle som øjenvidne. Jakobs fader hørte til de stille i landet, der fik sin aandelige næring fra Christiansfeld, med andagt, bøn og salmesang derhjemme. Brødremenighedens stærke fællesskab, uden skel ml præst og lægmand, med gudstj som mghs, ikke præstens, med den levende sang, alt dette gik i arv fra Brødremenigheden til Rødding frimgh, og mænd som *P. Larsen-Skræppenborg* kom i brødremgh-emissærernes spor. Andagterne blev til gudelige forsamlinger, og som dreng var Jakob med hos *P. Larsen* i Dons til kristent høstgilde. Og Jakob fik lov at køre med *P. Larsen* rundt til venner og møder i Jylland. Jakob sagde: »Jeg kan ikke sætte noget skel ml min pietisme og min grundtvigianisme.« Gennem flere slægtled var *Jakob Kloppenborg* med til at bære frimghslivet. Han var over 80, da Rødding højskole aabnedes i 1920, men han gik de 10 km fra Harreby til skolen gennem en længere periode for at høre foredragene. Hans søn *Peder K* var gennem mange aar frimghs fmd.

Hans Diderik Kloppenborg (* 1802 Gramby, † 82 Københoved, begr i Skrave), hvis fader var tingskriver, et embedsmandshjem, hvor der taltes tysk, og H. D. K blev konfirmeret paa tysk i Christiansfeld. Efter nogle aar i tobaksspinderlære hos en morbroder i Hadersley blev K som ganske ung bestyrer af Bejstrupgaard, Københoved, som morbroderen havde overtaget under pengekrisen. Omkring 1830 blev K ejer af gaarden, som han forstørrede og forbedrede med stor dygtighed. Han var myndig og robust, blev snart noget af en sognekonge i Skrave. Under treaarskrigen var han knyttet til hærens efterretningsvæsen og fulgte bl a *Olaf Ryes* hær gn Jylland 1849. Han var personligt knyttet til Fr. VII, præget af fædrelandskærlighed og kongetroskab. Da han under krigen var en tid i Kbhvn.

lærte han *Grundtvig* at kende og paavirkedes folkeligt og kristeligt af ham. Da han kom hjem, arbejdede han paa denne linie, blev medejer af Rødding højskole, udvirkede at *Svejstrup* blev sp i R og levede stærkt med i det liv, der nu vaktes. Da *Svejstrup* blev afskediget, indrettede han sin storstue til gudstjenester, og her prædikede først *Svejstrup*, senere *C. Appel* og *Lycke*. K blev en af frimghs bedste mænd, medl af kredsdagen fra 64, deltog 1867 i de 47's sendefærd til Berlin. Mindesten i Skibelund.

(Mads Jensen i Højskolebl 1885, 617 f, 666 f, F. Kjær i Sønderjysk maanedsskr 1927—28, 145 f, Haabets mænd, 1923, 35 f, DBL XII, 542).

Jørgen Nielsen Hansen Skrumsager (* 1841 Sdr Bork, † 1921 Københoved, begr i Skrave, blev 1866 gift med H. D. Kloppenborgs dt, Ane Marie, († 95), derefter med Laura Buch fra Sdr Lem. Jørgen S, hvem hans fader ønskede en bedre uddannelse, end han selv havde faaet, kom tidligt hjemmefra, i skole hos en dygtig lærer i Grindsted, tjente flere steder og kom 1859 paa R højskole. *Sofus Høgsbro*, og især *J. L. Knudsen* betød meget for ham, og fra højskolen blev han, trods sin unge alder, forvalter hos *H. D. Kloppenborg*. Han købte, efter at have været soldat i Kbhvn en gaard i Københoved 1865. Han havde i flere aar været forlovet med *H. D. Kloppenborgs* dt, men faderen satte sig derimod, hvorefter S »bortførte« hende, og de blev viet hos sp i Arrild, før faderen kunne forhindre det. Først senere jævnedes vejen ml S og hans svigerfader, men den gamle kunne ikke helt glemme det, og i sit testamente gjorde han datteren arveløs, men overdrog Bejstrupgaard til hendes søn, den senere landdagsmand *H. D. Kloppenborg-Skrumsager* (se ndf), og ved den gamle H. D. Ks død flyttede S ind paa gaarden, hvor han boede til sønnen blev myndig 1893, hvorefter S flyttede tilbage til sin gl gaard. S blev en af Rødding-egnens og Sdjs førende mænd, mindre paa det praktiske end paa det kristelige, folkelige og nationale omraade. Han bestyrede sognets bogsamling, som han flyttede fra skolen til sin gaard, og han var en af de første, som 1870 traadte ud af statskirken, idet han var en af de førende ved oprettelsen af frimenigheden. Som i svigerfaderens tid blev storstuen brugt paa Bejstrupgaard hveranden søndag til gudstjeneste. Han var meget brugt som taler ved møder paa egnen og senere i kongeriget, medl af Sprogforeningens styrelse, medred af Sprogforen almanak til 1914, og skrev mange biografiske og enkelte skønlitterære bidrag. Fra 1898 var han fmd for Udvalget for kristelig virksomhed i Nordslesvig. Fra ca 1880 følte han mere og mere som egnens førstemand, han sad i Had kredsdag 1880–1905, talte kun vanskeligt tysk, og landraaden maatte tillade ham at tale dansk. Under edsstriden var han det edsnægtende Vesteramts fører. Han kunne være stejl (»bjørnenatur«), men glemte aldrig samarbejdets nødvendighed, og det skyldtes navnligt ham, at man 1886 kunne faa flertal bl valgmændene i kredsen for *Gustav Johannsens* valg. 1907–19 var han fmd for vælgerforeningen og maatte lede arbejdet i de højst bevægede tider. Han stod *H. P. Hanssen* nær, men i de sidste aar kølnedes det, og under grænsestriden stod han sm m sine sønner. Helstøbt, rodfæstet, agtet i alle kredse, ogsaa bl modstandere, staar S som en af de smukkeste repræsentanter for sdj bondestand og frimghsbevægelse indtil 1920.

Den tyske pastor **Horstmann** omtaler ham smukt i »Erinnerungen aus verlorenem Land«, 1925, 173—78, se i øvr P. Eliassen i Sprogforen almanak 1922, 71, Rødding højsk aarsskr 1930, 60, H. P. Hanssen: Et tilbageblik, I—IV, Landet 4. sept 1941, DBL XXII, 197 f (Hans Lund).

Jørgen N. H. Skrumsagers børn blev ogsaa førende, mere praktisk-politisk end kirkeligt, men dog stærkt præget af aanden i hjemmet: *Hans Diderik Kloppenborg-Skrumsager* (* 1868, † 1930, begr Skrave) blev som nævnt indsat som universalarving til sin morfaders gaard, Bejstrupgaard, som han drev med stor dygtighed, blev landdagsmand 1908–18 og samarbejdede med *Nis Nissen* og *H. P. Hanssen* i Berlin. Hans nordiske kæmpeskikkelse, djærve lune og ligefremhed skaffede ham venner overalt. Hjemme var han skattet folketaler. Senere gik han imod Aabenraaretningen, blev 1920 landstingsmd, overraskede 1927 ved at være dramatiker med skuespillet »Landeværn«, 5 billeder af kampen om Sønderjyllands jord, opført paa Folketeatret i Kbhvn. – *Morten Kamphøvners* biografi 1959 af S giver et udmærket billede af S og af forholdene. – *Jutta Kloppenborg-Skrumsager* (* 1873, † 1950) var gift i Kbhvn og meget virksom for Sdjs sag i kongeriget, og *Niels Hansen Nikolaj Frederik Severin Grundtvig Kloppenborg-Skrumsager* (* 1880, † 1948), Visby hedegaard (se Visby).

Mads Gram (* 1876 Gastrup gaard, Hjerting, † 1952) voksede op i et af Rødding-egnens førende danske hjem, var paa Ryslinge højskole, Tune landbrugsskole, kom tidligt med i de nationalt vaagne unge sønderjyders kreds, medstifter og fmd Sønderjysk idrætsforening, overtog sin faders gaard i Københoved, virksom i landboforeningsarbejdet, fmd for kvægavlsudvalget. Han deltog alle 4 aar i verdenskrigen ved det svære artilleri paa Vestfronten. Han var et meget virksomt medlem af R frimgh, var med til at stille forslag 1918 om frimghs tilbagegivelse af højskolen saa den atter kunne genrejses som højskole, var næstfmd for højskolen. 1920 var han modstander af tanken om at danne et særligt sønderjysk parti, sluttede sig til Venstre og var folketingsmd i Rødding-kredsen 1920–24. (se Adler Lund: Sønderj Idrætsf, 1903–28). *Mads Gram* var en af dem, der havde lært kamp i Køller-perioden. Da vælgerforeningen 1910 skiftede sekr efter *Nis Nissen*, Nordborg, var der mange, der ønskede Mads Gram, men man valgte den ældre *Martin Simonsen*, Flovt. *Mads Gram* var vokset op i Københoved, hvor hans fader, dyrlæge Gram, hørte til den kreds, der gav landsbysmf præg. Kun ganske faa af slægten Gram er bønder, men én skulle have gaarden, og det blev Mads, og slægtstro tog han arven op, efter først at have været smed. Han var en mand, der spændte over vide felter, baade politisk og fagligt, og han havde ikke ringe del i, at *Madsen-Mygdal* 1926 vendte tilbage til politik

Han var med til at give Sdj en landbrugsskole, han var med til at genrejse R højskole, en mand med en egen tankeklarhed. Han sejlede ikke i magsvejr, en personlighed, og saa en varm kristen, en af frimghs tro støtter. Han var fmd for R højskole. 1950 udsendte han ikke mindre end 3 bøger: 1. om R svineslagteri, 2. om Københoved bysmf med vigtige bidrag til egnens aandelige og nationale historie, og 3. en bog om Rødding frimgh og dens præstefolk. (Højskolebl 1952, 301 f).

Gdjr *Hans Lund* (* 1870, † 1957) var en af det gamle Københoveds kendte skikkelser. Hans Lund var, skriver »Dannevirke«, en typisk grænseegnsmand, født og opvokset paa Nørreskovgaard, som hans fader, der her oplevede 1864, ejede før ham. Han hørte til dem, der i udlændighedstiden var med til stadig at holde forbindelsen levende over Kongeaagrænsen. Ved jordefærden talte først – i haven ved hjemmet, hvor man i det milde februarvejr havde stillet baaren hen – pastor *Svendsen,* Rødding. I kirken talte den nuværende præst for frimenigheden, *Gaardhus,* og sognepræst *Jessen,* Skrave. Ved et paafølgende mindesamvær havde flere talere ordet, deriblandt *Niels Østergaard,* Københoved, og forstander *Arnfred,* Askov, der begge bragte tak fra Sprogforeningen, som i Hans Lund havde en virksom støtte.

Gamle Askov-elever fra et par vintre ved aarhundredets begyndelse vil mindes denne stille sønderjyde, der bag sit sagtmodige væsen husede en stærk sans for aandeligt liv og en varm kærlighed til Danmark.

Menighedens fmd siden 1920 har været: *P. Kloppenborg,* Harreby Østergaard, Fole, og *Alexander Smidt,* Søbækled, Skodborg.

Desuden nævnes fra menigheden: *Olav Fink,* Brændstrup, *Hans Jensen,* Tornumgd, Rødding, hvis hustru Kristine, dt af pastor Lycke, var kirkens organist, se ovf.

1931 opgives: 1100 medl, fra Rødding, Skrave, Hjerting, Ø Linnet, Hygum. 1951: 416 fam fra ovenn sogne samt Fole, Lintrup, Jels. 1964: 460 fam fra nævnte sogne.

Rødding frimenighedskirke, Sct Pauls kirke, indv 5. dec 1909, arkit Magdahl Nielsen, har taarn med spir, skib med to udbyggede gavle mod syd, apsis, er hvidkalket, tegltækt. Byggesum: 35.000 rigsmark. I 1954 var et billedskærerarbejde af Otto Fladt, med den korsfæstede i midtfløjen, opstillet i kirken paa prøve i nogle maaneder, men menigheden ønskede ikke dette arbejde, det fjernedes, og alteret forsynedes saa med et enkelt trækors og kalkmalerierne i kirkens apsis, udført af maleren Guttorm Petersen. Der er to billeder, som forestiller den fortabte søn og den barmhjertige samaritan. Oprindelig var over alteret et maleri af L. Tuxen, forestillende Kristi opstandelse. Dette maleri hænger nu i taarnrummet. Desuden findes i kirken et meget smukt maleri af Joachim Skovgaard, forestillende ægyptere, der drukner i Det røde Hav, da Moses rækker staven ud. Billedet er skænket til kirken i 1915, men det kunne ikke komme over grænsen for de prøjsiske myndigheder (symbolikken i maleriet med det lille folk, der undslipper fra stormagten, var for tydelig) og det blev først hængt op efter genforeningen. Da pastor Lyckes i december 1915 mistede deres to sønner i den store krig, sendte Joachim Skovgaard præstefolkene et relief, der forestiller en engel, der bærer to børn op til himlen. Han lavede det efter i 1914 selv at have mistet to drenge ved en drukneulykke paa Roskilde fjord. Skovgaards gave til Lyckes var en afstøbning. I 1939 blev afstøbningen afløst af et stenrelief, som sidder i kirkevæggen ved siden af prædikestolen. Det sidder til minde om pastor Lyckes. Oven over reliefet staar:

Fred til at stride vor strid med mod,
fred til at vente paa enden god.
(Fra Hostrups »Julebudet«)

og neden under staar i indskriften:

N. Lycke — Kathrine Lycke
Menighedens præstefolk 1889—1922.

Muret prædikestol med opgang gn korvæggen. Døbefont i korbuen. Nyt orgel. 350 sd. Om klokken se ovenfor.

Frimenighedspræst

1. 30. juli 1874–7. marts 89: **Cornelius Appel,** * 13. maj 21 Aabøl, Tirslund. Forældre: Lærer Hans Jepsen A og Kirsten Marie Appel. Lærereks Lyngby 41, medhj hos kateketen, Ribe, enelærer Lovrup, Døstrup 42, andenlærer degneskolen Løjt 44, enelærer Bodsbøl, Ballum 47, lærer borgerskolen og timelærer seminariet Tønder 51, forst Rødding 64, afsk 7. marts 89, † 26. marts 01. ~ 14. april 47 Anne Kjerstine Lorentzen, * 19. jan 29 Lovrup, Døstrup, † 14. jan 69. Forældre: Lærer Matthias L og Anna Hansdatter. – Sønner: Højskoleb Matthias A, * 48 Rødding, senere Odense, landbrugslærer Hans A, (* 56, statskonsulent Axel A, * 58, kirkeminister, højskoleforst., Jacob Chr. Lindberg A, (* 66), hvis hustru Ingeborg A er dt af højskoleforst Ludvig Schrøder, Rødding, senere Askov. – Om pastor C. A, se ovf og Vartov-Bogen 1966, s 40 f.

2. 15. sept 1889–23. juli 1922: **Nis Petersen Lycke,** * 16. juni 42 Tiset v Gram. Forældre: Lærer Peter Christian Nissen L og Else Andersdatter. Lærereksamen Tønder 63, lærer Hygum 64, do Skærbæk 67, degn og organist Gram 80, afsk 23. juli 1922, † 13. april 24. ~[1] 4. aug 74 Nicoline Christine Schou, * 4. aug 54 Kvistrup mølle v Struer, † 25. maj 82. Forældre: Gdjr og møller Anton Frederik S og Mette Bothilde Jensen. ~[2] 7. marts 84, hendes søster Mette Kathrine Schou, * 3. nov 52 Kvistrup mølle, † 34.

Om pastor L, se ovf.

Med støtte af Rødding frimgh har gdjr *Mads Gram,* Københoved, (en af mghs tro støtter), udgivet en lille bog: »Rødding Frimenighed og dens præstefolk 1889–1922«.

Bogen skildrer frigmhs historie fra den dag, *Cornelius Appel* blev tvunget bort af sin svære sygdom, og mgh besluttede sig til at spørge degn *Lycke* i Gram, om han ville være Appels afløser, eller rettede fra den dag man spurgte Lycke og fru Lycke, om de ville være mghs præstefolk, for det synes lige fra begyndelsen at have staaet klart for mgh, at vel var det Lycke, der blev deres præst, men at fru Lycke maaske ville faa en lige saa stor gerning iblandt dem.

Det er om disse to, *Lycke* og fru *Lycke, Mads Gram* samler sin skildring, og bidrag fra Lyckes to døtre, fra fru Ingeborg Appel og flere, og uddrag af fru Lyckes egne dagbogsoptegnelser giver skildringen øget værdi. Bogen er holdt i Mads Grams nøgterne, lidt tunge stil, men det er en redelig skildring af mennesker og forhold, og de to præstefolks skikkelser staar klart og levende. Forfatteren, der holdt meget af Lycke, har prøvet at give denne redelige præstemand, hvis harmoniske

sind og stille styrke i tunge dage vandt ham mghs tillid og kærlighed, alt, hvad der kunne tilkomme ham, og saa er det dog fru Lyckes magtfulde personlighed, interessen samler sig om.

Fru Lycke havde et voldsomt sind, i slægt med det, Jakob Knudsen skildrer i sin bog af samme navn, hun stred med det sind til sin dødedag og stred ikke altid til sejr. Fru Lycke kunne paa sine sidste dage, i ærlig erkendelse af sin styrke og sin svaghed, sige: »Vorherre har givet mig evnen til under alle forhold at skelne ægte fra uægte; det er vist, hvad jeg har betydet.« Det var sandt; Vorherre havde givet hende evnen til at se; Han havde ogsaa givet hende evnen til at sige, hvad hun saa: fru Lycke havde en skarp forstand – undertiden ogsaa en skarp tunge; det skaffede hende respekt, men skabte en lidt kølig atmosfære om hende indtil den dag, da hun ved mindegudstjenesten i Sct Poulskirken talte over sin faldne søn; da forstod mennesker, hvor varmt et hjerte der gemte sig bag det kantede væsen, og de gik nu frimodigt til fru Lycke for at blive trøstet med den trøst, hun selv havde fundet.

For den, der kendte fru *Lyckes* sky for det stærkt følelsesbetonede, er det rystende at læse dagbogsoptegnelserne, hvor voldsomme følelser bryder paa, da hun har faaet sikkerhed for, at begge hendes drenge er blevet derude, og man forstaar, hvor hun har stridt hver dag for at tøjle sin stærke natur. Fru Lyckes skildring i højskolens aarsskrift 1931 af kirkelivet i den gamle kirkesal under fremmedherredømmet er meget levende og interessant.

Det er sjældent, en præst faar lov at arbejde 33 aar i samme mgh, og endnu sjældnere, at to præstefolks gerning sætter saa dybe spor.

3. 23. juli 1922–1. juni 54: **Kristian Svendsen**, * 29. maj 86 Sønderup, Himmerland. Forældre: Gdjr Thomas S og Johanne Nielsen. Lærereks Ranum 11, højskolel Uldum 12, kommunel Ullits 15, ordineret 23. juli 22, afsk 1. juni 54. ~ 29. okt 12 Kirstine Marie Sigvardsen, * 9. jan 90 Haubro. Forældre: Gdjr Jens S og Maren Glerup. – Sønner Hodde-T og Slesvig (DKU). Om pastor S, se ovf.

4. 1. dec 1954: **Niels Thomsen Gaardhus**, * 2. jan 20 Jerne. Forældre: Gdjr Hans Lambert Sørensen og Ane Marie Nielsen. Stud Esbjerg private studenterkurs 47, navneforandring, c Aarhus maj 54 (1-99). ~ 3. jan 51 Dagny Kirstine Mikkelstrup, * 26. april 21 Hadbjerg, Randers amt. Forældre: Landmd Martinus M og Kristiane Blach.

Litt: Thade Petersen: De sønderjyske frimenigheders historie, 1924, Uffe Hansen og Asgar Højmark: De grundtvigske fri- og valgmenigheder, 1944, 225 f, Mads Gram: R frimenigh og dens præstefolk 1889—1922, L. Schrøder og L. Helveg: Om C. Appels ordination, 1874, Hejmdal 28.—29. marts 1901, Georgia la Cour Pedersen: Mindebl om C. Appel, 1905, Hans Kau: Cornelius Appel, 1921, J. Appel i festskr til H. P. Hanssen, 1932, 174 f, Sprogforen almanak 1925, 52 f, Sønderjyske kvinder under fremmedherredømmet, I, 1930, R højskoles aarsskr, 1934, 3 f, Højskolebl 1924, 789 f, Johs. Jørgensen i Ribe St aarb 1947—48, 11 f en skildring af en gudstj i frimghskirken, Kathrine Lycke: Den gl Kirkesal. Erik Appel: R Frimenigheds Dannelse, Vartovbogen 1964 og 1966 (ved N. Gaardhus). Medd fra højskoleforst Hans Lund, højskoleforst, kirkeminister A. Fog Pedersen.

SKRAVE

(Udskilt fra Rødding 1. april 1904)

Skrave sogn, 2869 ha, med Kongeaaen som sognets nordgrænse, udgør den nordlige udløber af Rødding bakkeø, der skraaner ned mod Kongeaaen. Landskabet er udjævnede moræner, som har et fladt præg, kun Kongsbjerg, et bakkedrag nordvestligt i sognet, naar en højde af 69,2 m. Derfra er der en pragtfuld udsigt gennem Kongeaadalen til egnen helt ind mod Kolding. Jorden er middelgod landbrugsjord, tildels med leret underlag, sandet langs Kongeaaen. 302 ha skov, der er rester af de store Farrisskove, der i middelalderen strakte sig fra Lillebælt til henimod Ribe. I Langetved skov findes en af de faa ravnereder, der er tilbage i Danmark. Mod nord friheds broen over Kongeaaen.

Nordvest for Københoved har der været et stensat vad over Kongeaaen. 1874 anlagde »Engforeningen Skodborg-Københoved« en vandingskanal syd for Kongeaaen; den er ikke længere i brug.

Oldtidsminder: 7 høje er fredet, 51 sløjfet. Den smukke gruppe: 4 Lokeshøje øst for Københoved. Mod syd i sognet er der ingen oldtidsfund gjort, da det var dækket af skov i middelalderen. Sognet led stærkt under svenskekrigene 1657—60. Det vides dog ikke, hvor mange, der er døde af pesten, da kirkebøgerne i det nævnte tidsrum ikke er ført.

Sognet er i dag et udpræget landsogn, adskillige gaarde paa 40–60 ha. Der er gode sociale forhold, kun faa arbejdere.

Midt i sognet, hvor landevejen fra Skodborg støder til vejen fra Københoved mod Rødding, ligger Skrave kirke (deraf det jyske udtryk: »Midt i æ vej som Skrav kjærk«, et udtryk for noget, der ligger forkert). Før i tiden laa kirken meget ensomt, men ved kirken ligger nu præstegaarden, opført 1905, Skrave andelsmejeri opført 1886, samt 3 huse, 400 m nord for kirken ligger Centralskolen fra 1954 med kommunekontor. Skrave by, som har eksisteret i middelalderen og nævnes i det 14. aarh, er forsvundet i 1580. Endnu kaldes jorderne sydvest for kirken Skrave mark. Det er sandsynligt, at der i middelalderen har ligget en adelsgaard her, men den er i saa fald forsvundet længe før reformationen. I sognet endvidere byerne Københoved med fh fra 1923, møbelfabrik, betonvarefabrik, og hvilehjemmet Bennetgaard for gamle sydslesvigere (hold paa 14–20 hver 14. dag).

Langetved, hvis tidl fh er omdannet til automekanisk værksted, samt bebyggelsen Krogstrup mod nordvest i sognet.

Under den prøjsiske administration var sognet kommune.

Stemmeafgivningen ved rigsdagsvalgene 1871: fra 1868 til 1920 delt i en Københoved og Langetved 108 d, 7 t; 1920: 226 d, 4 t, 1 soc; 1924: 221 d, 8 t, 12 soc. Ved folkeafstemningen 10. febr 1920 afgaves 491 d og 29 t stemmer (tilrejsende fra Danmark 192, fra Tyskland 21). 1964: 371 d, 0 t.

(Ang Skrave sogn indtil 1904, se under Rødding sogn).

Genforeningssten sept 1937 sv for kirken.

Det kirkelige liv

Pastor *P. Neergaard Jessen* skriver flg sognehistorie.

Skrave sogn blev et af brændpunkterne i modstanden mod tvangsfortyskningen (det »ideelle hjørne«). Hertil bidrog især den folkelige og kristelige vækkelse ved pastor *Hans Svejstrup* (1861–67). Da han nægtede at aflægge eden til den prøjsiske konge, blev han afskediget, og da han som efterfølger fik en tysksindet præst, *Göttge,* traadte en del af *Svejstrups* venner, nogle af sognets betydeligste mænd, ud af statskirken som protest. Disse folk: *H. D. Kloppenborg,* hans svigersøn *Jørgen N. H. Skrumsager,* og hans søn igen *H. D. Kloppenborg-Skrumsager,* dyrlæge *Jes Gram,* dennes søn *Mads Gram, P. M. Schmidt, Chr. Lund* og hans søn *Hans Lund, H. J. Physant, Juhl Boysen* og *Chr. Dall,* kom siden til at danne grundstammen i Rødding frimgh (om disse se Rødding frimgh), efter at den var blevet oprettet i 1874, og er nærmere omtalt under den. Før frimghs oprettelse holdt *Svejstrup* og *Cornelius Appel* faste gudst og møder paa *Kloppenborgs* gaard, Bejstrupgaard i Københoved. Paa samme tid stod Skrave kirke væsentlig tom ved de ordinære søndagsgudstj ved den tyske præst. Det er betegnende, at 3 af de 4, der underskrev *C. Appels* kaldsbrev som frimghspræst i 1874, var fra Skrave sogn. Kirkeligt, folkeligt og politisk førte disse vaagne og dygtige mænd deres kamp for danskheden, og som et vidnesbyrd herom rejstes i 1892 *det første danske forsamlingshus* i hele Nordslesvig i Skrave. Spændingen i sognet blev stor, og i sognemenigheden kunne det mærkes, at mange af de værdifulde var gaaet til frimgh. Dog blev størstedelen af sognets dansksindede befolkning ved med at holde fast ved sognekirken, for trods den tyske præst var den dog fædrenes kirke.

Pastor *Heinrich Asmus Langlo* (1904–8) var Skraves første præst efter adskillelsen fra Rødding. Det var ikke efter Skrave-boernes ønske, at forbindelsen med R blev afbrudt, og den unge nyordinerede præst, der var opvokset i Flensborg, fik da ogsaa straks ved ankomsten en noget kølig modtagelse. Pgd var ikke bygget endnu, og det var med nød og næppe, der blev skaffet et foreløbigt logis til ham i Københoved. Det lykkedes dog snart for den unge præst at komme i et hjerteligt og godt forhold til sin mgh. Det mærkedes, at pastor *Langlo* var initiativrig, og selv om det til at begynde med kneb lidt med sproget, kom han snart til at samle en stor mgh om sin forkyndelse. Besøget ved gudstj i Langlos tid opgives til gennemsnitlig 60 personer. I hans forkyndelse var det ægte lutherske toner, der lød, med et varmt, fromt, pietistisk indslag. Bibeltimer blev holdt, skiftevis i Langetved og Københoved skoler, og i pgd blev der oprettet missionssykreds, og der afholdtes en maanedlig børnegudstj. Pastor *Langlo* var hjemmetysk, men optraadte med stor takt paa det omraade, det tyske flag kom aldrig til at vaje ved den nye pgd.

I en synodalberetning fra 1907 oplyses det, at sognet har 711 beboere, hvoraf de 150 mere eller mindre kan regnes som hørende til frlkirken i Rødding. Engang imellem holder frimgh gudstj i Skrave fh paa den ordinære gudstjenestetid, og frimgh lader afholde bibeltimer med kaffedrikning rundt omkring i forskellige hjem i Københoved.

I 1908 blev pastor *Langlo* forflyttet til Lysabild paa Als og gik i 1920 sydpaa, hvor han blev præst og provst i Eckernförde. I 1949 og saa sent som i 1960 besøgte provst Langlo og frue (dt af provst Prahl, Haderslev) Skrave. Ved disse besøg mærkedes det, at Langlos endnu havde mange venner i Skrave. Provst Langlo døde 1961.

Pastor *Gottfried Horstmann* (1908–13) * 1881 paa Rømø, (hvor hans fader var præst), blev som nyordineret indsat som præst i Skrave kirke 20. dec 1908. Skønt tysk i sin indstilling følte han sig hurtigt hjemme bl den dsk befolkning. Han havde udpræget indfølingsevne og historisk sans og var forstaaende over for den nordslesvigske befolknings særlige problemer. I sin erindringsbog fra 1925, »Erinnerungen aus Verlorenem Land«, der er ualmindelig fængslende og velskrevet, giver han en beskrivelse af Skrave sogn fra side 138 til side 199. Særlig har han kastet sin kærlighed paa Københoved: »Det, som giver denne landsby sit præg, er den fuldstændige tilegnelse – tilsyneladende i det mindste – af de Svejstrup-Grundtvig'ske ideer, saavidt det rent menneskelige angaar. Drukkenskab er fuldstændig forsvundet fra byen, medens den endnu for 50 aar siden var vidt udbredt. Det eneste værtshus er nedlagt. Kortspil spores saa godt som ikke. Beboernes selskabelige liv ytrer sig paa en værdig maade. Tale og sang veksler med underholdning, som strækker sig til alle livets omraader. En enestaaende velgørenhed bliver de trængende til del. Svage karakterer bliver støttet paa enhver maade. Ingen lader den fattige føle sin afhængighed. I intelligens tager en gennemsnits Københoved-bonde det op med en hvilken som helst anden menneskeskabning«, ja, et sted bruger han det stærke udtryk om Københoved: »den landsby, som maaske naar alt kommer til alt, i social, kulturel, moralsk og religiøs henseende staar højst blandt alle landsbyer paa jordkloden«. Sandt nok, denne beskrivelse er malet i lovlig lyse farver, men den er alligevel interessant som en tysksindet præsts vurdering af danske forhold.

Pastor *Horstmann* hørte til den Tonnesenske fløj af den nordslesvigske IM, den som udtrykkeligt ønskede, at Kristus skulle gaa gn Nordslesvig i nordslesvigsk dragt, og som ogsaa havde et friere bibelsyn. Derfor var Horstmann ogsaa modstander af tvangsfortyskningen. Bevidst arbejdede han paa at skabe et IM menighedssamfund i Skrave og holdt regelmæssige møder med lægprædikanter fra IM i skolerne. I de første aar blev disse møder besøgt af 10–15, i Horstmanns sidste aar af 40–50, ja, i Københoved af op til 70. Moderne arbejdsmetoder begyndte i pastor *Horstmanns* tid at vinde indpas, i 1910 kommer der et kirkeblad i Skrave sogn, og IMs blad »Sædekornet« finder indpas i forskellige hjem, og pastor Horstmann forstaar den kunst at skaffe sig dygtige medarbejdere. Noget stort IM

smf blev det dog ikke til i Skrave sogn hverken dengang eller senere.

Som et udtryk for Horstmanns maade at forkynde paa, gengives hvad han har skrevet i Skrave kirkeblad jan 1911: »Nu ved det nye aars begyndelse er det vel passende, at vi ser tilbage paa det gamle aar. Og venner, da vil jeg straks sige, at jeg har meget at takke eder for. Jeg vil takke eder for det gode kirkebesøg. Ofte, naar jeg ved gudstj begyndelse sad bag korbuens pille, glædede jeg mig, naar jeg hørte lyden af de mange fødder paa gangen. – Og jeg vil takke eder for salmesangen. Ofte, naar jeg før prædikenens begyndelse sad nedtrykt og forsagt i præstestolen, fordi jeg følte, at det, som jeg i dag havde at sige, var saa helt uden kraft og eftertryk, og jeg ikke kunne forstaa, hvordan Gud kunne velsigne saa svagt et vidnesbyrd, naar jeg saa hørte eders kraftige salmesang, saa oplevede jeg det, salme 31 taler om: Og naar salmesangen stiger op mod evighedens kyst, uro stilles, angest viger, hjertet banker højt af lyst. Venner, jeg beder eder: Lad salmesangen altid lyde med kraftige toner, tænk paa, at det vil være en vederkvægelse og styrkelse for eders præst. Og jeg takker alle dem, som har bedt for mig, at Gud maatte være med mig, hver gang jeg skulle forkynde ordet, saa det maatte forkyndes i aand og kraft. Venner, jeg beder eder alle: Bed for eders præst før prædikenens begyndelse, at Gud matte være med ham og velsigne hans ord.«

Paa Mikkelborggaard, den østligste gaard i sognet, beliggende ved den gamle hærvej, begynder der paa den tid at vokse et tysk menighedsliv op. Det skyldes en gdjr *Christiansen,* der kommer fra Holsten og dér har været med i den tyske »Gemeinschaftsbewegung« (den tyske form for IM). Det er ogsaa fra denne kreds, at initiativet udgaar til de tyske gudstj i Skrave kirke, 6 om aaret i pastor *Langlos* tid og 12 om aaret i pastor *Horstmanns* tid. Tilslutningen til dem har dog sikkert kun været ringe i sammenligning med tilslutningen til de danske gudstjenester.

I efteraaret 1913 blev *Horstmann* sp i Brøns, hvorfra han i 1918 forflyttes til Skærbæk. Ved genforeningen vælger han og hans familie at gaa sydpaa, men han vender atter tilbage til Sdj for at blive tysk frimghpræst. Pastor *Horstmann* lever endnu i Hamborg-forstaden Hamburger Rahlstedt. Saa sent som søndag den 19. dec 1965 var pastor *Horstmann* efter invitation i Skrave og prædikede for sin gamle menighed i en fyldt kirke (57 aar efter sin indsættelse i 1908 – en kirkehistorisk begivenhed). Den 84-aarige præst holdt en fængslende og klar evangelisk prædiken over 1. Thessalonikerbr kap 1. Og ved en sammenkomst i pgd bagefter var *Horstmann* sammen med gamle venner og flere af sine gamle konfirmander, som alle er i nærheden af 70-aars alderen! Pastor *Horstmann* fortalte ogsaa ved den lejlighed den daværende Skrave-præst adskillige interessante træk fra sin Skrave-tid. Saaledes om den betydning et ret tilfældigt bekendtskab med den svenske lægprædikant *Rosenius'* skrifter fik for ham et par aar efter, at han var kommet til Skrave. *Horstmanns* forkyndelse af Guds frie naade, ens over for alle og uden hensyntagen til al menneskelig forberedelse og aktivitet, fik derved en ekstra stærk understregning. Og at denne forkyndelse af Guds fri naade paa særlig maade har gaaet Skrave-boerne til hjerte vidner den kendsgerning om, at tilhørertallet, som i Horstmanns første aar havde ligget paa ca 60, nu i løbet at de næste aar voksede til gennemsnitlig 80–90. Under besøget i Skrave var pastor Horstmann ogsaa inde at besøge en syg kone i Langetved, en af sine gl konfirmander. Den daværende Skrave-præst, som var med paa dette besøg, glemmer ikke den korte andagt, som den gamle præst holdt ved den syges seng.

I »Chronik der Gemeinde Skrave« har pastor *Horstmann* samlet meget interessant stof sammen om Skrave sogn (en rigtig kilde til sognehistorien.) Ved sin afsked afsluttede han den med disse betragtninger: »Skal Skrave sogn have en fremtid, kirkelig set –, saa ligger den, saa vidt jeg kan se, i en samling af alle dem, som kan og bør tro, i et bevidst mghsamfundsliv, hvor det enkelte menneske ikke blot ser paa sig selv og stræber selv at blive salig, men hvor den ene kan trøste, styrke og bære den anden, og allesammen arbejder derpaa, at Jesu Kristi rige maa fremmes i sognet, et rige, hvor hver enkelt og hele mgh faar al sin kraft og styrke og lader sig den give af Ham, som har sagt: »Jeg var død, men se, jeg er levende fra evighed og til evighed.« In hoc signo vinces, Nachfolger! (Ved dette tegn skal du sejre, efterfølger!).«

Efter pastor *Horstmanns* bortrejse stod embedet ledigt, indtil der kom én ansøger til embedet (verdenskrigen var udbrudt paa det tidspunkt), saa der kunne ikke blive tale om noget præstevalg, hvad sognet havde ønsket. Den nye præst, *Paul Mathies,* var indfødt tysker, den eneste der har virket i Skrave. Han var en velvillig, men maaske noget naiv og ubehjælpsom ung mand, der havde lidt svært ved at stikke fingeren i jorden og lugte, hvor han var. Verdenskrigen var lige udbrudt, og der skulle i kirken ikke blot bedes for kejseren og riget, men ogsaa for de tyske vaabens sejr, og det gjorde den unge præst med en hørlig glæde, saa det skurrede slemt i menighedens ører.

En dag kom det til et voldsomt sammenstød (berettet af *Mads Gram*). Der var fødselsdagsfest hos *Stine Jepsen* i Københoved, og mens gæsterne sidder ved bordet, træder pastor *Mathies* ind, og der bliver gjort plads til ham. Der bliver hurtigt diskussion om krigen, og præsten erklærer, at det er Gud, der har sendt krigen, fordi vestmagterne ville forhindre det tyske folk i at udøve den verdensmission, det var kaldet til. En af gæsterne, *Laura Skrumsager,* der var meget bibelstærk, tog straks handsken op og erklærede, at krigen var af det onde, og var den sendt af Gud, var det i hvert fald ikke hendes Gud, der havde sendt den. Det blev den unge tyske præst for meget af det gode, han gik selv og tænkte paa at komme ud som feltpræst, og saa mødte han en saadan forstokkethed. Søndagen efter dundrede han i prædikestolen og slog fast, at krigen var sendt af Gud, og at mgh burde være med til at bede for de tyske vaabens

sejr. Det var draaben, der fik bægeret til at flyde over. Flere familier traadte nu ud af landskirken og gik over til frimgh.

For pastor *Mathies* var det dog ikke blot ord, men han beviste i gerning, at han ville gøre sit til den tyske sejr, og i april 1915 drog han fra Skrave for at blive feltpræst.

Pastor *Paul Mathies,* der siden blev gift med en datter af den tyske pastor *Asmus Christiansen* i Skodborg, lever endnu i Cuxhaven, hvor han ogsaa har haft sit sidste virkested som præst. Han besøgte med sin hustru Skrave i sommeren 1958 og kom ved den lejlighed med en udtalelse om, at han var ung og noget ubesindig, da han var præst i Skrave. Sin kortvarige forbindelse med dansk menighedsliv har pastor Mathies ikke glemt. Som julehilsen for faa aar siden sendte han en af vore danske julesalmer, som han meget smukt havde oversat til tysk.

Efter pastor Mathies stod embedet ledigt i 1½ aar, betjent af pastor *Nissen,* Lintrup, en meget belæst og lærd teolog, hvis prædikener dog gik hen over hovedet paa almindelige folk. Paa den tid førtes der statistik over kkg i Skrave, og man kan se, at besøget er dalet stærkt, saa der til tider er næsten tomt i Skrave kirke. Mange fra Skrave sogn drager til frimgh i disse aar.

Men fra 1. sept 1916 kommer missionær *Hans Toft* til Skrave som kst præst. Han var ansat som Breklum-missionær paa missionsmarken i Øst Jeypore og maatte gennem en interneringslejr, før han naaede hjem. I begyndelsen regnede befolkningen i Skrave sogn vist nærmest med, at han var tysksindet, men de opdagede snart, at han var en god dansk mand, og da genforeningen kom i 1920, glædede han sig oprigtigt over, at Nordslesvig kom tilbage til Danmark. Han hørte til IM, og hans prædiken i kirken var vækkende og indtrængende, vel nok præget af, at han ikke var teolog, men missionsuddannet. Han yndede altid at kalde sig missionær Toft, og ikke pastor Toft. Hans præstetid i Skrave faldt i en tid, hvor meget var i opløsning, men han vandt mange venner her. Se i øvr under Lintrup-H.

Tiden efter 1921

Peter Viggo Emil Windeballe (1921–27) var den første dansk-uddannede præst i Skrave. Inden han kom til Skrave, havde han haft sit første præsteembede paa Anholt fra 1917 til 1921. Som gymnasiast i Viborg havde han arbejdet godt med en bibelkreds, og som stud havde han arbejdet i KFUM og FDF. Som præst var han meget stilfærdig, en alvorlig og samvittighedsfuld mand, der senere omtalte aarene i Skrave som sin bedste præstetid, det til trods for, at han i Kirkelig Haandbog 1927 skriver »vanskelige forhold« om den kirkelige tilstand i Skrave sogn. Ved genforeningen lykkedes det ikke at hele den splittelse, der var fremstaaet i sognets kirkeliv ved dannelsen af Rødding frimgh. Kun ganske faa frimghsmedlemmer vendte tilbage til sognekirken efter genforeningen. I 1922 dannedes det første menighedsraad i Skrave sogn til afløsning af den slesvig-holstenske ordning med de fire kirkeældste og et kirkekollegium paa 12 medlemmer. Frimghsmedlemmerne var ogsaa paa det tidspunkt forpligtet til at betale kirkeskat til sognekirken og kunne derfor ogsaa lade sig vælge til menighedsraadet. I det første menighedsraad for Skrave sogn var der ogsaa et frimghsmedlem, gdjr *Jens Østergaard* i Københoved.

Skrave var et af de faa sogne i Nordslesvig, som straks fuldbyrdede den kirkelige genforening med moderlandet ved indførelsen af Salmebog for Kirke og Hjem 1899, mens alle de omliggende nabosogne senere indførte den sønderjyske salmebog fra 1925.

Pastor *Anker Nissen* (1928–37) havde en kort tid været højskolelærer paa Faarevejle højskole. Ved sin tiltræden blev *Anker Nissen* ordineret i Skrave kirke af biskop *Olesen,* Ribe. Pastor *Nissen* var født i Stevelt i Øsby sogn, hvor hans fader var gdjr og sognefoged, altsaa en indfødt sønderjyde. Pastor *Anker Nissen* lagde ikke skjul paa, at han hørte til IM, og han fik adskillige præster og lægfolk af IM til at tale i Skrave sogn, saadan som det kan ses af kirkens bekendtgørelsesbog. Her i sognet huskes han som en dygtig prædikant, hvis tale var forstaaelig og altid bar præg af ægthed og troværdighed. Han var et meget hyggeligt og fornøjeligt menneske at være sammen med. Med sin humoristiske sans havde han en ganske særlig evne til at kunne gengive en god historie. Han har siden udtalt, at aarene i Skrave var med til at give ham videre horisont og større folkelig forstaaelse. Han tog vel ikke meget del i livet i sognets to fh, men da den nazistiske trussel brød frem i 1933, bl a med kravet om en grænserevision, tog han virksom del i det oplysningsarbejde, der blev gjort i forsamlingshusene ved oprettelsen af det unge grænseværn.

Pastor *Niels Bundgaard* (1937–42), * 1910 Langskov sogn ved Vejle. Det var igen en ganske ung præst, der kom til Skrave, men pastor *Bundgaard* faldt hurtigt godt til med sit ligefremme væsen. Han var grundtvigsk, den første grundtvigske præst siden *Svejstrups* dage, ligesom han er den første præst, der har taget virksom del i ungdomsforeningernes arbejde i sognets forsamlingshuse. Aarene i Skrave befæstede pastor *Bundgaard* i hans grundtvigske indstilling, men ogsaa IM i sognet var hans venner. *Niels Bundgaard* havde særlige evner til at kunne omgaas de unge. Han begyndte paa de særlige ungdomsgudstj i Skrave kirke, som har været siden den tid og tit har samlet god tilslutning, og i pgd ledede han forskellige studiekredse for de unge. Pastor Bundgaard var præst i Skrave i de to første aar af besættelsestiden, en tid, hvor utrygge forhold var med til at skabe større kirkegang, ogsaa af frimghsfolk, som p gr a de opklodsede biler havde sværere ved at komme til Rødding. I 1942 fik man anskaffet et nyt orgel til kirken, og det tidligere orgelpulpitur, der helt havde dækket den senromanske hvælving i taarnrummet, blev fjernet. Alt i alt en stor forskønnelse af kirken.

Pastor *Tage Holm* (1943–55), søn af tidl højskoleforst i Jebjerg. Som teologisk kandidat var han først højskolelærer i Rødding og dernæst en kortere tid hjpr i Vejgaard ved

Aalborg. Han var grundtvigsk som sin forgænger, huskes i sognet som en dygtig taler baade naar han prædikede og holdt foredrag, og saa havde han megen historisk sans, hvilket kom sognet til gode, da et hjemstavnsudvalg i 1950 udgav »Københoved Bysamfund«. Heri har pastor *Holm* skrevet afsnittet om det kirkelige liv i Skrave sogn fra 1861 til 1920. Før sin bortrejse til Vojens skriver *Tage Holm* i Chronik der Gemeinde Skrave saaledes om det kirkelige liv i sognet: »Det faldt saa i vor lod at være præstefolk her i de to sidste krigsaar og i 10 efterkrigsaar. Trods alt var disse første to aar nok de rigeste. Nok havde vi krigens angst og gru over os, oplevede ubehageligheden ved, at de fremmede oversvømmede sognet, gravede panser- og skyttegrave paa kryds og tværs i hele den nordlige del af sognet, oplevede gestapoaktioner, angiverangst og alt det der, men oplevede ogsaa en samling, en enhed, som sognet her nød godt af. Ogsaa i kirkelig henseende blev det rige aar. Et venligt forhold herskede mellem frimgh og sognemgh. De unge var lette at faa i tale. Men alt dette var naturligvis ikke noget enestaaende for Skrave sogn. Aarene, som er gaaet siden besættelsestidens ophør, har ogsaa været kendetegnet af de samme træk, som har kendetegnet andre landsogne. Stigende mekanisering, pengerigelighed, luksus. Gilderne greb om sig, ja, tog ganske overhaand. I mangt og meget kom denne efterkrigstid til at ligne den i 1850'erne, som paa lignende vis var gyldne tider her – i ydre forstand.

I aandelig forstand var det nedgangstider. Der blev krise i forsamlingshusenes folkelige arbejde, selv om man dog maa sige, at det ikke her blev fuldt saa mærkbart som andre steder. I det kirkelige liv var fremgangen standset, men man nød godt af den gammeldags trofasthed mod kirken, som har baaret i tidligere nedgangstider.« (P. Neergaard Jessen).

Pastor *Peter Neergaard Jessen* (1955–66) (af Grønbæk) skriver 1967:

Ca 30 mennesker i kirke paa alm søndage, alm folkekirkelige forhold, nærmest gr præget, IM smf (9 familier, gdjr *E. Küne,* Langetved), DMS, børnegudstjenester i kirken (ca 30), ungdomsmøder i pgd, kirkeblad, 1 fh, ungdoms- og idrætsforening (3 foredrag aarligt), 113 personer til Rødding frimgh).

Pastor *K. R. Kiel* har virket her siden 1967. (IM).

Af *lægfolk* i Skrave er der grund til at omtale flg: (Om de kendte, grundtvigske førere, som boede her, se under Rødding frimgh).

Paa Skrave kirkegaard er endnu bevaret *August Heinrich Posselts* gravsten. Han døde i ~~1881 i en alder af 94 aar~~. Posselt, som stammede fra en tysk embedsmandsslægt, havde en gaard i Københoved og blev allerede i 1834 valgt som deputeret til Slesvig stænderforsamling. Han stod ved *P. Hjort Lorenzens* side, da denne under stærk tysk modstand talte dansk i stænderfsm. Som tak derfor modtog han i 1843 ved en folkefest i Gram slotspark et sølvbæger med inskription. Mange aar senere skænkede en datter dette sølvbæger til Haderslev frimgh som alterkalk. Mærkeligt nok regnedes Posselt senere for at nære slesvig-holstenske sympatier, og i 1847 udtraadte han af Slesvig stænderforsamling.

Claus J. Dall (* 1814, † 1872), ejer af Dallsgaard i Københoved. Han og hans hustru Karen hørte til den kreds i Københoved, som med liv og sjæl sluttede sig til pastor *Svejstrups* forkyndelse, og da de havde faaet et nyt stort stuehus paa deres gaard, stillede de det til raadighed for afholdelse af møder. Store sorger havde de. I deres ægteskab var der to sønner, den ældste var lovende og velbegavet, den yngste aandssvag fra fødselen, og begge døde omkring det 16. aar. Alligevel var de altid glade og taknemmelige. *Claus Dall* drænede og merglede sine marker, og det fortælles om ham, at han ved at se byggen gro ypperligt og frodigt paa sin ny vang, engang udbrød ligesom Simon Peter efter sin store fiskedræt: »Gaa bort fra mig, thi jeg er en syndig mand.« Paa en jagttur efter 1864 fik han den idé, at man skulle indrette en festplads ved den gamle oldtidshøj i Skibelund, lige nord for den ulykkelige grænse, for at danske syd og nord for grænsen her kunne mødes for at styrke hinanden i den kristne og danske sag. Derfor er der ogsaa en mindesten for *Claus Dall* paa festpladsen i Skibelund.

Paa Skrave kirkegaard er der en gravsten med flg ejendommelige inskription: *Per Ott.* Forældrene gik som unge folk i kirke den dag Krogstrup brændte, død 1879.

Denne *Per Ott,* som var gdjr i Krogstrup, den vestlige landsby i sognet, var allerede i levende live noget af en sagnfigur; der gik mærkelige frasagn om hans umaadelige styrke og legemskraft. Det siges om ham, at han aldrig fik lært at læse og skrive, hvorfor han ikke kunne opgive sin fødselsdato, men i stedet opgav forældrenes kirkegang efter hans fødsel til den dag i 1801, da de fire Krogstrup-gaarde brændte ved lynnedslag.

Ledere inden for Indre Mission

I 1874 flyttede gaardmand *Anders Gamborg* fra Sdr Stenderup ved Kolding til Skrave sogn og overtog i 1880 Skøttegaarden i Københoved. Det blev af betydning for grundlæggelsen af et IM smf i sognet. Gamborgs slægt stammede fra Vestfyn og havde været med i den vestfynske vækkelse, og hans faders morbroder var den kendte lægprædikant *Anders Larsen* fra Gamborg. Det blev af stor betydning, at det blev IM i den danske form, man derved kom i forbindelse med. Allerede i 1878 eller 79 begyndte det med smaa møder rundt omkring i hjemmene, først ved Lt Mf, og siden efter 1886, da »Kirkelig forening for Indre Mission i Nordslesvig« var dannet, ved møder ved denne forenings missionærer. Den første missionær *Lars Birk* har ogsaa talt her i sognet. Anders Gamborgs søn, *Peter Gamborg* har paa sine ældre dage fortalt om, hvilket mærkeligt indtryk det gjorde, naar den tyske gendarm ved mødets begyndelse skred ind i stuen i fuld mundering.

Det lille IM smf, som efterhaanden blev dannet i Skrave sogn, havde et godt samarbejde med de tyske præster, især *Horstmann,* som helt tilhørte den Tonnesen'ske IM, uden at man dog svigtede sin nationale og folkelige

overbevisning. Det viste sig ogsaa i 1912, da bruddet kom mellem den Tonnesen'ske IM og 12 tysksindede præster, der dannede deres egen forening: »Det gamle budskabs Indre Mission«. Den tyske IMbevægelse fik ikke indpas i Skrave sogn. Det skyldtes ikke mindst de to brødre Gamborg, *Peter Gamborg* i Langetved, og *Jørgen Gamborg* i København.

Sidstnævnte *Jørgen Gamborg* var en mand, hvis rige evner blev taget i brug ikke blot i sognet, men ogsaa udadtil. Inden for hele Nordslesvig saa man hen til ham som en kommende førerskikkelse i IM. Pennen laa godt i haanden paa ham, og i 1912 udsendte han en lille pjece »Søstre« som et indlæg i striden. Personlig havde han et vindende, hjertevarmt væsen, og hans kristelige vidnesbyrd virkede ægte. Ved krigsudbruddet 1. aug 1914 skrev han flg smukke digt, der vidner om hans danske og kristne indstilling:

Det var med blytungt hjerte,
vi modtog krigens bud;
det var med dobbelt smerte,
vi gik fra hjemmet ud.

Det smerter dybt at skilles
fra hustru, børn og hjem,
naar fædrelandet kalder
til kamp dets sønner frem.

Men tvinges vi af andre,
er dobbelt tung vor gang;
thi nu i fem aartier,
vi var jo under tvang.

Og vi, som tidlig lærte
at følge pligtens bud,
vi gik omend med smerte
med den i kampen ud.

Snart kommer sorgens budskab
til hjemmene i nord:
Din mand, din søn, din broder
er død i fremmed jord.

Ak, Herre Gud, hvor længe,
før ret du fører ud;
det suk fra hjertet trænger
sig frem til himlens Gud.

Thi vi kan ej forvente
vor hjælp ad anden vej.
Vi har ej magt i hænde,
vort haab staar, Gud, til dig.

Jørgen Gamborg blev selv indkaldt og kom til fronten i Polen. Han var en enestaaende god kammerat over for de andre indkaldte og sparede ikke sig selv for at være dem til trøst og opmuntring, og der blev derfor stor sorg, da Jørgen Gamborg faldt ved fronten paa sin 36-aars fødselsdag den 10. febr 1915.

Af andre ledere inden for IM i Skrave sogn kan nævnes: ovenfor omtalte Peter Gamborgs søn *Anders Gamborg,* * 1899. Har gennem en længere aarrække paa dygtig vis ledet KFUM og K i Skrave sogn, har startet sdsk, og var i et par perioder medlem af KFUM og K's landsstyrelse.

Gdjr *Hans Bruun,* Langetved, * 1892, har gn nogle aar været leder af smf og har været særlig virksom inden for en DMS kreds.

Den nuværende leder af smf er gdjr *Ernst Kühne,* Langetved, der ogsaa er menighedsraadets fmd.

Blandt kendte lægfolk i Skrave sogn maa ogsaa nævnes brødrene *Søren Larsen Kjær* og *Mads S. M. Kjær,* der stammede fra et indsiddersted paa »Nørremarken«, i gl dage kaldet »Heden«, nord for Københoved. De blev begge bygmestre, som det hedder paa godt sønderjysk, og hjalp hinanden i arbejdet, men siden fik de hver et husmandssted paa »Nørremarken« i umiddelbar nærhed af det gamle hjem. De tog virksomt del i sognets kirkelige og folkelige liv. *Søren Larsen Kjær,* der døde i 1936, som kirkeværge, og *Mads Kjær,* der døde saa sent som i 1959, var en af de 4 kirkeældste i tysk tid. *Mads Kjær* havde i 1901 ved et bryllup hos købmand *Wraa* i Københoved været med til at synge »Brat af slaget rammet«, saa det kunne høres viden om. Københoveds tyske lærer havde derefter indberettet det passerede til de tyske myndigheder. *Mads Kjær* og nogle andre fra Københoved blev til straf udvist i længere tid. Hans kone og børn blev tilbage paa ejendommen, og selv fik han ophold hos *Knud Pedersen* paa Skibelund efterskole, men sneg sig hjem, naar de tyske gendarmer glemte at holde udkig efter ham.

Som et vidnesbyrd oom den plads, kirken og gudstjenesten havde i brødrene Kjærs liv, har en søn af en af dem fortalt, at de som brødre godt kunne blive uenige om et og andet i ugens løb, men mødtes de saa i kirken om søndagen, kunne de paa ny række hinanden haand og lade det gamle være glemt.

Som den sidste af lægfolket i Skrave sogn skal nævnes gdjr *Christen Hansen Dall,* Lilholtgaard i Københoved, * 1889, † 1961, 7. generation paa gaarden. I adskillige aar var Christen Dall baade menighedsraadsformand, sogneraadsfmd, og fmd for Skrave mejeri. Af naturen var han et stilfærdigt, fint og beskedent menneske, men en mand alle havde tillid til p gr a hans gode evner, klare indsigt og ubestikkelige retsindighed. Ved hans begravelse i febr 1961 talte foruden sognepræsten i Skrave den tidl sp *A. Nissen,* Bevtoft, som karakteriserede Christen Dall med disse ord fra Mika 6,8: »Det er sagt dig, o menneske, hvad der er godt, og hvad Herren kræver af dig: hvad andet end at øve ret, gerne vise kærlighed og vandre ydmygt med sin Gud.«

Skolevæsenet

Før opførelsen af Skrave fællesskole i 1954 var der skoler i Københoved og Langetved. Leder: *Georg Hansen Ottosen.*

I 1841 opførtes en ny skole med lærerbolig i Københoved. Det blev af uvurderlig betydning for byen og egnen, som derved fik en række dygtige lærere.

Københoved skole 1841–1857: *J. W. Freudendal,* var en ualmindelig dygtig lærer, særlig i regning, viste interesse for træplantning og frugtavl. Han bekendte klar dansk kulør under treaarskrigen. 1857–68: *Buch.* 1868–78: *Mejer,* søgte sin afsked, da der i 1878 blev paabudt halvvejs tysk undervisning, og blev forflyttet til Malt nord for Kongeaaen. 1878–81: *Buchholz.* 1881–98: *Jens Jessen Friis.* Kaarene for en dansksindet lærer blev meget vanskelige, da sprogreskriptet traadte i kraft i 1888. Ifølge dette maatte der kun undervises paa dansk i fire ugentlige religionstimer, al anden undervisning skulle foregaa paa tysk. Lærer Friis fik i 1898 opfordring af de tyske

skolemyndigheder til at søge afsked, »da han ikke kunne tilfredsstille de til tyskhedens fremme stillede krav«. 1899–1901: *A. H. Andersen,* var tysk og blev helt umulig her paa egnen, efter at han havde angivet de gæster, der ved et bryllup havde sunget: »Brat af slaget rammet«. Herefter kaldtes han altid Hochzeit-Andersen. De tyske myndigheder forflyttede ham til Kiel. 1902–03: *K. Hagge.* 1903–06: *Johan Jørgensen Clausen.* 1906–11: *Peter Detlef Jepsen.* 1911–14: *Jens Westergaard,* en dygtig lærer, blev indkaldt til krigstjeneste i 1914 og døde i fransk fangenskab 1918. Under krigen 1914–18 var der ingen fast lærer i Københoved. 1919: *Karl Bock,* nu rektor, dr phil ved gymnasiet i *Nakskov.* Fra 1920 til 1937 var *Marie* og *Peter Boesen* lærerfolk i Københoved. Marie Boesen var fra Københoved, en dt af den navnkundige »Pe' Smæj« paa Blaabjesk. Før genforeningen havde Boesens været lærerfolk i V Vedsted lige nord for den gl grænse og tillige undervist ved efterskolen dér. Dette dygtige og særprægede lærerpar kom til at betyde meget for byen og sognet. Boesens var gr i indstilling, men sluttede sig klart til sognemgh. Efter 1920 gjorde de et forsøg paa at faa frimghs medlemmer i sognet til at vende tilbage til sognekirken, men det lykkedes ikke. Forbindelsen med Rødding var blevet for stærk. Marie Boesen har foruden flere værdifulde afsnit i hjemstavnsbogen »Københoved Bysamfund« skrevet en bog om malerinden Agnes Schmidt. 1937–50: *Chr. Sørensen,* død 1950. 1950–55: *Albert Hørup. Niels Mandøe* blev den første skoleleder, da Skrave sogns nye fællesskole blev taget i brug i 1955. Mandøe var højskolemand, kom herned fra Vraa folkehøjskole, og rejste i 1959 til Vallekilde højskole. Nu er han forstander for Støvring højskole i Himmerland. 1959–66: *Elise* og *H. Monrad Christensen,* var før Skrave-tiden lærerfolk forskellige steder i Sydslesvig, forflyttet til Sommersted.

Langetved skole, ny skole 1840, fandtes endnu som aftægtshus til *Anders Gamborgs* gaard i 1962, da den brændte.

Lærer til ca 1876: Lærer *Ike* (moderat tysk). I 1876 byggedes en ny skole 1½ km øst for Langetved by, der brugtes som skole indtil 1955. 1876–1908: Lærer *Lund* (udpræget tysk i indstilling). 1908–20: Lærer *Grünberg* (ogsaa udpræget tysk). 1920–1954: Lærer *Preben Lund,* død 1964. (P. Neergaard Jessen).

15 faldne fra sognet i verdenskrigen 1914–18 (mindetavle i kirken).

Besættelsestiden

Mod slutningen af den anden verdenskrig vaagnede den gamle modstandsaand. En gruppe, væsentlig fra Langetved, specialiserede sig i jernbanesabotage og gennemførte flere dristige aktioner. 23. april 1945 indtraf en meget dramatisk episode: det tyske sikkerhedspoliti havde indkredset hovedmanden **Chr. Hansen,** Højvang, og prøvede at arrestere ham ved et møde i Langetved forsamlingshus. Skønt haardt saaret lykkedes det ham at kæmpe sig fri og flygte, mens tyskerne holdt mødedeltagerne under arrest det meste af natten. Det lykkedes at holde Chr. H skjult for forfølgerne ved at flytte ham fra sted til sted, indtil han en uge senere blev ført bort i en ambulance, forklædt som præstekonens sørgende mand, der skulle føre sin kone til sygehuset.

1921 oplyses (Prf bl, s 60): Omtrent en tredjedel af bef slutter sig til Rødding frimgh. 1927: Kkg 10 pct, vanskelige forhold, 30 fam t frimgh, DdU (240), KFUM (16) og K (12), lille IM smf, KS (70). 1939: Kkg 10 pct, gode forhold, int bef, lille IM smf, 30 fam t frimgh, 2 DdU, KFUM og K, DMS. 1951: Kkg 8–9 pct, velvilje, men ret vansk arbejdskaar p gr a lokal spænding i sognet og frimgh (30 fam), lille IM smf, KFUM og K, 2 DdU (200 og 300). Det kulturelle liv bæres af to livskraftige ungdomsforeninger fra 1920. 1969: Kkg 9 pct, IM kreds (11–12 familier, Unge Hjem kreds, 10 fam, sp).

Skrave kirke, østligt i sognet, har romansk skib og kor af kvadre paa profileret sokkel, enkelte vinduer, præstedøren i korets nordmur, nord- og syddøren er bevaret (tilmurede), i korgavlen to smukke billedkvadre: Kristus med korsglorie og en biskop. Svagt tilspidset korbue med skraasokkel, profilerede kragbaand. Bjælkeloft. Lavt gotisk taarn af kvadre med pyramidespir. Taarnrummet hvælvet, uskønt vaabenhus vest for taarnet fra 1890. Kirkens blytag blev 1885 erstattet med skifertag. Den gl altertavle brændte 1844. Nygotisk altertavle fra 1846 med ordinær kopi af da Vincis nadvermaleri, kalk og disk fra 1829 (som i Rødding), stager fra 1944. Gotisk træfigur af Sct Anna selvtredie. Smuk romansk granitfont af en for Sdj ejendommelig form, paa kummen en fyldig bølgeranke, firkantet fod med dobbelte arkader. Daabsfad fra Sydtyskland, med spejderne med drueklasen, skænket af pastor Blangsted 1770. Gotisk krucifiksgruppe fra ca 1700 over korbuen. Enkel prædikestol fra 1740 med glatte felter og balustersøjler paa hjørnerne, paa muret fundament. Opgangspanel fra 1924, himmel fra ca 1775. Klingpung fra 1844 af skindforet fløjl med malmklokke og drejet skaft. Lysekroner fra 1907. Klokke fra 1437. Mindetavle om Chr. VIII's besøg 1844, over faldne 1914—18 m fl, 1942 fjernedes et orgelpulpitur, der dækkede taarnets hvælving, nyt orgel 1942. Nyt alterparti 1958, alterskranke og knæfald fra 1965. 150 sd. 2 ligsten i vaabenhuset. Kirken rest 1923—24, da loftet blev flyttet op over bjælkerne, som nu ses med deres smukke tømmer, ny kirkestole, korbuens kvadre blev frilagt. Paa nordvæggen en meget smuk Anna-gruppe. Kirken atter rest 1942 (Danm Kirker XX, 718—28, Uldall, s 170).

Folketal: 1860: 758, 1910: 720, 1921: 709, 1965: 696.
Altergæster: 1922: 200, 1934: 287, 1953: 510, 1966: 251.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 u p, 1934: 1 IM, 5 u p, 1942: 1 IM, 2 gr, 3 u p, 1953: 2 IM, 4 andre, 1961: 1 IM, 5 u p (gr). 1965: do.

Sognepræst

(1921: 3. kl, 1958: 12. kl, pgd fra 1905).

1. 1904–08: **H. A. Langlo,** fl t Lysabild, se der.

2. 1908–13: **G. Horstmann,** fl t Brøns, se Skærbæk.

3. 1914–15: **Paul Matthies,** feltpræst.

Kst 1916–21: **H. J. Toft,** se Lintrup-H.

4. 8. juni 1921–17. nov 27 (sp Anholt 18. juni 17): **P. V. E. Windeballe,** fl t Vallensved, se der.

5. 16. maj 1928–22. febr 37 (højskolelærer Faarevejle): **A. Nissen,** fl t Bevtoft-T, se der.

6. 27. juni 1937–1. okt 42: **Niels Bundgaard,** fl t Holstebro frimgh, (se Kbhvn valgmgh), senere atter Holstebro valgmgh.

7. 25. marts 1943–30. juni 55 (hjpr Vejgaard 18. nov 42): **Tage Holm,** fl t Vojens-J, se der.

8. 4. nov 1955–24. febr 66 (hjpr Hasle-S-L 52): **P. Neergaard Jessen,** fl t Tyregod-V, se der.

9. 6. april 1967 (rkp Jerne-S 1. maj 46): **Kristian Rasmussen Kiel**, * 28. febr 09 Skanderup, Ribe a. Forældre: Gdjr Hans Christian K og Bothilde Marie Rasmussen Buch. Stud Ribe 29, c 34^2 (h_1), sp Ullits-F 24. okt 34. ~ 6. dec 34 Jenny Mette Dorthea Nielsen, * 14. maj 06 Fredericia. Forældre: Husejer Jens Simon N og Rasmine Petrea Jensen.

Kredsfmd IM Esbjerg-kredsen til 64, sekr DKU Ribe amt 49—67, BM Kirkens Korshærs storkreds Esbjerg 50—57, kredsfmd Santalmiss 65—67, Haderslev amtskomité for DKU 67, BM Tørninglen præstekonvent 68.

Litt: (se under Rødding frimgh) Sønderj aarb 1912, 54 f, Sprogforen almanak 1925, 97 f, A. J. Marcussen: Optegn fra S sogn, 1913, P. Eliassen: Fra S sogn, »Hejmdal«, 24. marts 1926, af »Københoved bysamfund« bidr t S sogns hist, 1950 (v Mads Gram), her bidr af pastor Holm til sognets kirk hist. Om S kirke »Vestkysten« 24. marts 61, G. Horstmann: Erinnerungen aus verlorenem Land, 1925, Marie Boesen: De Københoved-bønder, Sdj mdskr 1934, 17—37, do: Om Toftlundgd, smst 1959, 201 f, Meddelelser fra pastor P. Neergaard Jessen.

HYGUM

Hygum sogn, 5252 ha, gaar ind til Obbekær og Kalvslund sogne, omfatter den vestlige del af Rødding bakkø, mod sydvest en væsentligt opdyrket hedeslette, der gaar over i de store flader omkr Ribe. Langs Gram aa og Fladsaa, der i talrige slyngninger gaar gn brede afvandede enge. Let sandmuldet jord mod vest, god jord mod øst. Mod vest mindre omraader med indsande. De vindhærgede omraader er delvis beplantet, flere steder lyngklædte. Mange læhegn. Mellem dalene og de ofte mosefyldte lavninger er der bakker op til 60 m. Mod sydøst lidt gl løvskov, væs krat, mod vest har Fæsted plantningsselskab anlagt store plantager, 159 ha, flere smaaskove. – Byerne Sdr Hygum, 475 indb, bymæssig bebygg med skole (H fællesskole) opf 1910, udbygget 1946 og 1960, bibl, fh fra 1907. – Brøstrup, Fæsted, med mejeriet Kløbergaard, Harreby. – Bebyggelser: Knorborg, Sdr Olling, Nørremark, Gammelmark, Sønderholm, Kamtrup med træ-kunstindustrifabrik i gl skole. Af større gaarde: Toftegaard, 83 ha, som i sin tid ejedes af provst *Høgsbro*, Rødding, fra 1908 af amtsraadsmedl *Chr. Wonsbeck*, fra 1939 af sønnen *Alfred W*, Brøstrupgaard, 74 ha, med afkomsprøvestation, Søndervang, 83 ha, Harreby Østergd har siden 1800 tilhørt slægten *Kloppenborg*. Om Kjemsgaard og slægten Kjems, se under litt.

Oldtidsminder: 3 dyssekamre ved Harreby, 20 høje, Valdemarshøj v Harreby anselig. Smuk højgruppe ved Brøstrup, 2 langdysser og 96 høje sløjfet. Flere fund, bl a en boplads fra den ældre rom jernalder ved Harreby, en guldkæde med dyrehoveder fra vikingetiden ved Fæsted (Sdj aarb 1942, 1—16).

Ved Tinghøje skal der være holdt ting, omtalt 1707 og 1766, ved Sønderholm har ligget et voldsted, paa Fæsted hede en gl befæstning.

Under den tyske adm bestod sognet af 3 kommuner: Hygum, Fæsted og Hjortvad (med Hindvad, Bavnsgaard, Ravning), den sidste lagt under Kalvslund igen 1920. En del af Fæsted og Harreby hørte under Obbekær.

Sognet er nu rent dansk. Stemmetal: 1871: 252 da, 6 ty, 1920: 1027 da (386 tilrejs, 45 ty (36 tilr), 1964: 708 da, 0 ty.

Af den ældre præstehistorie

Poul Albretsen nævnes som den første luth sp her 1526.

En af reformationstidens kendte og førende mænd, Tørninglens reformator, mag *Thomas Knudsen Hygum*, var sp her 1527–74 (tidl i Rødding-Skrave 26). Han blev magister i Wittenberg 1542 og var provst 1528–42, var tolk for biskop *Hans Wandal*, som ikke var det danske sprog mægtig. – Uden selv at have været i Wittenberg var han tidligt blevet grebet af den lutherske lære, maaske gn sin ven, *Peder Palladius*. Kun 25 aar gl blev han provst. Han ejede et haandskrevet ekspl af den berømte visitatsbog. I den senere biskop *Hegelunds* (Ribe) kopibog findes det eneste bevarede haandskrift af visitatsbogen, og det nævnes, at han har faaet den som gave af *Thomas Knudsens* børn. Man mente, at *Thomas Knudsen* gik over til Lutherdommen allerede ca 1520 (CP 56). Om sin provsteudnævnelse skriver han: »Anno 1528 blev alle sp i Haderslev og Tørninglen provstier udkaldte af højbaarne fyrst, hertug Christian at møde der, saafremt de ville beholde deres kirker. Der blev os foregivet, at efterdi den almægtige Gud havde nu sendt os sit hellige ord, at vi arme syndere bekomme syndsforladelse af Guds blotte naade, for hans søns skyld ved troen, og i saa maade vil have os friet af pavens blinde forføring og vildfarelse, saa havde hans naade (hertugen) med sin herre faders raad nu bekommet tvende lærde præster fra Tyskland, som i Haderslev skulle læse den hellige bibelske skrift, og da befalet, at vi skulle besøge disse lærde mænds lektier, at vi selv først skulle lære den rette lærdom uden menneskelig beblændelse, førend vi lærte andre den.« Bl de forskrifter man tog med hjem, var ogsaa den, at præsterne skulle have ægte hustruer. (Nogle »foregiver stor kyskhed, men er dog berygtede med kvinder«). Samtidig udnævntes præsterne i Øsby, Hammelev, Hygum, Bevtoft og Skærbæk til provster. Som storprovst fungerede *Eberhard Weidensee*, Haderslev, der indsatte de nye præster. Det havde været naturligt, om Chr. III havde lagt kirkestyret omkr Haderslev i *Thomas Knudsens* haand. Men han var da hverken magister eller doktor fra Wittenberg. Og det lagde man vægt paa! Han var født 1503, og da hans ven Palladius 1531 drog til Wittenberg, var K for længst provst, og det forblev han at være til 1542, da Tørninglen lagdes under Ribe stift. Han var superintendenten, *Hans Wandals* medhjælper; da W døde, blev K ikke superintendent, men kongen gav ham lov til at rejse til Wittenberg, og et par aar efter var han magister. K blev dog ikke forfremmet (da biskoppen i Slesvig døde). Han fik et kannikedømme i Ribe, og boede saa der resten af sit liv, mens han besørgede præsteembedet i Hygum. Et brev fra ham til hertug Hans, med smuk skrift, paa rent dansk, gemmes endnu i arkivet. Han var den eneste slesviger i Wittenberg, som ville kaldes dansk

(Danus), hans to sønner senere ligesaa. Thomas K var selv salmedigter, og i den Danske Salmebog er nr 290 (Den kristne kirkes alderdom) og nr 513 (Min Gud, jeg gammel er og graa) skrevet af ham. Blandt hans 12 børn var den kendte salmedigter og salmebogsudgiver *Hans Thomissøn,* der blev stiftsprovst i Kbhvn. Han er født i Hygum, og hans fader hjalp ham med salmebogen. *Hans Thomissøns* dt blev gift med Søren Ingemann, der vist var stamfader til B. S. Ingemann. *Thomas K* døde 1581. Hans optegnelser om reformationens indførelse i Haderslev amt er af betydning som kildeskrift.

Khst saml 2. r, I, 467, II, 253 f, 3. r, I, 62 f, 111, VI, 178 f, 4. r III, 816, J. Kinch: Ribe bys hist, I, 1884, 9 f, I. M. Barfod og H. F. Rørdam: Kirkekalender for Slesv st, 1862, 177 f, Zeitschr f Schlesw Holst Geschichte, 1881, 209 f, Carsten Petersen: Slesv pr, 1938, 37, 56, 60, 68.

Thomas Knudsen efterfulgtes af sin søn, *Peder Thomissøn* († 1583). – *Claus Sture* (1583–1622) efterfulgtes af sin søn *Jørgen Clausen Sture* (1622–29), hvis enke blev gift med eftm, *Peder Bertelsen* (1629–52), han efterfulgtes af *Niels Christensen Friis* af V Vedsted, skal have taget sin død 1654 over et til fmds aldrende enke givet ægteskabsløfte.

Derefter var fader, søn og sønnesøn sp her 1655–1736. Først 1655–1708 *Peder Jacobsen Hygum* (en søn blev sp i Roager, en dt præstekone i Spandet). Peder Hygum oplevede forfærdelige tider. Han og hans hustru udstod »med højt mod de tyranniserende polakkers grusomhed«, hustruen bukkede under 1658 eller 59. Præsten *Anders* i Rødding (der blev dræbt af polakkerne) havde leveret sin præstekjole, sølvskeer m m til opbevaring i Hygum pgd. 1658 begyndte *Peder Hygum* kirkebogen med en latinsk bøn. Saa kom pesten. Efter 27. maj 1658, da han antagelig forlod pgd og flygtede til Ribe, er dødsfaldene indført i hast eller efter hukommelse. I alt døde 540 af de ca 800 indb. Mange blev begravet i en stor fællesgrav, og en mindesten blev rejst 1876. Kirkebogen viser, at man ilede med at bygge op igen, thi 1660 trolovedes 14 par. Peder Hygum blev saa gift med Maren Hansdatter, som døde 9 aar efter. Saa giftede han sig 3. gang, og han døde mæt af dage 1708. Han har fortalt om sin flugt til Ribe 1658, i nogen tid var her ikke gudstjeneste (CP 342 f). Han var en god latiner, skrev 1664 et smukt vers med symbolet: »Af Guds naade er jeg det, jeg er«, og 1669, da hans 2. hustru døde, skrev han sin sorg paa vers om frelsen »ved korset, hvortil du lodst dig sømme«. Han efterfulgtes af sin søn, *Jacob Pedersen Hygum* (afsk 1741, † 55), og dennes søn, *Peder Jacobsen Hygum* blev successor her 1732–36.

Peder Hygum sluttede som student venskab for livet med brødrene *Hans Adolph* og *Broder Brorson* fra Randrup. Han blev hjpr hos pastor *Wellejus,* Lintrup-H 1718 og sp der. Han giftede sig med en dt af Wellejus, men 1732 flyttede han »over det brede engdrag mellem Lintrup og Hygum med den bedøvende hyazintduft« (CP 105) hjem til Hygum som hjælper for sin gamle fader og opgav sognekaldet i Lintrup-H. I Hygum viste han sig som typisk pietist af den hallensiske skole, hans skarpe prædiken om bodskamp og Helvedes pine fremkaldte en ret stærk vækkelse, men spaltede ogsaa mgh i to partier, de gammeldags troende og pietisterne. De gammeldags troende harmedes og klagede til biskop *Anchersen* i Ribe, som i en knagende vinterkulde, der nær havde kostet biskoppen hans helbred, kom til Hygum kirke, hvor folket var i oprør, for og imod præsten. Nogle nabopræster, der var til stede, maatte le, da de utilfredse begyndte at fremføre deres klager. Uforstand og misforstaaelser! Saa talte biskoppen. Det lykkedes *Hygum* at vinde sin biskop ved mundtlig samtale, og Hygum skrev en vidtløftig teologisk erklæring, et værdifuldt kildeskrift til oplysning om dansk pietisme. Kort efter begyndte hans lyn-avancement: 1736 sp V Frue k, Aarhus, 1737: stiftsprovst Aarhus, 1738: biskop i Kristianssand og s a biskop i Aarhus. Han var lærd, hjemme i litteraturen, han overførte salmen: »Jesus, din søde forening at smage« til dansk (første gang trykt i Pontoppidans slb 1740). Se Aarhus.

Peder Hygums fætter, *Niels Astrup,* der var huslærer i Hygum pgd, har skildret vækkelsen i et brev, som »ikke blot aander grødeluft, men tillige udstraaler en varme, der dog vist maa kaldes drivhusvarme« (om sin søsters og Peder Hygums hustrus omvendelse). Brødremghs udsendinge kom ogsaa hertil, og CP skriver (106), at der til tider var »lidt lummert ved Kongeaaen ...« 1735 var *Gert Hansen* og *D. Piper* paa rundrejse hertil.

Pastor *Ancher Christensen Svendstrup* (1736–54) af Nøvling-S havde 1744 vis af *Brorson,* som skrev: »Ungd svarede maadeligt. For 8 aar siden, da biskop P. J. Hygum var sp her, blev en stor vækkelse i mgh, som siden den tid meget er aftaget og næsten uddød, hvilket jeg alvorligt foreholdt samme« (vis 19). Men 1749 skriver Brorson: »Her har været en vigtig vækkelse, medens biskop Hygum var her. Siden har man erfaret, at den samme mærkeligt har aftaget, ja, man troede, at den var uddød. Dog fornam jeg ved vis, at der var endnu nogle faa levninger af begærlighed efter sandhedens ord. Sp katekis upaaklageligt, ungd svarede dels vel, dels maadeligt« (vis 51). (Epitafium i apsis).

Pastor *Chr. A. E. Dyssel* (1754–77) af Vrensted-T. Brorson skriver 1757: »D forestillede af evg (Jh 3, 16 f), at verden har mere kærlighed til mørket end til lyset. I denne store mgh har tilforn været en skøn vækkelse, som nu syntes mestendels at være bortdød. Ungd svarede maadeligt, og der blev klaget over folkenes uvillighed til at sende deres børn i skole, hvorom skete alvorlige formaninger og løfter om forbedring« (Vis 115).

Pastor *Ludv. Th. C. Pontoppidan* (1777–93) var søn af stiftsprovst C. P, Aarhus, og gift med en dt af biskop, prokansler *Erik Pontoppidan* (den yngre), og derefter med en dt af *D. Blangsted,* sp Rødding-S; en søn blev sp i Hvidding. Provst *Chr. Jespersen Foersom* (1794–96, gravsten i vaabenhuset) var gift med en dt af pastor *Thun,* Ø Linnet, og deres søn var skuespilleren *Peter Thun F,* som skrev det kendte vers: »Nu lukker sig mit øje« (Dsk slb nr 732) (Se Malling: Dsk Salmehist III, s 463, P. C. B. Bondesen: Skuespilleren P. T. F, 1805), *Hans Henning Munch* (1796–1805), og

Frants Trolle Bertelsen (1805–35) var rationalister, B havde været præst ved Ribe hospital.

Provst *H. H. Matzen* (1836–54) kom hertil fra Sneum-T. Han var en dygtig mand, men »det ville have været rart, om han ikke havde vist sin dygtighed ved sin iver efter renovering«, idet han fjernede betydelige værdier fra kirken. *Thøste Thøstesen* beretter efter en gl mands udsagn, at provsten ved en præstesammenkomst i Ribe havde sagt, at »alt det gamle ragelse skulle ud af kirken«, og til hjælp ved restaurationen skulle bruges en arkitekt, der havde virket ved andre kirker paa egnen. Pastor *Lindhardt,* Farup, protesterede mod ordet »ragelse«, hvorefter provsten tilbød ham fontehimlen, som findes den dag i dag i Farup kirke. Den store altertavle fra Claus Stures tid solgte han til Hjerting kirke for spotpris. Provst M døde dec 1854 i sin lukkede vogn paa vej hjem fra Rødding, hvor han havde tilbragt aftenen med at spille l'Hombre. En af kollegerne sagde: »Provsten fik en skøn død. Han havde siddet i held hele aftenen!« Et noget fattigt eftermæle for en præst. I sine sidste aar var M svag og tunghør.

Der var stadig enkelte herrnhutiske familier i sognet.

Tiden efter 1854

Hygum er et sted, hvor præsterne bliver. Siden 1867 kun 4 sp. Hjemstavnsforskeren *Thøste Thøstesen* har i »Fra H sogn« givet interessante glimt fra sognets fortid. En mindesten er rejst for ham ved kirken i et anlæg tæt ved genforeningsstenen og mindestenen for sognets faldne i verdenskrigen.

Pastor *N. P. Jørgensen* (1855–67) var en god, dansk mand, discipel af *Mynster.* Fr. Barfod omtaler ham som »velbegavet, flittig og godmodig« (Barf Erindr, 1938, 65). Han klagede over, at der var 7 kroer i sognet og for meget drikkeri. Han blev afsat p gr a edsnægtelse, men blev boende her et aar efter. – Pastor *J. P. Bøttiger,* Lintrup, der ogsaa blev afsat 1867, boede ogsaa i Hygum et aar efter sin afsked. De følte sig begge nær knyttet til egnen.

Pastor *G. E. Brag* (1868–99) kom hertil fra Klangsbøl, var født i Tønder, tysk. Adskillige søgte til Rødding frimgh. *Brag* var »en godmodig natur, men noget ligegyldig«, havde kun smaa talegaver, kkg var ringe. Men mens *C. A. Matthiesen* var kap her 1890–93, var der god kkg og en IMvækkelse. Folk kunne blive vrede over hans forkyndelse, men de kom igen næste søndag. (Se Rødding).

Ved præstevalget 1899 var pastor *Andresen,* Agerskov, indstillet sammen med pastor *Carl Matthiesen,* Rødding (senere Diakonissehuset, Flensborg). *Matthiesen* havde været kapellan hos pastor *Brag* og vakt en del liv i Hygum. Der rejste sig en stærk agitation mod Matthiesen fra ikke-IMs side, men da *Andresen* holdt sin prøveprædiken, sagde han, at de burde ikke stemme paa ham, men paa Matthiesen, som ville bringe dem livets evangelium. Saa blev Hygum'erne forbitrede og valgte en helt tredie: *Bachmann* (Gøtzsche, s 162).

Pastor *Chr. Bachmann* (1899–1914) var fra Sommersted, flyttede til Nybøl. Han arbejdede paa den folkekirkelige linie, en rolig, venlig og tjenstvillig mand, der nød almindelig agtelse. Men spændingen var ret stærk over for frimgh og over for IM, der gjorde et flittigt arbejde.

Pastor *A. C. Popp* (1915–45, født i Felsted) var den eneste tyske præst, som blev sp her i provstiet ved genforeningen *(Zerlang,* Gram, var dansk, og de to missionærer, som blev sp her: *Toft* og *Poort* var danske). Popps farfader var dansk, hans fader var »blakket«, (han var lærer). Han havde en levende interesse for Sønderjyllands kirkehistorie, kirkernes arkitektur, salmer osv. Han var særdeles flittig og samvittighedsfuld, højt respekteret af alle, en god prædikant. (Pastor A. Hansen).

Biskop *Johs. Gøtzsche* skriver (Livser 163), at »den af præsterne, jeg kom nærmest, var *Popp,* Hygum. Han var en vel begavet og varm præst, som havde stillet sig sammen med den gamle IM i Sdj. Han ønskede at blive, da han kun følte sig hjemme i Nordslesvig. Jeg kunne ikke bedømme hans tidligere stilling, men jeg maatte anse ham for at være en saa oprigtig mand, at jeg kunne ønske at støtte ham, og det gjorde jeg ogsaa alt, hvad jeg kunne. I sit sogn, der dels var verdsligt, dels stærkt paavirket fra frimgh i Rødding, havde han afgjort modstand imod sig, og man gjorde alt, hvad man kunne, for at faa ham stemt bort 1920. Det var en bevæget valghandling, som fandt sted i Hygum dec 1920. *Popp* fik 4 stemmer flere for sig end imod sig. Hans venners glæde derover var rørende. Man forsøgte at faa valget omstødt, klagede til provst og biskop, men det var en tarvelig klage (kludder med valglisten, mente man osv), alle klager var grundløse, og Popp blev anerkendt som sp (se i øvr ndf).

Pastor *A. C. Popp* skriver:

19. dec 1915 blev jeg indsat som sp i Hygum. Det skete ved sp *Zerlang,* Gram, som stedfortræder for provst *Schmidt,* Rødding, der var syg. Hans indsættelsestale gik mig til hjerte baade for dens kristelige indholds, som for dens poetiske tones skyld, der var over den. Z var digter af ikke ringe rang. Sognets beboere lærte jeg hurtigt at sætte pris paa, flittige, dygtige og kloge som de er. Maaske bidrog det til, at jeg saa snart fandt mig til rette med befolkningen, dog ogsaa dette, at min slægt i mindst 250 aar har været bosat her paa Vestkysten. (Selv er jeg født paa Østkysten, hvor min fader var lærer, og hvor min moder stammede fra). Det, der fra begyndelsen af har lettet arbejdet her i sognet for mig, var, at jeg ogsaa her forefandt et IMs smf, som i Løjt, ikke talstærkt, men solidt. Samarbejdet med det har været og er mig til stor hjælp og glæde. Vi har arbejdet haand i haand for Guds riges fremme i vort sogn og har ogsaa set om ikke store, saa dog gode frugter deraf. En af frugterne har været stiftelsen af en KFUM og K i 1919, i de første aar ledet af mig, senere af deres egne. Begge foreninger arbejder endnu støt og velsignet. Omtrent en tredjedel af sognets beboere hører til den gr frimgh i Rødding. Lignende er forholdet i alle omkringliggende sogne. En del af disse frimghfolk har jeg haft venlig forstaaelse med.

De første aar af min gerning her i sognet

var præget af krigens alvor. Der kom mange dødsbudskaber hertil, og der maatte holdes mange sørgegudstjenester. Jeg havde det tunge hverv at bringe disse dødsbudskaber ud i sognet til de enkelte hjem, og til tider var det saadan, at man bævede, naar man saa mig komme; det kunne jo være, at det var et sorgens bud, jeg kom med.

I 1920 kom den store forandring, som jeg, da jeg kender landets historie, havde ønsket var sket for længe siden, og som jeg stadig haaber skal være til velsignelse for vor landsdel. Præsteafstemningen, som fulgte denne forandring, vil jeg helst forbigaa i tavshed, fordi der ved denne lejlighed kom ting for dagen, som bedst glemmes og gemmes under tilgivelsens dække. Det skal dog ikke i denne forbindelse glemmes og forbigaas, hvor kærligt daværende provst, senere biskop, *Gøtzsche* i denne vanskelige tid tog sig af mig.

Det var ikke saa svært for mig at arbejde mig ind efter de nye forhold, da jeg havde den bedste vilje dertil, og da for mig, det være tilladt at sige det, Guds rige er det alt overskyggende. For mig gælder løsenet: Her er ikke jøde eller græker, træl eller fri, mand eller kvinde, her gælder det om at blive og være ét i Kristus. Han maa være den, der binder mennesker sammen. Dermed er vel ogsaa sagt eller antydet, hvilke linier jeg gerne har villet følge som præst. Hvorvidt det er lykkedes, skal jeg ikke dømme om, jeg synes blot, at det kun er lykkedes maadeligt.

For det aandelige livs fremvækst har indremissionær *Hans Peter Lorentzen,* der var hjemmehørende og bosiddende her i sognet, haft stor betydning. Han døde alt for tidligt, og jeg har ikke kendt ham personligt, men sporene af hans virke var tydelige nok. Han havde lagt god grund, der kunne bygges videre paa.

I første række staar for mig provst, senere biskop *Gøtzsche.* Kun et aar var han provst i Rødding, men det aar var nok til, at han fik hele min agtelse og hjertelige hengivenhed. Han var stor og overlegen nok til at hjælpe mig til rette i den ikke altid helt lette overgangstid, og var forstaaende nok til at bære over med mig, naar han syntes, at jeg ikke bar mig rigtigt ad. Hvorledes han styrkede og støttede mig paa præsteafstemningsdagen og i ugerne derefter, glemmer jeg ham aldrig, og jeg takker ham endnu derfor. Han var en mand med visdom og kærlighed, som jeg ikke har truffet magen til.

Af de mænd her fra sognet, der har staaet mig nær, vil jeg nævne gaardmand *Simon Thøstesen* og hans søn, den i vide kredse kendte hjemstavnsforsker *Thøste Thøstesen.* Begge er nu døde. S. Th var noget af en sognekonge i god forstand. Hans autoritet blandt sogneboerne har ofte været til hjælp i arbejdet. Hans sidste ord til mig var: »Husk nu det – én dag ad gangen!« Forholdet til sønnen Th. Th blev især inderligt under hans sidste langvarige og svære sygdom.

Pastor *Anton Hansen* tilføjer:

»Under besættelsen blev den latente spænding ganske naturligt forstærket. Ikke at Popp ikke forholdt sig loyalt. Han oplæste f eks biskoppernes jødeerklæring, men med den tilføjelse: »Dette er ikke min opfattelse af sagen.« Bagefter var der enighed i sognet om, at der ikke var grund til at rejse tjenestemandssag, men alene det, at han saaledes havde ytret sympati for besættelsesmagten, ogsaa for jødelovgivningen, var nok til, at han blev isoleret og allerede 1945 søgte afsked efter samraad med biskop Scharling.«

Pastor *Anton Hansen* har virket her siden 1945. Han er sønderjyde (fra Ballum) og slutter sig til IM. Han skriver 1967: Kkg 4 pct. Forholdene jævnt gode, IM (30), børnegudstj, KFUM og K, DdU, 246 til Rødding frimgh. Det mærkes, men brydninger volder det ikke mere. Flertallet er gammelkirkelige, nationalt har sognet altid været vaagent. Fast kreds af kkg, men mange ukirkelige. Velvilje, 1 fh.

Blandt lægfolk nævnes:

Missionær *H. P. Lorentzen* (* 1869, † 1907) blev missionær 1895, han var fra Hygumskov, havde slægt ved Vejle, hvor han modtog stærk religiøs paavirkning, han havde naturlige talegaver, en klar tanke og dyb bibelkundskab. Han ville ikke modtage løn, men han fik hjælp til at holde en karl paa gaarden. Han rejste rundt, blev missionærernes førstemand, der godt kunne tage en teologisk diskussion op med præsterne. »Han havde forset sig paa det nationale, som det blev baaret frem af de grundtvigske paa Rødding-egnen. En vis afnationalisering var foregaaet i hans sind, idet han ansaa dette jordiske spm som en hindring for kr vækkelse. Derved blev han i nationalitetskampen en kærkommen medarbejder for de tysksindede præster« (J. Holdt). Fra anden side hævdes, at dette var før 1912 og efter den tid næppe mærkbart. Han var missionær til fingerspidserne, hans tale ved et møde i Tønder (Mandsmodenhed i Kristus) vidner om hans bibelske indsigt og klare standpunkt. Paa vej til møde 1907 trodsede han et uvejr, fik lungebetændelse og døde, kun 47 aar gl. Pastor *H. Tonnesen* og hans nære ven, pastor *Carl Matthiesen,* Rødding, talte over ham. M sagde, at »lægmandsvidnesbyrdet i Lorentzens forkyndelse havde sat sin smukkeste blomst og baaret sin fuldmodne frugt« (Sædekornet, 1967, nr 3, Kr Folkekalender, 1910, J. Holdt i IM Tid 1959, 112).

Fra IM nævnes desuden: Gdjr *Hans Lange* (* 1853), en sjælden trofast, ydmyg og irenisk natur, som mødtes med tillid fra alle sider, repræsenterede det bedste i IM, bibelstærk som mange af IMs vækkelses ældre generation. – Gdjr *P. Lorentzen,* gdjr *Marius Danielsen,* gdjr *L. Skjødt,* nuv fmd for IM her er gdjr *Ejnar Olesen.*

Flere af frimghs bedste folk boede i H sogn: Gdjr *Jacob Kloppenborg,* død 1925 paa sin 90 aars fødselsdag, han mindes som flittig til husbesøg i Harreby, hvor han gik trofast rundt med Bibelen i haand og holdt andagter,– hans fader, *Johannes Kloppenborg* († 1877) var en kendt pietist, som havde berøring med Brødremgh, var ven med P. Larsen-Skræppenborg, men de skiltes, da Skræppenborg blev grundtvigianer.

Om hjemstavnsforskeren, gdjr *Thøste Thøstesen* (* 1876, † 1939) skriver viceskoleinspektør *C. Winther,* Rødding:

Blandt de mange betydelige og selvstændigt tænkende bønder, der levede her paa disse egne i udlændighedstiden, maa *Thøste Thøstesen* regnes blandt de første. Han var født paa en god og velholdt gaard ude i Fæsted, som han senere skulle overtage, og han var fra de helt unge aar stærkt knyttet til sit hjem og sit sogn, og han kunne næppe have tænkt sig at leve andetsteds, og det var med glæde, han vendte tilbage efter sine skoleophold. Fra først af var tyskeriet ham inderligt imod, alene af den grund, at det var noget fremmed, og om nogen, saa gjaldt det for Thøste, at han var rodfæstet – i slægtens, i sognets og egnens liv, og han blev aldrig træt af at vise hen til den rigdom, der laa i de værdifulde overleveringer og traditioner fra fædrene.

I 1897–98 var han elev paa Frederiksborg højskole hos *Begtrup,* og her lyttede han med den dybeste interesse til dennes historiske foredrag. Af praktiske grunde – han led allerede dengang af en stærk tunghørighed – havde han sin plads lige under talerstolen, og kammerater og lærere lagde snart mærke til, hvor indlevet han var i landsdelens historie, og det blev sagt, at han var den flittigste benytter af *Begtrups* bogsamling. Saa han var en af dem, der fik noget med sig fra højskoleopholdet, og af kammeraterne fik han sig en ven for livet – ligeledes en betydelig mand, *Peder H. Smidt* fra Spandet. Forbindelsen blev senere uddybet derved, at de blev svogre. I vinteren 1898–99 var han elev paa Tune Landbrugsskole, men selv om han paa sin vis var bonde med liv og sjæl, saa var det teoretiske ikke det, der interesserede ham mest. Som »schwerhörig« var han ubrugelig til militærtjeneste, og han giftede sig og overtog fædregaarden, og der kom to sønner i ægteskabet. Men saa kom krigen. »Jeg har ofte følt mig tilsidesat paa grund af min tunghørighed, men nu maa jeg være taknemmelig derfor,« sagde han. Men som vennen skriver i en kort biografi: Trange tider, langsomt skrider – men ogsaa disse onde aar fik ende og bragte os den afslutning, som vi alle ventede og haabede paa... Han fik oplevet afstemningstidens vidunderlige dage – omkring 10. febr. – og genforeningens store glæde. –

Partipolitikken var alle dage Thøste imod – han var dansk, og det var nok, og her kan siges noget lignende om hans kirkelige tilhørsforhold. Frimgh i Rødding maatte paa en mand af Thøstes støbning virke dragende, og han havde da ogsaa nogen tilknytning til den, nogle af dens støtter var hans gode venner og omgangsfæller, men efter genforeningen blev forbindelsen (med kirken) afbrudt. Den egentlige grund var, at han fandt, at frimgh greb ind i det kirkelige sognefællesskab, der for ham var det væsentlige. Han nøjedes ikke med at beundre den gamle sognekirke, »Nordslesvigs smukkeste kvaderstenskirke«, med sin historiske sans kunne han finde saa meget paa kirkegaarden – her var den mindesten, der blev »opsat« af kirken netop i 1876, og som fortalte om ulykkesaaret 1659, da 504 (af en befolkning paa 7–800) satte livet til under krigens og pestens rædsler. Alt hvad Thøste har fundet frem til af sit sogns tragedie i disse aar, er blevet fuldt bekræftet gn *Aksel Lassen:* Skæbneaaret 1659 (1959), og det stod klart for ham, at det var inde i kirken, de hentede hjælp og trøst til at bære alt det tunge og tragiske, og at det var den vej, enhver skulle gaa, saadan som fædrene ogsaa her havde vist vejen.

Han har fremdraget den bøn, som sognepræsten *Peder Jakobsen – Peder Jakobsen Hygums* far – har optegnet i den bevarede kirkebog fra nytaarsdag 1660, og som han med rette fandt havde noget at sige senere slægter.

Thøstes historiske kundskaber var imponerende – især alt hvad der angik hjemegnen, selve landet og de gamle slægter, og han delte gerne med enhver, der ville lytte. Han fik skrevet en kort sognehistorie og forskellige andre smaating, men efterlod sig en masse optegnelser. Han kom for sent i gang med skriveriet, og de sidste aar døjede han med smertefuld sygdom og langvarige sygehusophold. Andet var gaaet forud; netop i Hygum sogn satte landbrugskrisen sidst i tyverne dybe spor. Bønderne hjalp hinanden, og store kautionsforpligtelser kunne blive skæbnesvangre for den enkelte. Og for Thøste var det en tragedie. Han havde aldrig før kendt økonomiske bekymringer, og nu følte han ansvaret, for slægten og gaarden, for dem, han ikke kunne betale, hvad de tilkom. Det slog haardt. Men med gode venners hjælp blev der truffet en ordning, saa gaarden blev bevaret for slægten.

Med hans hustrus død kom ensomheden, og sygdommen har vi nævnt. Der blev tid til eftertanke. *Peder H. Smidt* fortalte, at en dag, kort før Thøste døde, sagde han: »Der er et lille ord, jeg husker fra jeg var barn, som jeg nu saa ofte maa gentage for mig selv: Jeg tror, at jeg ikke ved egen fornuft eller kraft kan tro paa Jesus Kristus eller komme til ham.« Men han havde ogsaa lært, hvor kraften skulle hentes. Om sit sidste besøg fortæller P. H. S: « – Jeg var næppe kommet ind ad døren, før han greb min haand og sagde: »Peder, bed med mig og for mig!« Jeg svarede: »Det vil jeg gerne; jeg føler selv trang dertil. Men skal vi ikke først tale lidt sammen?« »Nej,« afbrød han, »no me e sam!« Ogsaa her viste han sit barnesind. Saa bad vi sammen, og vi sluttede med salmeordene:

> Sov sødt, barnlille! Lig rolig og stille!
> Saa sødelig sov, som fuglen i skov,
> som blomsterne blunde i enge!
> Gud Fader har sagt: Staar engle paa vagt,
> hvor mine de smaa er i senge.«

Det var mit sidste møde med Thøste. Hans levnedsløb blev ikke, som vi kunne have ventet, harmonisk og letglidende. Tværtimod. Dog synes jeg, der er en ubrudt linie. »Han stod livet igennem i et ydmygt barneforhold til sit fødehjem og sin hjemstavn, til historien og til Danmark. Han var barn i sit evighedshaab, i sit Gudsforhold.« – Vi var mange, der fulgte ham til graven paa Hygum kirkegaard, og der blev sagt mange gode ord – nogle skulle være sagt før – og næste aar rejste vi en sten for ham ved indgangen til kirken. Saadan prøvede vi at sige tak.

Under verdenskrigen var der 44 faldne i H sogn, mindesten ved kirken.

Under den tyske besættelse havde sognet gentagne gange indkvarteringer. Der var nogle nazister, kun en enkelt aktiv modstandsmand.

Ikke centralskole, men sogne-fællesskole, se ovf.

1925 oplyses: IM smf, fh, en del til frimgh. 1935: Kkg 7 pct, jævnt gode, lille IM smf, KFUM og K, sdsk, en del til Rødding frimgh. 1947: Kkg 5 pct, jævnt gode, IM, KFUM og K, sdsk, 242 til frimgh. 1955: Kkg 6 pct, mange ukirkelige, ellers velvilje, IM, sdsk, KFUM og K, 250 til frimgh, DdU. 1967: se ovf.

Hygum kirke (Sct Laurentius), en af Sønderjyllands smukkeste kirker, sydligt i byen, ligger højt, er anselig og smuk, romansk skib, kor og apsis fra ca 1175, opført af smukt tilhugne kvadre og lidt tuf paa attisk profileret sokkel. Smuk apsis, paavirket af Ribe dk, med 4 halvsøjler og arkader. Romansk lille vindue i midtfaget. Koret har et stort oprind, rundbuet, blændet vindue, skibets 4 oprind vinduer er blændet. Norddøren er i brug, syddøren tilmuret, begge med kragbaand. Sengotisk vaabenhus mod nord, sengotisk taarn, der er skalmuret, med højt pyramidespir. Blytag. Apsis hvælvet, skib og kor har bjælkeloft. Taarnrummet hvælvet med stor bue til skibet, og kalkmalet dekoration fra 1707. Den gl renæssancealtertavle er nu i Hjerting siden 1842 (se ovf). Nygotisk altertavle med maleri fra 1841 af J. L. Lund (paaskemorgen), kalk og disk fra 1839, smuk rokoko-oblatæske fra 1741. 3 sæt alterstager i sengotik, barok og empire. Alterkrucifiks fra 1919. Senromansk font af gotlandsk kalksten, bægerbladsformet med blyforet kumme. Fontehimlen flyttet til Farup 1843 (se ovf). Svært, glat daabsfad af messing fra ca 1700. Korbuekrucifiks fra ca 1275, samtidigt korstræ med evangelistfelter. Støbejernskrucifiks fra 1837 over skibets syddør. Prædikestol fra ca 1620 med hjørnesøjler og kartoucheværk, naive relieffer i felterne. Lydhimmel fra 1637. Stafferet 1930. Middelald jernbunden kiste, i vaabenhuset dørfløj fra ca 1675. Vestpulpitur fra 1712 med snosøjler og malede allegorier i de 13 fyldinger. Orgelfacade fra 1830 med gesimser, akantusdek, hvidmalede og forgyldte ornamenter. Stærkt jernbeslaaet pengeblok fra 1874. Nyere klingpung. Paa skibets sydvæg et stort Luther-maleri (v T. J. Holm) fra 1884. 3 lysekroner, 2 klokker, den ene fra 1686, den anden er genforeningsklokke fra 1920. Epitafium. Gravsten. Kirken smukt restaureret 1966. 275 sd. Orgel.

Kirkestald ved nordre kirkegaardsdige.

Danm kirker, Had a, XX, 742—62, Mack D, 413.

Folketal: 1860: 1304, 1910: 1569, 1921: 1461, 1965: 1365.

Altergæster: 1922: 604, 1934: 300, 1942: 200, 1954: 430.

Menighedsraad: 1922: 3 IM, 1 gr, 3 u p, 1934: 3 IM, 4 u p, 1942: do, 1953: 2 IM, 5 u p, 1961: 2 IM, 1 Lt mf, 4 u p (kirk), fmd: sp, næstfmd: bankbestyrer **A. Hansen.**

Sognepræst

Indt: 1857: a) 213 rug, b) 27 rdl, 36 rdl, c) 856 pd smør, 40 lam, d) 400 rdl, e) jorden splittet, afgift 250 rdl. God, stor firlænget pgd. — 1921: 2. kl, 1958: 12. kl, pgd opf 1901.

16. 22. marts 1836– 15. dec 54 (sp Sneum-T 4. juni 30): Provst **Hans Henrik Matzen,** * 13. april 87 Ribe. Forældre: Farver Andreas M og Mette Sophie Lange. Stud Ribe 04, c okt 08 (l), ord kat Hobro-S 5. dec 17, sp Hersom-B-K 24. sept 23, provst 23. aug 38, r af Dbg 50, † 15. dec 54. ~ 10. juli 18 Cathrine Marie Matzen, * 1. febr 97 Ribe, † 10. april 32. Forældre: Kbmd Benjamin M og Karen Friis Gerdes. – Søn: Ringe, dt ~ Hjort, Røgen-S. Om provst M, se ovf.

Hjælpepræst hos provst Matzen

1846—54: **E. A. Hjort** (svigersøn), se Røgen-Sp.

17. 10. april 1855–20. maj 67 (sp Alslev-H 29. dec 38): **N. P. Jørgensen,** afsk p gr a edsnægtelse, se sp Skanderup.

18. 4. marts 1868–99 (sp Klangsbøl 66): **Gustav Emil Brag,** * 21. nov 38 Tønder. Faderen: Sp Graasten-A, se der. Afsk 99, † 4. nov 03. ~[1] Johanne Ernestine von Johne, * 6. febr 42, † 6. aug 83. ~[2] 15. juni 86 Johanne Elisabeth de Bie, * 30. sept 55, † 29. juli 96. Om pastor B, se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Brag

1890—93: **C. Matthiesen,** se Rødding.
1893—95: **T. C. Clausen,** se sp Bov.
1895—99: **F. A. K. G. Harder,** se sp Hostrup.

19. 12. okt 1899–1914: **Christian Bachmann,** fl t Nybøl, se der.

20. 27. nov 1915–30. juni 45 (diakon Løjt 29. maj 10): **Andreas Christian Popp,** * 7. jan 82 Felstedbro. Forældre: Lærer Martin Jensen P og Anne Dorothea Frees. Stud Flensborg 02, c Kiel 09, afsk 30. juni 45, † 28. sept 64. ~ 24. okt 19 Marie Christine Krag, * 29. sept 76 Barsmark, Aabenraa amt, † 22. april 63. Forældre: Gdjr Jep Paulsen K og Cathrine Reuter.

Pastor *Popp* skriver:

22. maj 1910 blev jeg ordineret i Slesvigs domkirke ved biskop *Kaftan,* og 29. maj s aar indsat som pastor diakonus i Løjt (ved Aabenraa). Det var mit første embede, og jeg fik dér en god læretid i praktisk præstegerning. Der var aandeligt liv i sognet, vakt ved den nordslesvigske IM. Samfundet var talmæssigt set ikke saa stort, men der var lødighed over det. Ledelsen af samfundet i Løjtkirkeby blev mig overdraget, og dér fik jeg mine bedste timer i arbejdet, der fulgte med, til aandelig uddybelse og berigelse. Kirkebesøget var godt, især naar sp prædikede. Det var den gang pastor *Treplin.* Han var en fortrinlig prædikant. For ham var Guds ords rette og usvækkede forkyndelse afgørende, og der var stor inderlighed og hjertevarme over hans prædikener. I øvrigt var vi begge selvstændige i vor præstegerning, fordi der var distriktsdeling i det ret store sogn. Af egen drift og desuden tilskyndet af degn *C. Todsen,* en betydelig mand, lagde jeg, ved siden af forkynderarbejdet, stærk vægt paa husbesøg, saa jeg med føje kan sige, at der var ikke mange eftermiddage, hvor jeg ikke var ude i sognet.

De nationale forskelle greb paa ingen maade forstyrrende ind i det kirkelige liv. Der var kirken og dens budskab det overordnede, ligesom for samfundet kristenlivet og vidnesbyrdet var nr 1. Krisen i den nordslesvigske IM, der jo baade var nationalt og teologisk betinget, bragte kun en forbigaaende forstyrrelse i dette forhold, selv om den naturligvis, da den stod paa, voldte en hel del sjælenød. – I det hele taget blev der arbejdet i sognet, og Herren gav sin velsignelse til arbejdet.

Pastor *H. Tonnesen,* Hoptrup, lederen af IM i Nordslesvig, er jeg stor tak skyldig. Han stillede sig saaledes over for os unge præster, at vi med glæde gik ind i samarbejdet med ham, os selv til gavn og arbejdet i Nordslesvig – maaske – til en vis fornyelse.

Min gerning i Løjt sogn blev foreløbig afbrudt i 1914, da den første verdenskrig kom. Sidst i august 1914 blev jeg indkaldt til krigs-

tjeneste til hen i okt 1915. Gjorde tjeneste i et ambulancekompagni i Vestflandern, først som underofficer, avancerede til vicefeldwebel, derefter til løjtnant (24. dec 1914). Samme dag dekoreret med Jernkorset II. kl, efter krigen med Hindenburgkorset II. kl.

Min forflyttelse her til Hygum, hvortil jeg var designeret i august 1914, blev som følge deraf udskudt indtil videre. Embedet her blev forvaltet af sognepræsten til Lintrup og Hjerting menigheder, pastor *Nissen*. Det viste sig mere og mere, at betjeningen af de tre sogne, især p gr a de særlige krigsforhold (sørgegudstj bl a), var uoverkommeligt for ham. Derfor ansøgte Konsistoriet i Kiel om at faa mig fritaget for krigstjenesten. Det lod sig gøre, fordi jeg stod ved ambulancevæsenet, og først i oktober 1915 kom jeg hjem igen. Foreløbigt maatte jeg blive i Løjt, fordi pastor *Treplin*, der var noget nervøs, trængte til en længere ferie. I dec 1915 blev jeg indsat som sp til Hygum.

Som helt ung gik jeg med angst og bæven ind i gerningen. Det fortog sig senere, men stor ærbødighed for bestillingen har altid holdt sig. Især var administrationen af sakramenterne en alvorlig og hellig sag for mig. At prædike faldt mig i begyndelsen svært, senere blev det lettere, men aldrig rutine. I begyndelsen og længe hen skrev jeg prædikenen fuldstændig og lærte den udenad. Det paalagde prof *Baumgarten* i Kiel os meget strengt. Senere nøjedes jeg med en indgaaende disposition. Ligtaler var altid overvejede, inden de blev holdt, sjældent skrevet. Husbesøg var en kær pligt. Fra mandag til fredag var jeg næppe hjemme en eneste eftermiddag. Næst gudstjenester anser jeg husbesøg for den vigtigste del af præstegerningen. Man var altid velkommen. I de hjem, der hørte til frimgh i Rødding, kom jeg kun sjældent, men var ogsaa der velkommen. Meget kært var mig samarbejdet med det lille IM smf, der var i sognet. Det var herlige mennesker og trofaste kirkegængere. Alt i alt ser jeg med tak til baade Gud og mennesker tilbage paa min præstegerning, ikke med tilfredshed, men med tak. At jeg blev pensioneret forholdsvis tidligt hang sammen med krigsforholdene, og den side af sagen ønsker jeg ikke at komme nærmere ind paa. Der skal ingen bebrejdelse rettes hverken til den ene eller den anden side. Det har senerehen været til gensidig glæde gentagne gange at besøge sogneboerne i Hygum sogn. Der er ogsaa nogle, der stadig skriver til os ved særlige lejligheder. Min kone og jeg bor nu fredeligt og godt her i Aabenraa. (Skrevet 1962).

21. 30. okt 1945 (sp Aller 15. nov 32): **Anton Hansen,** * 17. april 1905 Ballum. Forældre: Skomager Jens Christian Clausen H og Magdalene Theresia Jensen. Stud Ribe 24, c 30^2 (h_1), hjpr Holstebro-M 30. aug 30. ~ 8. aug 33 Annie Elsabed Gadeberg, * 23. maj 03 Vilstrup, Had amt. Forældre: Mejeribest Anton Christian G og Johanne Christine Christensen. – Hustrus broder: Sørbymagle-K.

Kredsfmd IM og IMs børnegudstj t 45.

Litt: foruden ovenn: Sdj aarb 1913, 129 f (præsteindberetn), Thøste Thøstesen: Fra H sogn, i »Hejmdal« 1926, marts—april, samt ovenn bog. Pastor Carl Matthiesen har i »Menschen unter Gottes Befehl, Aus meinem leben«, 1948 i afsn 3 skrevet om sin tid i Hygum. Thade Petersen: Jac. Kloppenborg, Sdj aarb 1925, 108—46, Thøste Thøstesen: Fra H sogn, 1927, K. H. Pedersen: Gl minder fra H sogn, Sdj mdskr 1936—37, 41—52, Olav Kjems: Kjemsgaards saga, Sdj aarb 1939, 8—43, do: Kjemsgaards saga og slægterne Kjems 1940. K. H. Pedersen: Mænd fra H, Sdj mdskr 1946. Ribe festskr, 294, 298, Khst saml 6. r, IV, 203, H. F. Rørdam om præsten Thomes Knudsen, Ny khst saml 1860—62, 253—65, P. G. Zeitch: Schlesw Holst Gesch X, 1880, 209 f, 295, Hejs P. S. 224 f.

FOLE

(Obbekær hørte under Fole til 1864).

Fole sogn, 1723 ha, et lille sogn, ved sydranden af Rødding bakkeø, med en strækning af hedefladen langs Gram aa, der danner sydgrænsen, medens selve aadalen ligger under fladens niveau. Storformet landskab, højest mod NØ, overvejende god jord, mod øst præget af Gram gods, Gram storskov og et par andre skove. Gode aamader langs aaen. Byen F, 210 indb, bymæssig bebygg, skole fra 1912, udbygget 1955, bibl, fh fra 1907, stadion fra 1957, kro, minkfarme. – Bebyggelser: Ganderup, Mellerupgaarde, Ballegaard, tidl domæne, udstykket 1950, Hornsgaard, udstykket, Keldkærgd, Stampemøllen (nedl.). Gaarden Aakjær, Majgaard, Munkegaard, Virkelyst, Grimsmajgaard, Langdel, Holtgaard, Vestershav, Tinggaard, Ottingsgaard, Torntved, Granly, Fylbing, Alsøvang, Kærgaard, Ny Dysse, Nørregaard, Kalvanggaard, Vestergaard.

Oldtidsminder: 4 høje fredet, 43 ødelagt, de laa i et bælte langs Gram aa. Ældre jernalder gravplads i F by, guldhalsring fra germansk jernalder fundet ved Fole. I en høj ved F fandtes 1845 1423 mønter fra Erik Menveds og Chr. IIs tid (Ant tidsskr 1846—48, 56 f). Den nordlige del af sognet var i oldtiden dækket af Farris skov. Der er fundet flere bopladser, 9 af dem fra Gudenaa-kulturen.

Genforeningssten i Fole by fra 1920.

Sognet var under tyskerne kun én kommune. Fra 1966 lagt sm m Gram kommune.

Stemmetal: 1871: 71 dsk, 0 ty, 1920: 336 dsk (119 tilrejs), 12 ty (8 tilrejs), 1964: 263 dsk, 3 ty.

I Fole sogn taler man et klart og klangfuldt sønderjysk, men der er et sprogskel, i Fole siger man a, men 5 km mod syd siger man æ. Gels aa danner grænsen. 5 km vest for F begynder det vestjyske.

Fra reformationen til 1864 hørte Obbekær til Fole sogn. Gaardene i Obbekær hørte indtil ref under Ribe nonnekloster. Da klostret og dets kirke blev nedlagt, skulle folkene i Obbekær søge Fole kirke, selv om vejen gik gn et stykke af Hygum sogn. Ved freden 1864 blev Obbekær ved Danmark, men søgte fremdeles Fole kirke, indtil der 1885 blev bygget kirke i Obbekær. Fole kirke hørte under Gram gods, og da det danske kirkeministerium 1880 besluttede, at der skulle bygges kirke i Obbekær, og at tienden derfra ikke skulle oppebæres af besidderen af Gram, men af stiftsøvrigheden i Ribe, anlagde kirkeejeren sag mod ministeriet, men tabte sagen ved Højesteret.

Feltherren, greve **Hans Schack** havde 1673 faaet patronatsretten til Fole kirke efter sigende som belønning for Kbhvn's forsvar. 1928 overgik kirken til selveje, og greve **A. Brockenhuus-Schack** skænkede hele tiendekapitalen, 16.500 kr til sognet, samt 5000 kr til istandsættelse af kirken. Sognet har været nært knyttet til Gram gods.

Efter genforeningen 1920 var der planer om sammenlægning af Fole og Obbekær, præsteembedet i Obbekær var ubesat 1918—29, men blev betjent af sp i Seem (se Obbekær s 95).
Provst Anders Jespersen († 1608) oplyser, at Øster Lindet sogn i sin tid har hørt til Fole i den katolske tid (maaske i en fattig periode).

Fole sogn blev 1966 sluttet sm m Gram sogn.

Af den ældre præstehistorie

Series pastorum viser 3 katolske og 18 luth sp. *Arfast Uldansøn* († 1456) var tillige vikar ved Sct Ansgars alter i Ribe domkirke. De første 4 luth sp var 4 generationer i samme familie, de første 3 tillige provster: Provst *Jesper Andersen,* hans søn provst *Anders Jespersen* († 1608), hans søn provst *Jesper Andersen,* død 1629 af pest, og hans søn *Bertel Jespersen.* Han døde fastelavnsmandag 1655 i kirken, under pesten, da han ved en hjemmealtergang i Munkegaard følte sig smittet (plettyfus) og ikke ville smitte andre, men gik ind i kirken alene og døde der. Hans bibel findes endnu. Se: M. P. Ejerslev: Da hr Bertel sprang fasten over, 16 S (uden aarstal). Mange paa egnen nedstammer fra hr Bertel.

– *Johannes Weibel* (1655–99) oplevede de frygtelige krigsaar, da halvdelen af sognet blev lagt øde, og plettyfus bortrev en mængde mennesker. Han skal have været »besynderlig, engang rejste han bort hen mod jul, ingen vidste, hvor han var«, (W 379). Hans dt blev gift med *Anders Thomsen* af Hvidding, som blev hjpr og successor 1679, men døde 1692. *Lars Gregersen Fog* (1692–1703) var søn af rektor, mag Gregers F, sp Feldballe-N (Gregers F var gift med en dt af biskop Peder Kragelund, Ribe), byggede ny pgd. Fog flyttede til Jelling-H og afløstes af sin fætter *Peder Christensen Kragelund* (1703–29) af Lintrup-H. Han flyttede til Gram, mindedes som »forstandig, lærd og from, hans adfærd yndig, hans levned opbyggeligt« (W, I, 470). Om hans strenge optræden i Gram, se der. – Provst *Hans Christensen Højer* (1729–67) var søn af digefogeden i Højer, en velhavende mand. Han opførte den statelige pgd (efter at den gl pgd var brændt 1765, en dramatisk skildring i Lib dat af branden), en smuk firlænget gaard, bygget i hans fødebys, Højers stil, den havde 9 storkereder. Den stod til 1962 med sit store stuehus, 28 m langt, 10 m bredt, meget højt tag, tækket med rør, med mure i midten paa 62 cm tykkelse, svære døre og brede gulvplanker, store kviste. Den store have (1 ha) var ogsaa fra 1766. Pgd havde et meget stort jordtilliggende, indtil den blev udstykket, pgdsskoven er 6 ha. Biskop Brorson skriver 1743: Provst H prædikede af søndagens evg (Mt. 3, 13 f) meget smukt om daabens herlighed. Ungd var upaaklagelig og mgh ligeledes (Vis 10), 1749 var biskoppen ogsaa godt tilfreds, og 1755 hedder det: Provst H holdt en opbyggelig prædiken over Jh 14, 23 f om den Helligaands tempel, ungd svarede tildels ulasteligt, intet blev klaget (Vis 98). En dt blev gift med pastor *Radoor,* Rejsby, en anden dt blev gift med eftm, *Chr. Pedersen* (1766–1810). Herrnhutisk. *Christian P* født i Højer sept 1728 som søn af kniplingshandler *Peter Petersen Auw* i Højergaard; immat i Kbhvn 8. juli 1748 med navnet *Christianus Auw.* – Han studerede i Wittenberg og Göttingen. – Han købte i 1806 en gaard i Fole til sin søn *Peter Petersen* og byggede stuehuset som en kopi af Fole pgds stuehus. Huset staar endnu – i det indre noget ændret. Gaarden er endnu i dag byens største og bedste gaard, kaldes nu Kjeldkærgaard. Pastor Petersens efterslægt ejer stadig gaarden. *Diderik Müller* (1810–19) flyttede til Gram, en »sjælden livlig, elskelig og nidkær præst, der nød stor kærlighed og agtelse« (BDG I, 179), se Gram. Flere havde forbindelse med Brødremgh.

Pastor *Carl Fr. Krøyer* (1819–36) var sjællænder, søn af en væver ved Roskilde, blev 1820 gift med en dt af pastor *Giørtz,* Nustrup. Hans søn blev sp i Taarnby. *Carl Fr. Krøyer* oversatte 1820 Joseph Lancasters »Een eneste skolemester blandt 1000 børn i een skole«, han virkede for Bibelselskabet og skrev i dets beretninger (If Ersl S, II, 114 kaldte han sig Kroyer, ikke Krøyer). Han drev et lille skolelærerseminarium i Fole pgd. Pastor *Krøyers* enke *Ane Beate,* f Giørtz var enke i 46 aar; hun flyttede til Ribe og havde et lille pensionat for unge latinskolelærere. En af døtrene blev gift med den bekendte overlærer Kinch, som skrev Ribe bys historie. – Pastor *Krøyers* søn var ogsaa *Carl Frederik Krøyer* (1827–1922), der blev oberst og udskrivningschef. Ved afstemningen i Fole 10. febr 1920 var han den ældste, som afgav stemme i Fole, hvor han jo var født. Han kom i oberst-uniform – endelig maatte han have dansk uniform i Sønderjylland! Han deltog med liv og glæde i afstemningsfesten om aftenen i forsamlingshuset.

Ikke mindre end 3 sp i Fole er afsat af tyskerne siden 1864 af nationale grunde. Pastor *Nis Andkjær* (1836–67) var gammeldags luthersk, stod i godt forhold til mgh, var noget aristokratisk, holdt paa formerne, deltog i selskabslivet, skriver provst Filtenborg. En søn blev saaret paa Dybbøl og døde paa lazaret. Andkjær nægtede 1867 at aflægge eden, blev afskediget og flyttede til Gram, hvor han døde 1877.

Tiden efter 1868

Pastor *A. C. L. Grove-Rasmussen* (1868–70) blev kaldet hertil af grev *Brockenhuus-Schack,* Gram, og blev afsat af tyskerne 1870, fordi han ikke ville bede for tysk sejr i den tysk-franske krig. Han satte spor, skønt han kun var her et par aar. Han var 1864 blevet hjpr i Gram, og der er fortalt om hans arbejde for IM i Danmark, USA og Sdj. Han var red af »Elias« og med til at oprette en forening for IM. 12 lægmænd udsendte en trykt indbydelse til et møde i Vojens, 6 lægmænd og 3 præster skulle lede. De 3 præster var *Grove-Rasmussen, Lawaetz,* Ulkebøl, og *Johannsen,* Hadersley. De var de første missionsfolk i Sdj og forløbere for Kirk foren f IM. De slog ind paa en ny vej: Organisationens vej, og tonen var pietismens inderlige og vækkende som i Brorsons dage. Missionærer begyndte at virke, og *Grove-R* støttede dem trofast. Biskoppen var ikke glad for, at *Grove-R* og pastor *Michaelsen* (se Gram) rejste rundt og holdt missionsmøder (CP 224). Men de tyske myndigheder satte

pris paa ham, og konsistoriets præsident søgte at bane vej for hans forbliven i Sdj. Fole mgh ville meget nødigt af med ham, han var en dygtig præst, som havde skabt liv og vækkelse og fyldt kirken. Men hans samvittighed forbød ham at blive. Han ofrede faktisk alt, stred striden til ende. – »Den livlige og velbegavede unge præst i Gram fulgte med interesse tidens brændende politiske spørgsmaal, hans varme fædrelandskærlighed gav sig allerede den gang tilkende, en kærlighed, som fulgte ham usvækket til det sidste.« (Hans R. Hansen i Fyens Stiftstid, 2. april 04). »Saa snart han begyndte at prædike, greb ordet hans eget hjerte, og mange mennesker flokkedes om den nidkære unge præsts livsvarme forkyndelse. Der kom mange vidnesbyrd, hvor han utrætteligt færdedes rundt blandt folk fra forsamling til forsamling.« »For under krigen at styrke sammenholdet mellem de danske var han med til at udgive flyvebladet »Holger Danske«; i den anledning blev han fængslet og ført som arrestant til Haderslev. Da det efter Sdjs afstaaelse blev paabudt at holde takkefest for freden, holdt og udgav han en prædiken, der fandt stor udbredelse i Sdj: »Tidernes tegn og tidernes trøst«. Efter Prag-freden fik alle embedsmænd paalæg om at aflægge tjenesteed til den prøjsiske regering, og da intet i dennes form var i strid med hans daabspagt, følte han det som sin pligt at aflægge den for saaledes efter mghs opfordring at kunne blive der.« Han blev saa sp i Fole 1868, men afsat 70, fordi han ikke efter regeringens opfordring ville bede for de tyske vaabens sejr. »Man forsøgte fra tysk side af forhandle med ham, men han var ikke den mand, der veg en tomme fra, hvad han ansaa for sandt og rigtigt, saa afskedigelsen blev stadfæstet.« Han fortæller selv: »Det var i høstens tid, jeg blev afsat. Om vinteren opholdt jeg mig i Kbhvn, hvor jeg virkede i IMs tjeneste. Sommeren efter rejste jeg i Nordamerika for at grundlægge en mission blandt de danske derovre. Medens jeg var paa denne rejse, lod jeg i et hus, som jeg havde købt i Gram, indrette en bolig og en stor forsamlingssal. Efter min hjemkomst holdt jeg hver søndag eftermiddag gudstj i salen, og i ugens løb rejste jeg om og holdt forsamlinger. Det var min tanke, at der efterhaanden i Nordslesvig skulle have dannet sig en dansk frimgh, som jeg saa havde tænkt mig, at jeg kunne have betjent med sakramenterne, medens de forskellige lægprædikanter, som allerede den gang holdt faste og stadige forsamlinger, kunne have vedblevet med deres gerning som Ordets forkyndere. Paa den maade ville man have undgaaet, hvad man siden greb til, en uregelmæssig ordination. Jeg holdt mange forsamlinger, og der kom mange til forsamlingerne i de forskellige egne af Nordslesvig; men at bestemme sig til at danne en saadan frimgh kunne man ikke; man ville se tiden an; paragraf V maatte jo dog snart blive opfyldt. Foruden min mundtlige virksomhed havde jeg ogsaa en skriftlig som udgiver af bladet »Elias«. Allerede i flere aar havde jeg været redaktør af dette blad. Det blev den gang udgivet af den Indre Missions Forening i Nordslesvig, for hvilken jeg var formand (fra 67), men da jeg efter min afskedigelse bosatte mig i Nordslesvig, blev det overdraget mig som ejendom. Jeg havde haabet ved hjælp af dette blad at erhverve mig et tarveligt udkomme for mig og min familie; jeg tænkte mig, at naar man i Danmark fik underretning om min gerning, saa ville man derfra støtte mig ved at holde bladet. »Elias« fik imidlertid meget faa holdere uden for Nordslesvig og gav som følge deraf kun et ringe overskud. Jeg forsøgte at etablere en boghandel i Gram, men ogsaa den gav saare lidet udbytte; den lille formue, jeg var i besiddelse af, da jeg flyttede til Gram, svandt ind med rivende fart, og til sidst tvang pekuniære grunde mig til med et tungt hjerte at opgive den gerning, som jeg var gaaet til med saa store og lyse forventninger.« (Om og af sp A. C. L. G-R). 1874 blev G-R sp i Harte-B ved Kolding, nær grænsen, og han vedblev af hjertet at leve med i Sdjs sag (se Odense).

De 3 flg sp her var alle sønderjyder: *A. H. Johansen* (1871–84) var fra Hjoldelund, flyttede herfra til Felsted, mindes som en god, alvorlig præst. Pastor *Jørgen Jørgensen* (1884–96) var fra Bjolderup, en venlig mand, vel ikke den fødte taler, men oprigtig og velsindet. Man mindes hans ord til de gamles julefest: »Lad os favne vor frelser, før vort livs sol gaar ned!« Han blev afsat af tyskerne, fordi han havde deltaget i en bryllupsfest, hvor der blev sunget danske sange. Det gik haardt til i disse aar. Adskillige reagerede ved at flytte.

Om pastor *Sievert Magaard* (1897–1921) skriver biskop *Johs. Gøtzsche,* at han »var af dansk slægt, men aldeles tysk af sind, ganske ude af kontakt med befolkningen. Han var elskværdig, men havde sat alt til, hvad han havde haft af sogneboernes agtelse, saa hans kirke stod tom. Han havde været en ganske velstaaende mand, men havde anbragt sine penge i krigslaan, og valutaen havde reduceret, hvad han havde, til intet. Hans hjem var uhyggeligt, koldt og nøgent. Man fortalte, at han i en prædiken i krigstiden havde fortalt om Daniels 3 venner i den gloende ovn og havde anvendt det paa Tyskland, Østrig og Tyrkiet, der var i krigens gloende ovn, men det ville nok til sidst vise sig, at der var en fjerde hos dem, som ville hjælpe dem igennem. Beboerne i Fole overrakte ham 1919 gn de kirkeældste en adresse, hvori de bad ham snart trække sig tilbage (idet sognet nu skulle blive dansk). Da han havde læst den, rakte han den tilbage med de ord, at det var meget ubetænksomt af de kirkeældste, thi han kunne jo ikke faa nogen lejlighed: I Haderslev kan jeg ikke bo, i Aabenraa er der ingen plads, heller ikke i Flensborg. Det var meget ubetænksomt! Vil de kirkeældste have papiret tilbage?« De svarede, at det havde de ikke brug for. »Ja, jeg heller ikke!« sagde Magaard saa ... (Gøtzsche, 159).

Provst *P. Filtenborg* protesterer mod *Gøtzsches* fremstilling og giver et andet billede af *Magaard:*

Jeg ved, at der var nogle, som havde godhed for pastor *Magaard,* og mange holdt af *fru* Magaard. Pastor Magaard kunne være meget original og praktisk eller ordensmand var han ikke. Hans prædikener var ikke daarlige; han prædikede det lutherske evg. – Der

er efterladt nogle digte af ham, baade tyske og danske, som er smukke og fromme. Hans konfirmandundervisning var heller ikke daarlig. Ved to lejligheder mindes man, at han tog tilhørerne om hjertet. Den ene var ved en selvmorders begravelse, hvor pastor M sagde: »Vi skal ikke dømme denne mand, men lad os tænke paa, om I ikke kunne have gjort livet lettere for ham.« Og den anden begivenhed: En af de første augustdage 1914 blev en del af de gifte mænd indkaldt til krigen, og de skulle stille i Haderslev næste dag. Der var megen sorg og bekymring. Folk ude fra gaardene og ejendommene kom ind til landsbyen og stod og talte sammen. En fik den tanke: Lad os faa en altergang i kirken! Pastor M var straks rede. Der var en egen stemning i den halvmørke kirke, man fik tændt nogle lamper. Folk gik, som de stod i det daglige tøj, en kone havde forklæde paa – som hun havde paa, da hun gik hjemmefra. Pastor M læste Ps 46: »Gud er vor tillid og styrke, en hjælp i angst, prøvet tilfulde. Derfor ville vi ikke frygte, om end Jorden forandres og bjergene synke ned i havets dyb, om end vandene deri bruse og oprøres, bjergene bæve for dets vælde. Men en strøm med sine bække glæder Guds stad . . .«

Man huskede disse ord, og nogle talte om dem som gamle mænd. – Pastor *Magaard* gav dem noget den gang, og han stod med menigheden.

Gøtzsche skriver, at pastor Ms hjem var »uhyggeligt, koldt og nøgent«. Jeg vil modsige disse ord. Gøtzsche var jo en streng ordensmand. Men selv om et hjem kan være lidt rodet, saa kan man i hvert tilfælde nok hygge sig der. Pastor M var gæstfri, og de viste venlighed mod mig, som nu skulle drage ind i deres gamle hjem. Jeg syntes, at det var interessant og morsomt med disse originale gamle mennesker. At det skulle være »koldt« kan jeg ikke begribe, og endnu mindre »nøgent«, da det store hus var overfyldt med møbler, dels vel arvede og dels købte, da pastor M holdt af at gaa paa auktioner; og de var jo meget velhavende, til markkapitalen gik til. De havde mange smukke ting, og sølvtøj og malerier. Disse sidste fra fru *Magaards* moder, f Barlach, en kendt, kultiveret kunstnerslægt. Jeg tænker med megen fornøjelse paa gamle *Magaards,* saa originale osv de end var. Det om prædikenen i krigstiden (det var ved en vakance i Skrave kirke), og det om kirkeforstanderskabets overrækkelse af den omtalte adresse, kan vi jo ikke komme udenom. Begge dele var fakta. Pastor M har nok syntes, det var en god lignelse, han fremførte, om Daniel. Pastor M saa som gammel meget interessant ud, med langt hvidt haar og skæg. Da han engang i Christiansfeld blev præsenteret for kong Christian X, bemærkede kongen: »De ligner Abraham!« Det havde gamle Magaard moret sig meget over. Med sine snurrigheder forsøgte han dog at være præst.

Biskop *G. Koch* var i øvrigt god og hjælpsom mod pastor *Magaard,* saa at han selv tog sin afsked ved genforeningen, 66 aar gl.

Gennem hele det 19. aarhundrede spores i Fole sogn nogle stilfærdige og afgjorte kristne. En kendt og bekendende kristen var gdjr og handelsmand *Laust Schmidt* (1815–1900). En tidlig foraars- eller sommermorgen red han af sted til Løgumkloster marked. Da han kom op over Endrupskovs bjerg, saa han naturens skønhed, og pludselig blev han grebet af Guds kærlighed. Fra den stund var han en hengiven og glad kristen. Af stor betydning har det ogsaa været, at der helt fra 1824 og til dato har været gode religionslærere. Der var i 19. aarh i Fole ogsaa god kkg, og ingen af præsterne var rationalister, saa vidt vi da ved. Ja, der var jo ogsaa »den anden religion« i Fole. Den kan f eks findes paa *Mie Kruses* gravsten, hvor arvingerne satte: »Dit liv randt hen med flid og rastløshed herneden/ derfor dig lønner Gud i evigheden«. Man siger, at hun flittigt »samlede hver traad og hver trævl paa sin mark«.

I *Grove-Rasmussens* tid var kirken fyldt, ja nogle maatte sidde paa de brætter, man lagde salmebøgerne paa. Men vækkelsen kom først sidst i 90'erne. *Laust Schmidt* oplevede den og glædede sig. Det siges, at stødet dertil faktisk kom fra Haslev højskole. Den tysksindede kommuneforstanders datter kom hjem fra Haslev højskole, hvor hun var blevet omvendt. Hendes moder og et par gaardmandskoner kom ogsaa med, men kommuneforstanderen, som var en from mand, der kunne gaa og synge salmer paa marken, ville ikke have med dette at gøre. Saa indbød krokonen, *Kirsten Koch* til møder i krosalen, ja, hun trak i krogæsterne for at faa dem med. Da kroen blev solgt, indrettede »æ dødgraver« (graver og ringer), *Laust Grønnebæk* og hans kone, Maren, en sal i deres hus, hvor der blev holdt møder. Da Laust laa for døden, sang han: »Snart er jeg hjemme og staar for tronen, naar hytten falder, saa faar jeg kronen. Hvad gør det da, om solen mig har brændt?«

Gennem mange aar var sognefoged, gdjr *Holden Dahl* (* 67, † 38) IMs leder. Han betød meget som sjælesørger og kristen. Hans moder var blevet vakt ved *Grove-Rasmussen,* og hans kone var dt af *Laust Schmidt.* Han var en leder, som aldrig ville regere, han havde omsorg for de andre, og flere hjalp han økonomisk. Man sagde, at »Holden ville have været en holden mand, hvis han ikke havde hjulpet saa mange.« Pastor *Filtenborgs* holdt lige fra begyndelsen saa meget af ham, at F bad ham være fadder til deres første barn. *Holden* mistede tidligt sin hustru, og han var en enestaaende fader for sine 8 døtre. Der var en mærkelig god aand i det hjem. Man kappedes om at hjælpe hinanden, naar noget skulle gøres. Den ældste dt, frk *Bodil Dahl* har været sekretær for kvindekredsen og sdsk i Flensborg og Sydslesvig. – Lt Mf kom ogsaa til Fole efter 1900 og arbejdede flittigt.

Under den 1. verdenskrig flygtede 70 fra Fole til Danmark, deraf 28 værnepligtige. Derfor er der kun faa navne paa mindestenen over faldne herfra. Dramatiske begivenheder fandt sted, naar de skulle flygte over aaen eller gn pigtraadsspærringer, én kørte med hest og vogn over aaen ved et vadested. Det skete mest om natten. Man efterlod hus og hjem og tyede over til Obbekær. De 4 onde aar var trange for mange, jorder og bygninger blev forsømt, og det kunne pine samvittighe-

derne, naar man slagtede ulovligt og maatte lyve.

Provst *P. Filtenborg* blev valgt til sp med 156 af 168 stemmer, mgh ville have en kandidat fra »det gamle land«, og han slog sig til ro her, var sp 1921–61 og søgte aldrig herfra. Han blev ordineret i Fole kirke 4. dec 1921 af biskop *G. Koch,* og samme dag indsat af provst *J. Vibe Petersen.* Det var en stor dag i Fole mgh. Kkg havde hidtil været ringe, men blev snart forholdsvis god. F gik meget flittigt paa husbesøg, han ville være præst for hvert hjem i sognet og følte sig snart stærkt bundet til sognet og egnen, og følte sig godt hjemme i den gamle, anselige, men upraktiske pgd. Indtil han 1926 blev gift, styrede hans søster huset for ham. De første aar var festlige med glans fra genforeningen. Men saa kom landbrugskrise og besættelsesaarene. F voksede mere og mere sammen med befolkningen. Syv gange havde pgd tysk besættelse 1940–45. Men F deltog ikke i politik af nogen art. Han ville kun være præst, fra 1940 kredsfmd for DMS, og saa syslede han flittigt med lokalhistorie. Ved sin afskedsprædiken 1. s i adv, 3. dec 1961, over Lk. 4, 16 f, mindede han om indskriften over den gl pgds dør opsat af pastor *Magaard:* »Christus Porta Salutis« som det centrale i det hele. Han mindede om Peder Palladius' ord: »Eders sognepræst skal være eder til rede saavel ved midnatstide som middagstide, udi mulm og mørke, i regn og raad, i kulde og frost, op af sin seng til det mindste barn. Er der pestilens, leddesyge, svedesyge, koldesyge eller andre Guds gaver eller plager, lugter der vel eller stinker der ilde, da skal din sp derind og have sin næse deri med .. han maa ikke blunke derved. Det er hans embede.« Og F mindede om præsten, hr *Bertel Jespersen,* hvis navn staar paa Fole prædikestol, og som døde her i kirken natten til fastelavns mandag 1655 af pesten ... Mennesker i Fole sogn! Jeg holder meget af jer. Jeg ville gerne dele sorg og glæde med jer og sige et sandfærdigt Guds ord til jer. Det var mig magtpaaliggende, at det var Guds ord. Kun én eneste gang har jeg ved en begravelse talt over et ord uden for Bibelen. For 37 aar siden. Da havde jeg valgt den aandelige sang: Der er en underfuld kilde for Herrens venner opladt / Den rinder aarle og silde og standser ej dag eller nat / Fra Golgatas høj den frembryder ...

Provst Filtenborg fortæller:

Der blev hvert aar, mest ved fuldmaane i februar, holdt missions- eller kirkeuge i Fole kirke. Den uge følte altid som en fest, og der var god tilslutning. Man spurgte ikke saa meget om talerens kirkelige retning, men om han havde et godt evangelium. Det er blevet sagt, at menigheden i Fole var gode til at lytte. – En af disse aftener husker P. Filtenborg særlig godt. Vejret var daarligt, der var færre deltagere end sædvanlig, taleren var forkølet og uoplagt og fortalte selv, hvor ked han var af det. Jeg syntes derfor ogsaa, at den aften var lidt mislykket. Men da taleren talte om »den gode hyrde,« var der en gammel fhv kogekone, som i sine yngre aar havde været et rigtigt »livstykke«, men nu var hun blevet bekymret for sin frelse. Men pludselig under prædikenen stod det saa klart for hende: »Jesus vil ogsaa være min gode hyrde.« – Jeg har aldrig oplevet, hvordan et menneske saa pludseligt og stærkt kunne blive saa forandret. Den gamle kogekone blev ved at være en glad og ivrig kristen.

Faa steder er der saa stor kærlighed og offervilje over for kirken. Mgh har siden 1920 ofret store summer til kirkens udsmykning. Endnu omkring 1725 var de gamle kirkeskikke bevaret: Mødres kirkegang, sjæleringning ved dødsfald, klingpung, altergang 2 gange aarligt. »Saa er vel Fole ikke noget paradis, men dog et lille stykke af Guds ager« (K og S, s 122).

Foruden *Holden Dahl* og *Michael Pahus* bestod kirkeforstanderskabet ved præsteskiftet 1921 af de 2 kirkeældste: Gaardejer *Christen Jørgensen,* f 1852; hans fader havde ogsaa været kirkeældste, og siden var en søn og en sønnesøn medlemmer af menighedsraadet, altsaa 4 generationer. *Christen Jørgensens* hustru *Laura,* f Koch, var slægtning af redaktøren af »Dannevirke« *Peter Chr. Koch.*

– Da jeg den 27. nov 1921 for første gang hejste Dannebrog over præstegaarden, var jeg ledsaget af den ældste af de kirkeældste, fhv gaardejer *Mikkel Schultz,* f 1847. Han havde mistet 2 sønner i den første verdenskrig. – I den familie kunne der ved en gudstjeneste være 4 generationer. – Inden jeg i 1961 tog min afsked, havde jeg døbt et lille barn, hvis oldeforældre jeg havde viet. Der var kontinuitet i Fole sogn.

Pastor *M. M. Lauritzen* (1962–) af Bov skriver 1967: Kkg 10 pct, mange trofaste og offervillige, ingen retningsvanskeligheder ml de kirk retninger, samling om og kærlighed til kirken. Det frivillige arbejde præges af IM, godt forhold til Lt Mf, børnegudstj, IM (17 fam), Lt Mf, KFUM og K, spejdere, Kherwara-kreds, DMS, foredrag i fh, ungdomsm i pgd, DdU, 7 fam til frimgh, intet nationalt problem. Sp er forpligtet til at bistaa ved betjeningen af Gram sogn efter regulativ.

Blandt lægfolk nævnes foruden fornævnte:

Sognefoged *Jørgen Hansen,* (* 86, † 63) i menighedsraadet, en stille, mild mand; gdjr *Michael Pahus* († 54), medlem af kirkeforstanderskab og menighedsraad i 40 aar, retsindig, solid; hvad han tog sig af, blev passet omhyggeligt; gdjr *Jakob Holst,* Majgaard, var fmd for menighedsraadet og sogneraad til 1966, han var efterkommer af forn præst, hr *Bertel.* Næstfmd i menighedsraadet, gdjr *Carl Vodder Nielsen.*

En god og stor betydning for Fole sogn havde ogsaa ejeren af Holtgaard *Peter Nørgaard* (1876–1961); ogsaa han var af præsten hr *Bertels* efterkommere. Han gjorde et stort og trofast arbejde i vor nationale og folkelige sag og blev derfor ridder af Dannebrog. Han var ikke blot en meget tiltalende og begavet mand, men ogsaa en kirketro kristen. Det var et godt sted for de unge at tjene i Holtgaard.

Den gamle jordemoder *Hanne Villadsen Skov* levede endnu, da jeg 1921 kom til Fole. Hun fortalte mig om, hvordan hun for mange aar siden var kommet til at kunne tro. Hun gik og var saa urolig og bekymret for sin sjæls frelse.

Men saa drømte hun en nat, at hun kom som til en grænse. En kom fra den anden side hen imod hende. Han bar 2 smaa børn paa sine arme. Hun saa, at det var jo hendes 2 afdøde smaa børn, og hun rakte uvilkaarlig sine hænder imod dem. Men skikkelsen, som hun nu forstod var vor frelser Jesus, sagde: »Du kan ikke komme herover, men læs nr 128 i salmebogen (det er den gamle sønderjyske salmebog). Næste morgen, da hun havde givet børnene mad og faaet de store af sted til skole, tog hun salmebogen og slog op paa nr. 128: »O, store Gud, din kærlighed jeg aldrig nok kan skatte.« – Da hun havde læst salmen, kom der over hende en stor glæde og fred, som aldrig forlod hende.

Skolen. Opf 1912, centralskole 1955. Nuv leder: Førstelærer *A. M. Poulsen.*

Degn og førstelærer *Nis Hansen Falck Sørensen* (* 1802, † 65) virkede her 1824–65 og nød stor agtelse gn sin lange virksomhed, blev Dbm, var arresteret af tyskerne 1864 for sit danske sindelag og ført til Haderslev. Han og pastor *Andkjær* var lige danske, ingen gnidninger. Degn *Sørensen* var imod det verdslige liv med kortspil og drik. Paa sine ældre dage kørte han til Nustrup (15 km) for at høre provst *Blædels* levende forkyndelse. Hans hustrus (Gedske Marie Pors) forfædre var gn 5 generationer degne i Oksenvad.

Degn og førstelærer var i aarene 1866–1887: *Hans Madsen Nielsen,* * 1822 i Drengsted i Døstrup sogn, Sønderjylland, som søn af gaardmand *Niels Oksen Johansen,* uddannet paa Skaarup Seminarium, huslærer paa Skodborghus i 4 aar, substitut paa Fanø i 1½ aar, lærer i Sønderballe i 4 aar, lærer og degn i Bjerning (Sønderjylland) i 2 aar. Han kom til Fole 1866 samme dag som hans første barn blev født, men hans kone og barn maatte blive foreløbig i Bjerning. Han kom med en del af møblerne, men samme nat brændte skolen samt to gaarde i Fole. Ildebrand gjorde siden stærkt indtryk paa Nielsen. – Han var »grovdansk«, i hans tid var der 4 præster, hvoraf de 3 blev afsat af nationale grunde. Degn Nielsen var en stilfærdig og alvorlig mand, kunne udtale sig imod navnkristendom; havde god indflydelse i sognet; men blev tidlig træt og opslidt. Flyttede til Stepping og døde 1896.

Degn og førstelærer var 1887–1913 *Johannes Johansen* (* 1852 i Visby, † 1930 i Gram). Han var en dygtig lærer, en bestemt mand og estimeret i sognet. Han yndede ikke det tyske; men skolemyndighederne kunne med stor tillid ansætte en præparand eller ung lærer under Johansen. naar den unges karakter havde godt af at blive stivet noget af. Johansen ville have orden i sagerne. Naar en knægt i skolen blev for vidtløftig, kunne Johansen sige: »Din skidtebasse! æ skal drive æ gammel Adam ud af dig.« Ved sin pensionering i 60 aars alderen købte Johansen en større gaard i Skjoldager, Gram sogn.

Degn og førstelærer *Hans Peter Lassen* (* i Nr Ønlev v Aabenraa 1872, † 38 i Gram) var lærer her 1913–36, uddannet paa Tønder sem, og havde lidt svært ved at indrette sig efter dansk pædagogik. Var i sin velmagt en meget dygtig lærer, fremragende i religion, fik de tyske myndigheders anerkendelse, men de var alligevel ikke helt tilfreds med ham. Han var politisk neutral, men fik at vide, at tyskerne havde sat mærke ved hans navn, fordi han ikke deltog i kejserens fødselsdagsfester og lign. Han talte dansk i sit hjem, og en kredsskoleinspektør forlangte, at han skulle præstere tysk religionsundervisning næste gang, han kom. *Lassen* tilhørte IM (man sagde, at IM »ist ein produkt aus Dänemark«). Han var loyal og godgørende, meget hjælpsom (»Godt at vi havde L her under krigen!«), trofast mod gamle elever, besøgte gamle og syge, saare samvittighedsfuld. Sled sig op før tiden. Var i kirken en god medhjælp, kunne alle melodier i den gl sønderjyske salmebog, en hyggelig mand at være sm med. Da man hørte om hans død, udbrød en af de unge: »Hvem skal nu bede for os?« Fru *Rigmor Schmidt,* Sdr Lourup, Gørding, holdt 5. jan 1963 et radioforedrag om den gamle degn. Det kom senere som kronik i Kristeligt Dagblad og skildrer *Lassen* smukt.

Førstelærer *Aage F. Ehrenreich* (1937–67) var dim Nr Nissum, blev andenlærer her 1925, han siger: »Det var 42 dejlige aar i Fole.« Han levede sig, som provst F, med hvem han som kirkesanger havde et udmærket samarbejde, helt sammen med Fole og sin skole. Meget afholdt. Hans hustru var organist.

Besættelsestiden

Der var en sabotørgruppe, som provst F havde forbindelse med, hans plejesøn maatte flygte til Sverige. 3 fra Fole faldt som tyske soldater (af meget forskellige grunde). 7 gange var der indkvartering i pgd 2 gange af russiske krigsfanger, som brugtes til kuske. En af dem var russisk professor (matematik) havde aldrig været soldat. Fru Filtenborg, som var født i Kaukasus, tiltalte dem til deres forbavselse paa russisk. Professoren havde hos sig et russisk Ny test. En dag holdt en lille forkommen mongol fra Sibirien med sine heste uden for pgd, han søgte efter »den matjuska«, som kunne tale russisk. Han fik kaffe. En meget forknyt polsk soldat blev taget til alters. 25. aug 44 var der katolsk messe i pgd, ved en præmonstratensermunk fra Innsbruck. De evangeliske holdt altergang i kirken; flere gange var der luftkampe over Fole, og der faldt bomber men uden at gøre skade.

Provst Filtenborg fortæller:

Naar der i besættelsestiden var tysk militær indkvarteret i Fole sogn, havde de oftest nogle russiske krigsfanger med. Vi forsøgte altid at knytte forbindelse med disse, min kones landsmænd, hvilket de altid var meget taknemlige for, ikke mindst for at faa lov at sidde ved et hyggeligt dækket kaffebord.

En dag hørte fru *Filtenborg,* at der var blevet indkvarteret russiske krigsfanger med heste hos en handelsmand, der havde en stor stald. Russerne havde vist allerede hørt om den russisktalende »Ruth Ernestova«. Da hun kom ind i stalden, løb en af krigsfangerne straks hen til hende og fik fat i en stol til gæsten. Fru Filtenborg sad saa paa gangen bag hestene, mens russerne stod i kreds om hende; de spurgte og fortalte, og til sidst holdt fru Filtenborg en andagt for dem. Man ville ønske at have et fotografi af denne episode med hestene og de lyttende krigsfanger.

En dag ringede man fra Gram sygehus til fru *Filtenborg:* vi har en russisk patient, som ikke kan forstaa, hvordan han skal tage sin medicin. »Kan De ikke forklare det for ham

paa russisk.« Jo, sygeplejersken fik ham hen til telefonen, og saa blev han klar over meningen.

En anden gang var det en stakkels pige fra et nabosogn, som bad fru *Filtenborg* om hjælp. Jo, pigen var kæreste med en russisk krigsfange. Han var ikke længere paa egnen, men han havde skrevet til hende – men altsaa paa russisk. Fru Filtenborg maatte hjælpe hende baade at tyde brevet og skrive til ham igen. Pigen ville gerne tage til Wladivostok efter krigen. Aah, den lille stakkel kom nok aldrig til Wladivostok til sin ven.

Ogsaa andre usædvanlige oplevelser havde vi med de russiske krigsfanger. En dag spurgte fru *Filtenborg* en slank, mørk ung russer, en georgier fra Kaukasus: hvor stammer du fra? »Fra Stauropol.« Fru *Filtenborg* fortalte ham saa, at det ogsaa var hendes faders fødeby.

Men den største og blivende kontakt med unge russere skete en maaned efter kapitulationen, da Wladimir dristede sig ind til Fole præstegaard. Omtrent 12. maj 1945 holdt et langt tog syd for Ribe station; det kom fra Thisted med tysk militær fra Hanstholm. Pludselig gik en dør op, og 4 unge sprang ud og styrtede afsted ud ad vejen østpaa efter Seem. Det var fire unge russiske krigsfanger; de var blevet klar over, at nu nærmede toget sig den tyske grænse, og de ville ikke med til Tyskland. Under det stærke løb naaede de 10 kilometer, til Gjelsbro; der kunne de se de store Stensbæk plantager; saa ad en hedevej ind i skjul i skoven. De fik forbindelse med skovfoged Christiansen, der som sønderjyde havde gaaet i tysk skole, og lederen af de 4 flygtninge, Wladimir havde lært sig lidt tysk. Christiansen hjalp dem med brød og havregryn m m, som deres dreng bragte ud til et bestemt sted i skoven, men han saa dem som regel ikke; flygtningene flyttede fra skjul til skjul i skoven. Men en dag sagde skovfogeden, at nu var tyskerne ude af Danmark, og man kunne jo ikke blive ved at klare det paa denne maade. Men Christiansen vidste om en, som talte russisk og maaske kunne hjælpe dem. Det var præstefruen i Fole, 4 kilometer oppe paa den anden side bakken. Men han kunne jo ikke garantere for, hvilken modtagelse de ville faa. Wladimir blev sendt afsted. Han behøvede ikke at frygte for modtagelsen. For første gang i lange tider sad han ved et bord og fik god mad.

Det blev ordnet, at de kunne bo og arbejde hos bønder i Fole. De kom i præstegaarden som velkomne gæster. 1. paaskedag 1946 nød de f eks paaskefesten med specielle russiske retter eller kager, og deres sang drønede i den danske præstegaard. – Især Wladimir var en meget tiltalende og intelligent ung mand, uddannet som elektromekaniker. Han blev meget optaget af kristelige spørgsmaal.

I begyndelsen havde fru *Filtenborg* en dag vist ham et Ny Testamente og spurgt: »Kender du den bog?« Han svarede: »Ja, jeg ved nok, hvad det er for en bog, men jeg ved ikke, hvad der staar i den«. Ved en lejlighed havde en russer gerne villet laane russiske bøger. Fru *Filtenborg* spurgte: »hvad siger du om et NT?« Han spurgte: »er det ikke en religiøs bog?« – Fru *Filtenborg*: »jo, det er en religiøs bog.« – Men det havde ikke hans interesse. – Men Wladimir og hans gode ven Sergei kom til at staa os nær, saa vi kalder dem vore plejesønner og de kalder os Mama og Papa, Wladimir er gift i Brasilien og Sergei i Canada. En af dem skrev sidste jul: jeg længes efter eder og efter Fole.

1923 oplyses: Udm kkg, godt lille IM smf, fh. 1935: Kkg 8 pct, en trofast kreds af kkg, en hel del mindre stadige, godt bes børnegudstj og ungdomsm, IM (40), enk Lt Mf, KFUM (18) og K (20), 2 fam til frimgh. 1947: Kkg 12 pct, udbredt trofasthed mod kirken, offervilje, kærlighed til kirken. 1955: Kkg 10–11 pct, ingen vanskeligheder med kirk retninger, samling om og kærlighed til kirken. Det friv arb præges af IM (17 fam), godt forhold til Lt Mf, KFUM (15) og K (15), DMS, 5 fam til frimgh, godt samarbejde. 1963: Se ovf.

Fole kirke, sydligt i byen, omgivet af træer, nord for Flade aa, oprindeligt i udkanten af de store Farris-skove, er smuk, lys og velholdt, romansk skib og kor af regelmæssige granitkvadre paa attisk profileret sokkel, murene delvis omsat under den store restaur 1852—53, som ganske præger kirken. Vinduet i korets østmur udvidedes. Taarnet blev brudt ned og erstattedes af det nuv taarn med 3 stokværk og firsidet, pyramideagtigt spir. Over indgangen en marmorplade (med indskrift). Rundbue til skibet. Ved skibets tilmurede norddør svage spor af det i 1852 nedrevne vaabenhus. Af den usædvanlige, i koret indbyggede apsis er bevaret den vestre, tøndehvælvede del, mens den østre del, der antageligt har bestaaet af tre hvælvkapper, er nedbrudt og erstattet med de nuv brædder. Anselig korbue. Bjælkeloft i skibet. Muret alterbord fra 1935 af gl munkesten. Senrenæssancealtertavle fra ca 1620 af søjletype med smalle storvinger og dydefigurer i sidefelterne samt Kristus Salvator i topfeltet. Barokstaffering, i midten et »sødladent« (Trap) Gethsemanemaleri fra 1715. Altersølv fra 1766, sengotiske stager med ny løvefødder, alterskranke fra 1853. Romansk granitfont med siksakbort og tovsnoning, samt menneskehoveder paa foden. Sydtysk daabsfad med bebudelsen. Haandklædeholder fra ca 1625. Over fonten er 1957 ophængt et bræt med latinsk indskrift (fra en gl kapellanbolig). Sengotisk korbuekrucifiks (med stærkt lidende udtryk) paa skibets nordvæg. Prædikestol fra 1627 med relieffer af Jesu liv. Nygotiske stolestader fra 1853. Pulpitur. Nyere klingpung. Series pastorum med ældre englehoveder. Syvarmet lysestage, kirkeskib, alterduge, stor billedbibel, udskaaren pult med motiv: Den tørstige hjort fra 1932, altertavle og prædikestol restaureret.

Klokke fra 1919. Gravsten. 200 sd. Orgel fra 1932.

Danm kirker XX, Had a 813—26.

Paa kirkegaarden mindesten over faldne fra verdenskrigen.

Folketal: 1860: 468 (og 111 i Obbekær), 1910: 498, 1921: 514, 1965: 550.

Altergæster: 1922: 380, 1934: 341, 1942: 280, 1954: 335, 1962: 389.

Menighedsraad: 1922: 3 IM, 3 u p, 1934: 2 IM, 4 u p, 1943: 3 IM, 3 u p, 1953: do, 1961: 2 IM, 4 u p.

Sognepræst

Indt: 1859: a) 20 rug, 10 byg, b) 60 byg, 43 rdl, c) 50 lam, 15 lpd ost, 600 pd smør, 54 brød, 20 læs brænde, d) 250 rdl, e) 188 td ld, 28 td ld skov. — Udm, anselig pgd fra 1766. — 1922: 2. kl, 1958: 12. kl, pgd fra 1766, blev revet ned 1962, da kirkeministeriet ikke ville yde 80 000 kr til restaurering af den smukke, gl pgd. I stedet opførtes et etplanshus. Mange savner den gamle pgd. 1955 blev 60 ha af præstegaardsjorden udstykket.

12. 21. nov 1836–20. maj 67 (lærer Terslev, Sjælland) **Nis Andkjær**, * 6. sept 02 Egebjerg-

gaard, Ugilt. Forældre: Gdjr, senere brygger i Aalborg Andreas A og Kirstine Marie Færch. Stud Aalb 21, c jan 30 (h). ~ 29. aug 35 Maren (Marie) Bolette Dyrlund, * 28. marts 08 Køge. Forældre: Brændevinsbrænder Folmer Nielsen D og Marie Magdalene Hjelte.

Susp 67, afsat p gr a edsnægtelse 20. maj 67, † 27. marts 77 i Gram. Se ovf.

13. 29. sept 1868–30. sept 70 (hjpr Gram 15. febr 64) **A. C. L. Grove-Rasmussen,** afsat af tyskerne, se sp Sct Hans k, Odense.

14. 9. marts 1871–19. aug 84: **E. C. Johannsen,** fl t Felsted, se der.

15. 6. nov 1884–26. aug 96 (sp Skadst 75): **Jørgen Jørgensen,** * 47 Bjolderup. Forældre: Gdjr Christen J og Ellen Iversen. Stud Had 70, afsk (for en ubetydelig forseelse) 96, † 26. jan 29 i Vodder, fik fuld pension, først af den tyske, saa af den dsk stat. ~ 12. april 74 Dorthea Cathrine Grevsen, * 7. nov 52 Haderslev, † 29. juni 28. Forældre: Snedkerm Chr. G og Frederikke Nissen.

Ved pastor Js begravelse talte pastor *Filtenborg* over det ord, som lød ved Js indsættelse: »Jesus som vejen, sandheden og livet«, og provst, dr *J. Holdt* mindedes sin lærer som et eksempel paa troskab mod, hvad der var sandt for hans samvittighed. Gik aldrig paa akkord.

16. 15. marts 1897–1921 (kompastor Læk 83): **Sievert Fritz Magaard,** * 10. juli 55 Gl Haderslev. Forældre: Tømmerhdlr Hans Clausen M og Margrethe Wilhelmine Johanne Andresen. Afsk 21, † 18. febr 41. ~ 9. jan 84 Augusta Ernestine Matzen, * 6. jan 64, † 28. marts 31. Forældre: Sp Fjelstrup (fru Ms moder var svensk kunstnerinde). Se ovf.

17. 7. nov 1921–30. sept 61: Provst **Mikkel Peter Vilhelm Søndergaard Filtenborg,** * 19. sept 91 Idskov, Voer, Hjørr a. Forældre: Kbmd Christen Mikkelsen F og Mathilde Josefine Dorthea Nielsen. Stud Aalb 10, c 21[1] (h_1), provst Tørninglen provsti 20. jan 51, r af Dbg 60, afsk 30. sept 61. ~ 29. sept 26 (kirk viet 2. okt 26) Ruth Linda von Sicard, * 28. maj 96 Tiflis, Kaukasus, Rusland. Forældre: Bankbogholder Ernst Heinrich von S og Marie Amalie Westren-Doll. – Sønner: Rødding og Edmonton, Canada, dt g Nørgaard, Japan (Dsk sømandskirke).

Kredsfmd DMS 40, BM Nordisk Østmission 53.

Udg 38: Slægtsbogen »Sejer Olesen Leth og hans slægt«.

Provst F er vendelbo, men hans faders slægt stammer fra Solbjerg, Mors (se Fs bog om sognedegn Sejer Olesen Leth, † 1760), hans moder var fra Agersted, Voer, men hendes moders slægt var fra Sydslesvig. Hans forældre havde købmandsforr først i Idskov, saa i Ellidshøj og senere i Aalestrup, blev efterhaanden velstillet. Allerede paa gymnasiet (rektor var sønderjyden J. Zerlang) fik F forb med pastor *Fridrik Fridriksson* fra Island, og han blev hans aandelige fader. Men allerede som ung led F af kronisk hovedpine, »hans torn i kødet«. Han syslede med tanken om at blive missionær i Indien, men hovedpinen hæmmede og afbrød studiet flere gange. En tid var han »paa græs« hos overkammerherre *O. Oxholm,* »Teltet«, Kvistgaard, der betød meget for ham. Hans præst som student var *Hans Koch,* og af professorerne satte han særligt *Torm, Oskar Andersen* og *Ammundsen* højt. I ferierne var han tit gæst hos den grundtvigske pastor *Ejnar Andersen,* Aalestrup, som han satte højt, især som en fin menneskekender. Trods hovedpine blev F c th. »I kirkelig henseende følte jeg mig paa linie med IM og KFUM, og jeg har det endnu den dag i dag saaledes, at ville »kloge rotter« begynde at forlade IMs synkende skude«, saa ville jeg hellere gaa ned sammen med skibet. Dog tror jeg ikke, at den synker. Men at være forgrundsfigur i arbejdet har jeg ikke haft evner eller helbred til. Dybere forstaaelse end før for evangeliet havde jeg faaet gn personlige oplevelser, der klaredes ved et ord af den norske prof *Fr. Petersen* i hans opbyggelige gennemgang af Romerbrevet: »Tro er for Paulus udtryk for, at mennesket intet har i sig selv«. Derfor syntes jeg ikke, at den opdukkende tidehvervsbevægelse havde noget til mig. Mit hovedord, saa at sige, i Bibelen er Rm, 3, 21. – Sm m sin ven, senere sp i Toftlund, *H. Chr. Lassen,* var F til et studentermøde paa Naadendal, Finland, og det betød meget for ham. Saa fik han sit hjem og sin gerning i det skønne land med dal og bakker fagre, i Sdj, og han følte det som et privilegium at faa en præstegerning dér lige efter genforeningen, og trods sin hovedpine var glad for at tjene i et lille sogn. Han traf sin senere hustrus broder, *Harald von Sicard* paa studentermødet i Finland 1921. (Familien von Sicard var flygtet over Sct Petersborg og Riga til Tyskland). Harald von S blev senere svensk missionær i Rhodesia, dr theol, titulær provst og litteraturmissionær i Uppsala. Paa rejsen til hans ordination 1925 i Uppsala traf F sin senere hustru, som blev en god dansk præstekone og en god moder for sine 9 børn. F har især lagt vægt paa husbesøg i sognet, og dertil gjort et godt arbejde for ydre mission som kredsfmd for DMS. Lokalhistorie om Fole sogn og dets slægters historie har optaget ham meget, ligesom slægtshistorie. Han var meget betænkelig ved tanken om at skulle være provst, syntes ikke at have evner eller kræfter dertil, ville helst leve for sit sogn. Han havde haft benedder i højre haand og svært ved at skrive, men var blevet helbredt. Lægen og biskoppen mente, at han nok kunne klare skriveriet, og udslaggivende blev det, at provstelønnen kunne være med til at hjælpe hans børn frem. Han blev snart glad for provstegerningen og tilbragte mange gode timer i provstiets præstegaarde. Der var meget at gøre: kirkerestaureringer, udstykning af præstegaardsjord, byggeri af avlsgaarde, og hvad man end kan mene om præstegaardsjordens udstykning, var det en glæde at se de ny hjem vokse frem paa de gamle præstegaardsjorder.

18. 25. april 1962 (sp Sebber-A 12. aug 49): **Martin Michael Lauritzen,** * 17. nov 17 Varnæs. Faderen: Sp Bov, se der. Stud Haderslev 37, c 44[2] (l-87). Hjpr Jelling-H 45. Kst sp Ensted 46. ~[1] 14. nov 47 Anne Marie Lassen, * 23. april 20 Hørup, Als, † 21. jan 57. Forældre: Førstelærer Jørgen L og Marine

Bram. ~[2] 19. aug 58 Else Christensen, * 3. maj 27 Farsø. Forældre: Gdjr Anton C og Karen Jensen.

Litt: Hejs P 220—24, J. Brodersen, 1912, 210, Sdj aarb 1913, 135 f, K og S 1954, 120 f, Aug. F. Schmidt: Frøs herr, Sdj mdskr 1957, 1—9, do smst, 1957, 109 f, Personalhist tidssk 1925 (8 r, 4 b, 46. aarg) om præsterne Peder Christensen Kragelund og Hans Schack Kragelund, levnedsskildringer af afd dr med K. Carøes efterladte papirer, dvs Rigsarkivets Privatarkiver, bl a paa et kvartblad P. C. Kragelunds hustrus egenhændige biograf medd om børnenes fødsel. Paa tysk.

ØSTER LINDET

Øster Lindet sogn, 3072 ha, tilhører for størstedelen Rødding bakkeø, desuden hedeslette langs Gram aa. Bakkeøen naar op til 70 m, med stærk hældning mod hedefladen, storformede kilometerlange skraaninger, smalle strimler eng. Skrænten mod hedefladen er furet af smaabække, fra skrænterne udsigt til Gram og Nustrup, god jord omkr Ø Lindet, ringere mod nord og sydøst. – Byerne Ø Lindet, der ligger smukt ved en brat skrænt af bakkeøen, 400 indb, bymæssigt bebygget, centralskole, opf 1913, udvidet 1951 og 1962, bibl, fh fra 1894, udvidet 1956, sportspl, kro, 2 byggefirmaer (omtr 100 ansatte), rutebilst, m m. Stenderup med eksternatskole i tidl skole, Majbøl. – Bebygg: Terp, Rojbøl, Tved. Af større gaarde: Nygaard, 122 ha (var domæne, den forhadte tyske forpagter Chr. Lempelius, opgav forp 1926, derefter delvis udstykning), Fuglsiggd, 81 ha, Lindet hovgaard var adelsgaard, har nu 76 ha.

Oldtidsminder: 7 høje fredet, 37 ødelagt.
Tomten af en kirke, Hillund kirke, paavises vestligt i sognet, nævnes ikke i »Ribe oldemoder«, maa være nedlagt før ca 1330. — Et voldsted ml Gram aa og Jels aa.
Under den prøjsiske administration var sognet en tid delt i 3 kommuner: Ø Lindet, Majbøl og Stenderup (de sidste dog indlemmet i Ø Lindet 1878 og 1883).
Gravfund viser, at en af oldtidens handelsveje gik gn sognet.
Stemmetal: 1871: 149 dsk, 6 ty, 1920: 536 dsk (151 tilrejs), 25 ty (18 tilrejs), 1964: 497 dsk, 2 ty.

Af den ældre præstehistorie

Øster Lindet var vist anneks til Nustrup i middelalderen. Som den første lutherske sp nævnes *Niels Madsen,* omkr 1570 nævnes *Laurits Martini. Andreas Beyerholm* var en uforfærdet luthersk præst. Han kom hertil fra Før, hvor han skal være blevet afskediget, fordi han offentligt beskyldte fogeden for at »lade troldkvinder brænde og tyve hænge efter indfald og kaadhed«. Han var maaske mere optaget af det verdslige end af det kirkelige. Der findes et vers om ham: »Hr Anders und sein kapellan / tho Ding und Recht wollen gern gah'n / de Kirche leden sie leddig stahn.«

Pastor *Poul Madsen Trans* havde været hører i Ribe, da han kom hertil 1656. I de flg aar gik krigens hærgen og pest (plettyfus) over sognet, skovene ødelagdes, polske og brandenborgske tropper hærgede og sognets gaarde og huse brændte, og først 1735 blev der bygget pgd igen, lige syd for kirkegd. Pastor *Laur. Madsen Ravnsøe* (1684–36) af V Nykirke-F var gift med en dt af fmd. – *Marcus Jacobsen Buch* (1734–64) af Skodborg, havde 12 børn, 4 af hans sønner blev præster (Middelfart-K, Stubbekøbing-M, Lundforlund-G og rkp Helsingør, Stamt 18). *Marcus Buch* var en dygtig præst, pietist. Biskop Brorson skriver 1743: »Buch prædikede bevægeligt over 1. Pt, 1, 23, om ordets kraft i menneskers hjerter. Han er flittig med katekisationen, har en god skolemester, som troligen underviser ungd, som ogsaa svarede meget herligt. Mgh syntes meget bevægelig« (Vis 10). 1749 skriver Brorson: »Buch er en sagtmodig og redelig mand, men han lider megen fortræd af en karl i sognet, Jess Hansen, som uagtet han er udlagt til barnefader, dog ikke vil vise mindste fortrydelse, og han viser ingen lydighed mod embedet eller ordet, men har derimod udvirket 2 anbefalinger fra amtmand von der Lyhe i Haderslev, et i kongens riger uhørt eksempel, med ordre til sp, sidste gang under 50 rdl bøde, at han privat skal antage bemeldte Jess Hansen til privat absolution, hvilket er et utaaleligt indgreb i præsteembedet. Jeg ville søge at overbevise bemeldte person af Guds ord, men hverken han eller nogen af hans hus mødte i kirken. Børnene svarede i øvrigt ulasteligt, ingen klager.« (Vis 50). Brorson havde en lang række sammenstød med amtmændene i Haderslev (ogsaa i Hvidding, Rejsby, Højrup, Brøns, Hygum og Skrydstrup). Hans lange, kraftige skrivelse af 11. april 1749 til generalkirkeinspektionen om Jess Hansen-sagen er gengivet Vis 115-21 (jvf s 298). 1757 prædikede Buch (Jh 3, 1–15) om menneskets igenfødsel. Degnen, som holder skole for hele ungd i dette lidet sogn, er retsindig og flittig. Ungd svarede ogsaa helt ulasteligt.« (Vis 116).

Pastor *Andreas S. Fibiger* (1764–69) flyttede til Fanefjord. Han virkede for at skaffe bønderne bedre kaar, frihed og ejendom. P. Rhode roste F meget og kaldte ham en apostel (CP 110). – Pastor *Chr. Jespersen Foersom* (1770–78) flyttede til Hjortlund-K, senere Hygum, var fader til skuespilleren *Peter Thun F* (* her 1777), *Peder Nielsen Thun* (1778–83) kom hertil fra Hjortlund-K (byttede embede med Foersom). Thuns dt blev gift med Foersom. Han var forf (N 615). *P. Thun* fik Det kgl Landhusholdningsselskabs guldmedalje for sine forsøg med vaccination mod kvægpest. Han skal ogsaa have været en af de første i Danmark, som lod sine børn vaccinere mod kopper.

Knud E. Dockedal (1783–1801) kom hertil fra Vrejlev-H, hvor han havde haft en sag om brudt ægteskabsløfte og trussel om embedsfortabelse og erstatning, han blev dømt og afsat 1778, men fik ved sær kgl naade tilladelse til at søge embede i et andet stift (W, II, 316) *Dockedal* forkyndte det gl evgl, upaavirket af rationalismen, og degnen var ivrig efter at give børnene en god kristendomskundskab. Guds rige udbredtes i sognet, og der var 20–30 troende, som samledes hos *Markus Buch* paa Hovgaard (* 1756 i Hygum, † 1810). Han

havde 10 børn, som blev spredt rundt om i verden, en søn døde i Herrnhut. *Markus Buch* var et solidt og alvorligt troende menneske, Brødremghs prædikanter kom her og talte, og forsamlingerne fortsattes efter 1810 paa Hovgaard, som blev overtaget af Buchs svigersøn, *Niels Petersen* fra Vester Lindet. Hans børn, *Markus* og *Peter Hovgaard* og datteren *Maria Katrine* (gift med gdjr *Jeppe Petersen Schmidt,* Ø Lindet) gjorde et godt arbejde, som mindedes længe (J. Br 209). Møderne fortsattes i rationalismens tid.

Stephan Møhl (1801–19) fl t Vejby-T, en højt anset præst, der 1813 fik rang med amtsprovster, hans søn var den kendte Trankebarmissionær *Knud Møhl,* * her 1805, se Ølstykke.

Nis Poulsen (1820–53) besad en større gaard her i sognet og et landsted ved Hovgaardens skov. En søn var dr med og læge i Gram.

Tiden efter 1853 til 1920

Pastor *F. L. T. Gottlieb* (1853–67) af Finderup mindes ved en mindetavle i kirken, var meget afholdt, han døde paa et besøg i Roskilde, hvor han blev begravet, i julen 1867. Han var den sidste tid svag. Hans søn, *Fr. C. V. Gottlieb* blev kst sp her juli 67, mgh søgte om at faa ham til sp, men han blev udnævnt til Skast, han mindedes længe som »den unge Gottlieb«, var som sin fader meget afholdt, og man følte det som en sorg, da han rejste. Gamle *Gottlieb* var ivrigt medlem af Ribe konvent, stiftet 1848, og forrettede altertjeneste ved det første konvents gudstjeneste.

Pastor *F. E. J. Vogel* (1869–80) var den første tyske præst her, født i Flensborg, tysk, men ikke udæskende eller agitatorisk. En retænkende og retskaffen mand, almindelig afholdt, talte ret godt dansk. Kkg var god, men fra dette udpræget danske sogn søgte nu adskillige til Rødding frimgh. Det nationale spillede stærkt ind ogsaa i kirkelivet, især efter 1880.

Pastor *H. A. Schrøder* (1880–94) var fra Heide, tysk. Mange meldte sig til Rødding frimgh. Der blev bygget dansk fh 1894 (det ældste fh i Sønderjylland), som blev midtpunkt i det danske liv med møder og kaffesammenkomster. Kkg svandt ind. Ogsaa Askov højskole betød en del her i disse aar. *Schrøder* omtales som »en jævn mand, maaske vel verdslig«. Han flyttede til sidst til Altona, hvor han døde som fritænker (Hejsbj-P s 304). I hans tid blev kirken restaureret.

Pastor *H. E. A. Asmussen* (1894–1903) var fra Aabenraa-egnen.

1894 var der for første gang præstevalg i Ø Lindet. Præsenteret var præsterne *Lauritzen,* Skrydstrup, *Bendixen,* Nustrup, og *Asmussen,* Hjoldelund. *Asmussen* valgtes med 53 af 80 afgivne stemmer. Han var en dygtig prædikant. Flere og flere søgte Rødding frimgh og Askov højskole, men adskillige ville ikke svigte deres gl sognekirke. Hans dt, som bor i Kbhvn, finder det uretfærdigt, at han kom til at staa som repræsentant for tysk kultur uden særlig interesse for dansk kultur. Han gjorde et stort arbejde for embedskronikken, præget af omhu og orden. Han arbejdede med sognets historie, gl dsk kulturhist.

Pastor *P. I. Møller* (1903–17) var født i Rødding, fl t Vonsbæk. Han var en af de første præster i Sdj, der stemte for danske sprogtimers indførelse i skolerne. Der blev bygget ny pgd 1911, 300 m fra kirken. Gjorde et godt arbejde for danskheden.

Pastor *Anders Tange* (1918–19) var født i Arnum, Højrup sogn. Da det 1919 skulle afgøres, om de tyske præster skulle forblive, hvis der i mgh var flertal for dem, svarede han paa direkte forespørgsel, at han vedblivende ville føre tysk hussprog og pleje tysk aandsliv i hjemmet. Det blev betydet ham, at han ikke burde blive her. Han blev saa forflyttet til Kating, og han skrev i kirkekronikken før sin afrejse, at »det kirkelige her synes at overskygges af det nationale, hvilket kan faa skæbnesvangre følger for det religiøse og kirkelige liv i Nordslesvig«. Ved et besøg her 1937 prædikede han i kirken og udtalte, at han saa tilbage paa den tid, da han var præst her, som den bedste i hans præstetid. Det var tydeligt, at han længtes tilbage. (A. P) Var afholdt. Hans fader, der var lærer, blev p gr a dansk sindelag tvangsforflyttet, men søgte 1920 tilbage til Sdj.

Tiden efter 1920

Præsterne siden 1920 har ikke været særligt retningsprægede: *A. Christiansen* (1921–32), *N. Stenfeldt Westergaard* (1932–40), *Fester Thaysen* (1940–47), *A. Poulsen* (siden 1948).

De skriver omtrent alle, at det kan være svært at samle befolkningen. Der er en del kirkelig interesse, men noget splittet som følge af, at ca 20 familier slutter sig til Rødding frimgh. Pastor *Christiansen* skænkede store gaver til kirkens udsmykning, da den blev restaureret.

Mange af sognets beboere havde i tyskertiden tilknytning til de aandelige bevægelser i Danmark. Efter at dansk sprog var trængt ud af skolen, sendte adskillige deres børn paa Skibelund efterskole efter konfirmationen eller paa dansk højskole. Naar man sluttede sig til frimgh, var det vel mest som protest mod fortyskningsbestræbelserne. Det var især de grundtvigske, som sluttede sig hertil. Men der var ogsaa en mindre IM kreds, delvis i opposition mod frimgh. Muligvis kan denne kreds føres helt tilbage til en kreds paa ca 20, der sluttede sig til herrnhuterne og holdt forsamlinger hver søndag hos *Markus Buch,* Hovgaard. Den kendte dansk-amerikanske omrejsende evangelist, *Jens Dixen* blev født i Rojbøl, Ø Lindet sogn, 1858, blev præget af den herrnhutiske kreds, samlede allerede som dreng guldkorn og visdomsord; da han blev voksen udvandrede han til USA. I sine sidste aar levede han i Jels, se der.

1967 skrives: Kkg 2 pct, nogen splittelse som følge af frimgh, men skellet udviskes mere og mere, som i det hele det kirkelige livs konturer er blevet det. Folkekirkelig indstilling uden særligt retningspræg. IM svundet ind til nogle ganske faa familier, KS kredsen fungerer ikke mere. Kirkeblad, enkelte ungdomsm i pgd i samarb med DdU.

Blandt lægfolk nævnes: Degn *J. Schmidt,* gdjr *Jens Grosbøl,* lokalhistoriker, gr, efterlod sig ikke saa lidt stof om sognet, en inter-

essant og levende personlighed. En del af stoffet her skyldes ham.

Fruerne *J. Riis* og *Søborg* har ledet KS kredsen.

IM har været ledet af gdjr *Schmidt,* Stenderup, gdjr *C. Jørgensen,* Tved.

Gdjr *Hans Schmidt* (* 85 Ø Lindet) var paa Frederiksborg og Askov højskoler, deltog i verdenskrigen 1914–18, overtog fædrenegaarden 1910, købte 1918 en gaard i Kollund, var sogneraadsfmd Ø Lindet 20–28, næstfmd i Nordslesv Landboforen 12–28, bm De samvirkende danske Landboforeninger. En af dem, der betød noget i sognets liv. Død i Kollund 1958. Samler af sognehistorisk stof.

Skolen

Den første seminarieuddannede lærer var *Anders Jensen Schmidt* (* 1794 i Ø Lindet) uddannet paa seminariet i Borris, Jylland. I 1823 kaldet degn, 1829 skolelærer og kirkesanger. Han holdt fra 1836 hjælpelærer. I to aar seminarist *Ernst v Villum,* derefter seminarist *Skott* fra Skibelund, 1843 seminarist *Jens Jepsen Appel,* der fungerede her som lærer til 1851. *Anders Jensen Schmidt* lod sig pensionere 1852. Pensionen blev betalt dels af sognet, dels af skoledistriktet, dels af efterfølgeren. Anders Schmidt døde 1860.

Efterfølger var *Jens Hansen,* tidl lærer i Stenderup (sognets nordlige del). Født i Sommersted 1819, uddannet paa Skaarup sem. 1847–52 lærer i Stenderup. Efter alm ønske forflyttet til Ø Lindet. 1884 pensioneret med en pension paa 650 mark. 350 mark fra skolekredsen, 300 mark fra kirken. Kirkeældste 1881. Førte ogsaa kirkeregnskabet til sin død. Fra 1879 tilhørte han kirkekollegiet som mghs valgte repræsentant. Han døde den 9. dec 1890. En tro og dygtig lærer, havde baade kirkeligt og folkeligt stor indflydelse.

Blandt senere lærere nævnes *Thomas J. Juncker,* * 83, lærer i Stenderup 20, og *J. Schmidt.* Nu: Førstelærer *H. Riis-Vestergaard* fra 1950, * 8. marts 15.

Under verdenskrigen faldt 22 fra sognet.

Besættelsestiden: Pastor **F. Thaysen** skriver: »Det faldt i min lod at være præst i Øster-Lindet under den store krig 1940—45. Befolkningen holdt urokkeligt fast ved deres danske sindelag, og der var et godt indbyrdes sammenhold i hele denne tid. Der blev holdt flere ekstraordinære gudstjenester trods tyskernes forbud. (Kongens fødselsdag og andre). Der var nogle gange indkvartering af tyske soldater særlig i Stenderup. I præstegaarden var der kun indkvartering én gang. Der skulle have boet en tysk officer her, men efter nogen forhandling blev det ændret til, at de fik overladt konfirmandstuen til oplagsrum. — Foruden kirken havde ogsaa forsamlingshuset sin store betydning som samlingssted under besættelsen. Her blev der holdt mange gode nationale og kulturelle møder, og her drøftedes de forskellige begivenheder under besættelsen. En særpræget skikkelse i disse aar var den 80-aarige frk **Skov,** der boede i og førte tilsyn med forsamlingshuset. Mange vil endnu huske hende, naar hun listede ind i salen og sad og lyttede til de forskellige beretninger om vor frihedskamp, eller naar hun, lille og gammel som hun var, stod frem og citerede »Den sorte kokarde« og andre digte.

1926 oplyses: Kkg 7 pct, overv u p, 25 fam til frimgh, ungdomsf (sp), enk IM. 1935: Kkg 6 pct, kirkelig interesse, lille IM smf, KS. 1947: Kkg 6 pct, som hidtil, IM (30), 2 DdU, KS, 25 fam til frimgh. 1955: Kkg 5 pct, lille IM kreds, KS, sdsk i Stenderup, nogen splittethed, se i øvr ovf.

Øster Lindet kirke, sydligt i sognet. Byen deles af en dal i 2 dele, kirken i den østlige del, ned mod et tidligere engareal. Kirken er lille, skib og kor er romanske af granitkvadre med romansk, ujævn sokkel, tilmurede døre med glatte, halvrunde tympana. De indvendige mure af raa kamp. Et vaabenhus mod syd nedbrudt 1858. Smal triumfbue, opgang til prædikestolen gn triumfvæggen. Bjælkeloft. 1887 erstattedes blytaget med skifertag. Tagrytter fra 1887. Altertavlen er et gotisk, trefløjet skab og predella med topstykke, vinger og ret ringe malerier af Jesu liv, i midten nadveren, vist fra 1729. Restaur 1957. Oblatæske fra 1762, alterskranke fra 1655, stager fra 1672 som Jegerups. Romansk granitfont med arkader og mandehoveder. Primitivt korbuekrucifiks fra ca 1400 på skibets nordvæg, nyt krucifiks i koret. Renæssancepræ dikestol fra 1631 med arkader, restaur 1957, da de øverste stolestader fjernedes. Nyt stoleværk. Pulpitur med panel fra 1679 med malede apostle. Klokke fra 1900. Mindetavler i vaabenhuset over præsterne F. Gottlieb og And. Christiansen. Skriftløs romansk gravsten med to kors i syddørens niche. I koret en trætavle med navne paa bidragydere til kirkeklokken fra 1790, 200 sd. Orgel fra 1935. Monument paa kkg over de faldne i verdenskrigen (Hansen-Jacobsen).

Danm kirker, XX, Had a, 690—703. Mack D 306, 310, 318.

Efter den tyske besættelse opstod tanken om at faa bygget kirketaarn, og en indsamling sattes i gang. Det var Jens Grosbøls og pastor Thaysens tanke med indsamlingen, at taarnet skulle være bygget umiddelbart efter befrielsen og ogsaa staa som et minde om den store dag. Det blev ikke til noget, og nu staar pengene hen. Jens Grosbøl er for længst gaaet bort, og der er ikke udsigt til, at taarnet bliver bygget.

Folketal: 1860: 935, 1910: 882, 1921: 863, 1965: 940.
Altergæster: 1892: 773, 1902: 654, 1912: 540, 1922: 398, 1932: 272, 1942: 210, 1952: 370.
Menighedsraad: 1922: 3 gr, 2 IM, 1 u p, 1934: 2 gr, 3 IM, 1 u p, 1942: do, 1953: 1 IM, 5 u p, 1961: do, 1965: do. Fmd: Gdjr **M. Mathiesen.**

Sognepræst

Indt: 1859: a) 188 rug, b) 17 rdl, c) 18 lpd ost, 90 brød, 62 lpd smør, d) 330 rdl, e) 50 td ld, i flere dele, afgift 300 rdl. God pgd. – 1907: Netto: 5036 mk. 1922: 3. kl, 1958: 12. kl,* god pgd fra 1911.

10. 7. april 1820–18. april 53 (ord kat Roskilde dk 25. maj 16): **Nis Poulsen,** * 78 Ødis-Bramdrup. Forældre: Landmd Ancher P og Anna Jepsen. Stud priv Haderslev 98, c juli 03 (l), † 18. april 53. ~ 18 Mette Ravn Blichfeldt, * 28. nov 94, † 23. sept 40. Forældre: Sp i Vrejlev-H Hans Jacob B, † 1820, og Ellen Marie Finderup af Vammen-L-B. – Hustrus broder: Vejby-T. Se ovf.

11. 10. juli 1853–28. dec 67 (sp Hviding 17. juli 40): **Frederik Ludvig Theodor Gottlieb,** * 28. jan 03 Finderup. Forældre: Sp i Finderup Albert Ludvig G († 1822) og Thalia Frederikke Ahrens. Stud Roskilde 21, c juli 29 (h). Hjpr Sæby-H 26. maj 30, do Nykøbing-R, Slagelse, Strøby-V, St Heddinge, sp Sdr Omme-H 16. maj 37, afsk efter edsnægtelse 20. maj 67, † 28. dec 67 i Roskilde. ~ 11. sept 33 Henriette Georgia Erikson, * 19. juli 07 Melby, † 11. okt 88. Forældre: Sp i Gierslev Andreas E, † 29, og Marie Lorentze Brorson af Finderup. – Søn: Klinte-G, sønnesøn: Kettinge-B, Stamt 37. Se ovf.

Kst sp 1867–68: **F. C. V. Gottlieb,** se Klinte-G.

* Efter den ny tjenestemandslov indførtes 1. juli 1969 alle præsteembeder i 12 kl i lønramme 16, 21, 29, 31.

12. 1869–80 (præst i Glücksborg 64): **F. E. J. Vogel**, fl t Lysabild, se der.

13. 1880–94 (sp Spandet 73): **H. A. Schrøder**, fl t Brede, se der.

14. 1894–1903 (sp Hjoldelund 92): **H. E. A. Asmussen**, fl t Oksbøl, se der.

15. 1903–17 (sp Augustenborg 02): **P. I. Møller**, fl t Vonsbæk, se der.

16. 1918–20 (hjpr Haderslev 1. jan 1918): **Anders Nielsen Tange**, * 89 Arnum, Højrup. Faderen: Lærer Simon T. Stud Had, studeret i Marburg, Berlin og Kiel, c 13 i Kiel. Paa pastoralsem i Preetz, indkaldt som soldat 1914, til sidst løjtnant, og deltog som saadan i krigen i Belgien og Frankrig. Blev svært saaret i strubehovedet og lungerne i slaget ved Somme juli 1916, afsluttede sin teol uddannelse 1918. Forflyttet til sp Kating 1920. Her oplevede han den store forskel paa det kirkelige liv i det slesv Ejdersted og i hjemstavnen og længtes tilbage. Hørte til de danskorienterede præster i Sydslesvig. Se ovf.

17. 19. maj 1921–18. marts 32 (sp Rø 31. jan 02): **Andreas Christiansen**, *21. febr 71 Alslev v Karise. Forældre: Skrædderm Hans C og Ane Margrethe Christoffersen. Stud priv 91, c 96^2 (h_1), husl Fanefjord pgd, lærer Køge, journalist, afsk 18. marts 32, † 1. marts 45. ~30. april 02 Karen Sofie Pedersen, * 23. sept 73 Bonderød, Alslev, † 15. marts 53. Forældre: Gdjr Jørgen P og Maren Christensen.

Fmd Bornholms plejehjemsf 06–21.

Pastor C mindes som en alvorlig, stilfærdig præst, flittig i sognet, han var meget afholdt, og beboerne satte en marmormindetavle over ham i kirken. Han var meget interesseret i kirkens restaurering og gav personligt store gaver dertil.

18. 28. juni 1932–6. marts 40: **N. Stenfeldt Westergaard**, fl t rkp Nr Sundby-H, se sp der.

19. 24. juli 1940–1. nov 47 (hjpr Haderslev dk 31. okt 38): **F. Thaysen**, fl t rkp Sydstrømø, se der, nu rkp Glostrup.

20. 21. april 1948 (hjpr og lærer Tranebjerg 47): **Aksel Poulsen**, *16. dec 15 Løsning. Forældre: Forvalter Georg P og Maren Sørensen. Stud Fredericia 34, c 42^1 (h_1), kordegn Christians kirke, Lyngby 42, hjpr smst 26. juni 43. ~ 12. okt 40 Inga Ungermann Brøndum, * 17. dec 15 Frederiksberg. Forældre: Kaptajn Jens Marinus B og Emmy Ungermann Christoffersen.

Litt: Hejsbj P. S. 300–05, J. Brodersen, Fra gamle dage, 1912, 207, 209, Ø L-forsamlingshus, 1926, Hans Schmidt: Sagn fra Ø L-sogn. Sdj mdskr 1950, 155 f, Midt i mit nutidsvirke, fra Jels og Ø Lindet sogn, 1964.

Gram herred

NUSTRUP

Nustrup sogn, 5922 ha, ligger midt paa den jyske højderyg, i midten N bakkeø, mod nord og syd hedeflader, gennemstrømmet af Nørreaa-Gram aa mod nord og Gels aa mod syd. Højeste punkt er Fjellumhøj, 79 m, med vid udsigt. Enge langs vandløbene. Flere steder markerede skrænter paa bakkeøens sydrand. Som helhed gode jorder og aamader, megen afvanding og kultivering. Mange læhegn. Spredte storgaarde mod vest, de to hedeflader har ligget som udmarker, men nu er der kommet en del nye brug her. Amtsbanerne blev nedlagt 1939, vejene stærkt udbygget. Byerne Lille Nustrup med kirke, Store Nustrup, 250 indb, bymæssigt bebygget, med præstebolig, centralskole (fællesskole) fra 1953 med realafd, bibl, forsamlingsgaard fra 1914, sportsplads m m. – Nustrup bæk, Lundsbæk, Kolsnap, Gabøl, Aalkær. Nustrup og Gabøl er smukke, vel bevarede landsbyer. – Bebyggelser: Skibelund, Brøndlund, Nørremark. – Flere større gaarde: Hovgaard, 124 ha (en hel fæstegaard med koncession paa brændevinsbrænderi), Ankergaard, 114 ha, (ejet fra 1919 af den kendte opdrætter og politiker Jørgen Gram, hvis søn nu ejer den), Lille Nustrupgd, 97 ha, (i flere slægtled i fam Hübschmanns eje, nu Johann Iversen), Østergaard, Favsbjerg m m. Nogen skov, N plantage 104 ha, flere smaaskove, især mod syd.

Oldtidsminder: 45 fredede høje, flere anselige, flere i smukke grupper, 154 høje er sløjfet, enkelte gravpladser fundet (Kuml 1953, 155–64). Helligvandskilden ved gaarden Skodsbjerg (Schmidt: D H 155), voldstedet Gaaskær sløjfet. Flere møntfund. 1949 fandtes en aureus fra kejser Tiberius' tid i en gravhøj.

Gabøl afvandingsselskab har 1914–18 afvandet 1240 ha mose og eng, 1924–25 yderligere afvandinger, hvorved er skabt god agerjord. Der har været store mergellejer i Gabøl.

Under den tyske administration var sognet delt i 5 kommuner: Nustrup, Bæk, Kolsnap, Gabøl, Skibelund.

Stemmetal: 1871: 243 dsk, 12 ty, 1920: 859 dsk (222 tilrejs), 63 ty (45 tilrejs), 1964: 758 dsk, 8 ty.

Af den ældre præstehistorie

Medens Nustrup i middelalderen var orienteret mod Ribe, blev det efter ref mere orienteret mod Haderslev, hvor der var en evg præsteskole. 1531 modtog hr *Marquard Friis* kollats som den første evg sp i Nustrup. Han efterfulgtes af sin søn, *Peder Marcussen,* († 1597). Efter *Ditlev Simonsen* (1597–1615) kom *Lauge Andersen,* og fra 1638 kom *Niels Dahl* († 1653). Mag *Peder Jordt* (mindetavle) (provst) var gift med en adelsdame, Dorothea Ahlefeldt. Han blev efter sigende dræbt af svenskerne 1659, da han sammen med sine sognebørn, under anførsel af forvalteren paa Gram slot, organiserede væbnet modstand, der fik til følge, at alle blev dræbt paa 3 nær. En anden kilde siger, at han døde af pest. Han blev begravet foran altret. Svenskekrigen gik haardt ud over sognet, fulgt af plettyfus.

Johannes Laugesen Vedel (Wellejus), (1659–92), en sønnesøn af *Anders Sørensen Vedel,* var med til Kbhvns belejring tillige med 6 brødre (præstesønner fra Sct Catharinæ k, Ribe), og bevarede sine vaaben som erindring (W II, 464). Han passede sit embede med yderste flid, giftede sig med fmds enke, som blev ca 100 aar gl. Det fortælles (K og S 150), at han til anskueliggørelse af Kristi lidelser piskede sine børn til blods langfredag. Han var svindsottig i 33 aar. Hans og forgængerens navne staar paa en ligsten i kirkens midtergang. Provst *Lauge Johansen Vedel* (1692–1733) var søn af forgængeren, 1. gang gift med en dt af pastor *Friis,* Gram (var gift 3 gange). Han var student fra Wittenberg, havde rejst meget, og man sagde, at han indlogerede sig hos de berømteste kunstnere i hver by. Han kunne puste glas, slibe og polere det, brænde tegl, arbejde i metaller, var stifter af flere teglværker, levede i velstand, efterlod et fordelagtigt eftermæle. Ejede en stor medaljesamling. Kemi og botanik var hans yndlingsfag.

(P. Rohde: Saml t Had amts beskr, 1775, 404 f, Quellen und Forschungen zur Gesch Schlew Holsteins, VIII, 1921, 39. DBL XXV, 200, E. M. Bertelsen i Sdj mdskr 1954).

Mag *Jens Maarup* (Morup) (1733–58) havde været feltpræst, og sidst sp i Skrydstrup, hvorfra han kom hertil. Biskop *Brorson* skriver 1742, at M prædikede over Sl 110, 7, »men jeg kunne ikke fatte meget af hans tale, fordi han raabte alt for højt, som han ogsaa blev erindret om. Ungd svarede upaaklageligt, og bedre end jeg havde ventet, efterdi præsten ikke havde været bekendt af nogen ret alvorlighed i sit embede, som jeg vil haabe i fremtiden vil blive forbedret. Mgh var meget bevægelig« (Vis 4). 1748 hedder det blot: »M holdt katekisation over den første side i Pontoppidans forklaring, og ungd gjorde godt rede for sig« (Vis 46). 1753 var M gammel og svag, og hans søn, stud *Iver M,* prædikede. »Ungd svarede ikkun maadeligt, og alle blev formanede til mere alvorlighed i deres saligheds sag.« 1757 prædikede hjpr *Peder Hegelund* (senere sp Daubjerg-M-S).

Mag *Johan Arendt Dyssel* (1758–64) flyttede til Sandby, Loll, se Østofte. Brorson roste ham: Flittig, alvorlig, ustraffelig, prædiker grundigt og bevægeligt. 1762 præd D over Jh 3, 16 f: Et kort begreb af Guds evangelium. »Tydeligt og smukt. Degnen meget tro og flittig, ungd svarede vel, intet klaget ud over den forargelige leg i Bæk by«. (155). *J. A. Dyssel* er i øvrigt en af de interessanteste skikkelser i Nustrups præstehistorie. 3 aar gammel mistede han sin fader, som var sp i Vrensted-T, og han blev opdraget hos provst *Friedenreich,* Sennels, senere under den berømte rektor *Johs. Schrøder,* Frederiksborg. Han blev huslærer hos stiftsprovst *P. Rosenstand Goiske,* Viborg, som fik stor betydning for ham, saa han ganske sluttede sig til den ældre supranaturalistiske retning, et standpunkt han forblev tro hele livet, idet han gjorde skarp front over for baade pietisme og rationalisme. Han var en livlig og foretagsom natur. Særlig interesse nærede han for landbrug. I Nustrup var han foregangsmand i arbejdet for udskiftning og forbedring af dyrkningsmetoderne. Senere modtog han gentagne gange Landhusholdningsselskabets prismedaljer for sine fortjenester. Han holdt stærkt paa, at præsterne selv skulle drive deres præstegaarde for derved at blive knyttet til befolkningen (hvad han f eks senere 1771 gjorde stærkt gældende i »Philopatreia«-striden). Han var ogsaa virksom for folkeoplysning, grundlagde de første folkebiblioteker. Han naaede ogsaa et vist navn som digter 1755–58: »Poetiske forsøg til moralske fabler og fortællinger efter Gellerts metode opsat« I-II, og især hans betydelige: »Forsøg til en indenlandsk rejse«, skrevet 1763, udg 1774, hvor han viser sig som en fortræffelig iagttager og giver klare, levende billeder fra Tørninglen og Nustrup. Bogen er ogsaa et værdifuldt kildeskrift. De sidste aar var han blind. (Se her IV, 82, DBL VI, 163 f).

Provst *Thomas Wang* (1764–86) giftede sig med *Lauge Vedels* enke, han omtales venligt af Brorson (se Skrydstrup). Pgd brændte natten ml 27. og 28. okt 1769, sygekalk og disk og kirkebøger gik tabt. Den ny pgd stod til 1940, da den blev revet ned. – *Niels Tøxen* (1787–1803) var søn af den kendte pastor T, Sdr Felding-A, se der. *Niels T* kom hertil fra Rødding-S, var »et ypperligt hovede, en lærd mand, en særdeles god prædikant« (W, II, 464). Sejrherren i Fredericiaslaget, general *F. R. Bülow* blev født i N pgd 1791. *Balthasar Giørtz* (1803–21), oprettede et »præstegaardsseminarium« i N, kom hertil fra Grimstrup-Aa, en betydelig mand, som indlagde sig stor fortjeneste ved sit arbejde for skolevæsenet og stiftets gejstlige enkekasse. Han var fra sin studentertid nær ven med biskop *V. C. Hjort,* Ribe. Biskoppen kom ofte i Nustrup pgd, og han skrev her 1815 et langt digt »Nustrupiana«, der i højstemte ord priser den idylliske præstegaard.

Af digtet (Nustrupiana) citeres følgende om præstegaarden:

Der stander i Nustrup en præstegaard,
saa pæn, som noget øje vil skue,
fast under den hele sølvblaa bue,
Guds himmel over vort Danmark slaar.

1890 indførte *Giørtz* »Evang-chr salmebog«, som man i landsbyerne Bæk og Lundsbæk protesterede imod og sendte klage til kongen over. Da man intet opnaaede, standsede man leveringen af mælk til præsten »som en slags fortrydelse« (se Aug. F. Schmidt: Sdj Mdskr 1950). *Hans Otto Brochner* (1821–35) af Spentrup-G kom hertil fra Tørring-H, en højt anset præst, fik rang med amtsprovster. *Søren Bredstrup* (1835–51) af Skibet, kom hertil fra Fuur, hans dt var sindssyg, og selv var han hypokonder, følte sig altid ulykkelig og var svag.

Om en stor sønderjysk nationalfest 20 aar før 1864 skal fortælles udførligt – et stykke *dansk* kulturhistorie:

Folkemødet paa Fjellum den 6. okt 1844

Uddrag af »Dannevirke« 25. sept 1844

Kronprinsens fødselsdag den 6. okt 1844.

Paa de gamle kæmpehøje i Nustrup sogn agte danske mænd i Nordslesvig at fejre den dag paa hvilken danerkongens søn, folkets haab og trøst, første gang saa himlens lys. Skønt vinterens og hjertets kulde og graavejr alt jage krysterne i

arnekrogen, saa slaar dog især paa denne dag hjertet i ægte dannemænds barm varmt nok til at trodse rimthusser og frostjætter, hvis gamle vane det er at kvække saa ofte de mærke ægte danske pulsslag.

Nordslesvigerne er mænd, der have agtelse for loven, derfor begynder festen først efter kl. 4 om eftermiddagen, men den fejres som sig bør, med musik, sang og tale. Naar dagens kerte slukkes, tændes glædens blus, og paa den danske tunge bæres folkets yndlings lov og pris ud over Danmarks dejlige vang og vænge.

Folkebanneret, det vajende Dannebrog, der samlede fædrene til stormgang paa mark og paa sø, skal vise folket pladsen for festens jubel.

Hvad vi videre har erfaret om den højtidelighed, hvormed bønderne her i amtet i aar agte at fejre hs kgl høj kronprinsens fødselsdag, og som vi ved bladets slutning her ville tilføje som et post scriptum til den artikel, hvormed dette nr aabnes, er, at festen vil blive afholdt paa Fjellum i Nustrup sogn midt i Haderslev amt.

Flere gaardmænd i bemeldte sogn er sammentraadte til en festbestyrelse, og højtideligheden kan ved sammes virksomhed ventes at blive afholdt med al den glands, værdighed og orden, som en saadan for landet vigtig glædes- og haabetsdag fortjener uden derfor at overskride folkelig maneer og simpelhed. Man maa indrømme at bøndernes valg af Fjellumhøj som festplads er meget heldig, aldeles som et midtpunkt i amtet hæver dette bjerg i en jævn skraaning sig til 272 fod og frembyder en herlig udsigt over marker og enge, skove og sletter, byer og kirker, af hvilke sidste man skal kunne tælle 23. Højen er derhos tilgængelig for kørende, ridende og gaaende fra de tvende haderslev-riber landeveje, hvoraf den ene løber syden, den anden norden forbi. — (Den sydlige landevej er den nuværende Haderslev-Gram-Ribe landevej, medens den nordlige forbandt de samme byer over Bæk forbi Nustrup kirke, hvad vejsten endnu vidner om). De søndagstiden vil udsætte festens begyndelse til om eftermiddagen kl. 4, saa vil højtidelighedens alt for snare afbrydelse ved aftenens komme blive forebygget ved et anseeligt festblus paa bjergets top, beegkranse osv, saa at den tilstrækkelige tid vil blive given til at gæsterne kunne ved tale og sang trøstede, styrkede og oplivede vende tilbage.

Den 28. september.

Indbydelse

Hs kgl højhed kronprinsens fødselsdag den 6. oktober vil i aar blive højtideligholdt her i sognet paa den saakaldte Fjellumhøj ved flagning med danebrog, musik sang og taler til hs kgl højheds pris og ære og under opsendelse af ønsker og bønner for højsammes velgaaende til lykke for riget og folket, til hvilken højtidelighed enhver ven af kongehuset og fædrelandet indbydes.

Festen tager sin begyndelse om eftermiddagen kl 4 og ophører ved mørkets frembrud, under afbrændelse af et festblus.

Indgangen til festpladsen betales af voksne med 4 sk og af børn med 2 sk a person, hvorfor modtages et festtegn. Beværtningstelte yde paa festpladsen forfriskninger, og de i sognet værende 3 kroer: Kleinbjerg, Haugaard og Gabøl afgive lejlighed for heste og vogne.

Nustrup sogn, den 26. sept 1844

Bestyrelsen

Fjellumhøj

Det er en prægtig høj, dette Fjellum, her er en udsigt — fri og herlig, som den saa ofte i livet savnes baade for det legemlige og aandelige øje. Det er noget opløftende blot at vende sig omkring, i samme øjeblik at overskue flere end tyve travle sogne med deres lyse blinkende kirker, der staar blandt de talløse menneskelige boliger som gode skytsengle mod afgrundens barbari, som gemmesteder for det aandelige salt der skal bevare menneskeheden fra fordærvelse, som himmelske planteskoler for de mod evigheden stundende sjæle. De fjerneste kirker, der kan ses med det blotte øje, er nok Læborg, 4 mil, og Lindknud 5 mil borte, og begge i Jylland. Ribe viser sig med sin domkirke i en afstand af tætved 4 mil som et stolt punkt i det blaanende vest. Syden smelter efter vejrets beskaffenhed ogsaa hen i det blaa. Østen og de nordlige egnes mange skove danne en dejlig modsætning til vestens frie udstrakte sletter. Hvad Nustrup sogn er i amtet, ryggen, fra hvilken landet synker ned mod begge have, det er Fjellum i Nustrup. Allerøverst hæver sig en kæmpehøj, paa hvilken festblusset den 6. oktober skal funkle i den skumrende aftenstund. Egnen er ellers fuld af kæmpehøje og har været en levende tumleplads for vore hedenske fædres mandige sysler. Lidt vesten for Fjellum viser beboerne den fremmede stedet, hvor der i gamle dage har staaet en borg, Gaaskjær kaldet, som en frøken fra Gram omsider satte ild paa og afbrændte af hævn mod slottets unge ejer, der var hendes kæreste. Søen omkring borgen er nu sammenvokset til majbund, og hvor fordum djærve riddere og blomstrende liljevaande med guldhaar spillede terninger ved mjødbægeret, der bygge nu myrene deres tuer. Riddertiden, hvis store glands var en frugt af folkets trældom og uvidenhed, er forsvunden, og med de hoffærdige frøkeners støv leger stormen i foraarstørke, men bønderne i Nustrup lever og virker endnu lykkelige paa sognets banker, der er deres egne, medens deres venlige tempel henne i nordvest om søndagene indbyde dem til at høre og mindes livets ord, og sognets tre oplyste og fædrelandssindede skoledrotter de sex søgnedage opoffre sig for ungdommens dannelse og fremvækst i alt aandeligt gode. Ejeren af Fjellumbanke er ellers ingen Peter Nielsen Himmelbjerg, for han hedder **Jacob Pedersen**, og det er ham en festlig tanke at kunne overlade egnens befolkning en værdig plads til herpaa at højtideligholde danerkongens søns fødselsdag.

»Dannevirke« den 9. okt 1844

Festen paa Fjellumhøj

Den 6. oktober, hs kgl højhed kronprinsens fødselsdag, blev iaar højtideligholdt paa Fjellum af 2500 til 3000 mennesker, alle, paa omtrent en snes personer nær af bondestanden. Festens grundtanke var det inderlige og oprigtige ønske: Gud bevare kronprinsen, folkets yndling, at han maa leve længe til held og betryggelse for det udelelige fædreland gennem gamle Danmarks rige! . . .

Det er ingen hemmelighed mere, at vi vil møde pirater - sørøvere, som vil tage, hvad de kunne faa. — Saadanne folk have vi vel mødt før, og det har ingen stor nød; men enhver maa dog være paa sin post, og den som siger til den aarvaagne slesvigske bondemand og grænsevogter: »Hvi est du saa tidlig paa færde? der er jo ingen fare; hvil dig en stund udi rolighedslund; om hundred aar er alting glemt; hvad rager dig fædreland og sligt mere«, er ingen god ven og finder heller ikke stort gehør mere i Nordslesvig, hvor man begynder at regne som saa: »Hvo som paa jorden ikke er tro mod det lidet fædreland, han her fik, for ham kan det blive misligt nok med det store hisset osv.« Det er skrækkeligt, hvilke straffe historien opviser, allerede her at være paafulgte lunkenhed og ligegyldighed i kærligheden til fædrenejorden, medens troskab, opofrelser og tapperhed er blevne lønnede med lykke, fred og velsignelser i aartusinder, og Gud har som oftest ladet et folks lykke og flor, eller dets ulykke og undergang, være afhængige af den kærlighed eller ligegyldighed, det bar til den plet jord, han skænkede det, og har vist at det ingensinde har været hans agt, at hans velsignelse stedse skulle tilflyde nationerne som stegte duer fra skyerne, men at de maatte modtages med paaskønnelse og barnlig taknemmelighed. Se, saadanne og mange flere gode tanker rører sig i Nordslesvigs dybsindige almue, og den flokkes trods kulde og uvejr med iver og lyst paa de steder, hvor der er tale om fædrelandets anliggender og fremtidige skæbne. Jo nærmere tidsstrømmen fører os de fjerne men afgørende dage imøde, jo aarvaagnere bliver den. Og saaledes kom det da, at man iaar ville fejre den herres fødselsdag, som ikke alene er inderlig afholdt, men som af Gud er kaldet til at holde rigets styre i den skæbnesvangre fremtid, paaskønne forsynets naadige veje heri og bede om sammes beskyttelse og varetægt til verdens ende.

Paa grund af søndagshøjtideligheden begyndte festen om eftermiddagen kl 4. Vejret: vestlig blæst med solskin og enkelte ilinger. Fra solens opgang vajede Skamlingsbankes store Dannebrog hele dagen paa Fjellum og indbød i en vid omegn til glæde og fest. Telte stode forsynede med forfriskninger, og paa en øverst paa Fjellumhøj værende kæmpehøj var en hel favn ved opstablet, for ved dagens alt for tidlige ophør at oplyse festpladsen, assisteret af beegkranse. De indtrædende voksne meddeltes for entrepengene en rød kokarde med hvidt kors, børn et rødt og hvidt baand. Efter at musikkorpset,

bestaaende af 10 medlemmer og alle fra Haderslev, havde spillet et musiknummer, fremstod en af festbestyrerne herr **Hans Jespersen** af Nustrup (Chr. Herredsbjergs ejendom), paa talerpladsen og indviede festen ved følgende versificerede ord:

Med larmende spil og jublende støj,
vi samles nu glade paa Fjellumhøj.
Den høj er jo skikket ret til vor fest,
o! gid at prinsen var selv vor gæst,
da vilde vor jubel ej ende faa,
og han tilfreds iblandt os staa . . .
Og hermed vier jeg festen ind,
tilønsker enhver et muntert sind,
opfordrer alle til jubel og bøn;
højt leve danerkongens søn!

Denne tydelige og vel fremsagte introduction og den til slut udtalte opfordring besvaredes af mængden med et tredobbelt hurra. Derpaa afsang folket, ledsaget af musikken, følgende af **Jomfru Ulrika K,** en nordslesvigerinde, forfattede festsang (9 vers):

Med rungende sang og med jublende raab
vi hilser de timer vi fejre;
de trøste vort sind og bjerge det haab:
at retfærd og kraften skal sejre . . .

En bonde fra vesteramtet havde besluttet at holde festtalen, men uforudseelige hindringer indtraadte for ham i at komme til festen. Man opfordrede derfor den tilstedeværende pastor **Schøler** fra Vodder til at improvisere et foredrag, som han paatog sig lige saa villig, som han deri var heldig og høstede mængdens store bifald. Afbrudt af den mest voldsomme regnbyge fortsatte han, efter at denne var overstaaet, sin tale til ende under folkets lydelige akklamation. (Der fortælles, at da pastor **Schøler** maatte afbryde sin tale for en voldsom byge, gik han ned af talerstolen med de ord: »Ja, naar Vorherre vil tale, saa tier jeg«). –

Efter at pastor Schøler havde endt, opfordrede man hr **Laurits Skau** fra Sommersted til at holde en tale, og skønt han paa grund af en del forkølelse gerne ville have undgaaet dette, gentoges denne opfordring paa hans herom gjorte spørgsmaal énstemmig. Som følge heraf foredrog Skau følgende:

»Den sidste gang, jeg talede offentlig, var paa Skamlingsbanke. Da var jeg ikke glad og kunde ikke være det; thi sprogpatentet af 29. marts havde frembragt en dyb sorg blandt alle ægte fædrelandsvenner, og jeg var ikke iblandt dem, der følte denne mindst. Men synet af de mange tusinde deltagere vakte mit mod, og mit mod blev til glæde, da jeg saa, hvorledes den samme aand hvilede over alle og besjælede alle, og da jeg mærkede, at der kun var ét hjerte, der slog i de mange tusinde fra de forskellige kanter, og at dette hjerte slog stærkt og varmt for vor fælles gamle moder.

Siden den tid have vi ikke levet glædens dage; thi til den sorg, som rammede os i vort modersmaals tilsidesættelse, er en ny kommet; en del af os nordslesvigere er paa en maade satte i band. I ved, hvad jeg mener med dette ord: Vi mænd, som havde forenet os til at vaage over og arbejde paa Slesvigs vel, tør ikke mere forsamle os. Man behandler os, som vare vi forbrydere. Vi er blevne forhørte, som om vi vare farlige for stat og konge. Forhørene er sluttede, og endnu formenes det os at komme sammen. Og jeg spørger dristig: Hvor i landet er der nogen forening af lige antal medlemmer, hvor en renere hensigt, en større kærlighed til konge og fædreland, en større iver for ret og sandhed, en større afsky for uret og løgn ligger til grund for dens sammenkomster og forhandlinger? Hvorfor behandler man os saaledes? Tror man virkelig, at vi er farlige for riget og regenten? Nej, det er umuligt; det tror ingen og kan ingen tro, hvis man ved riget mener den danske stat og ved regenten den danske konge. Hvorfor undertrykker man da vor virksomhed? Jeg ved det ikke. Er det maaske, fordi vi ere bønder? Er det modbydeligt at høre bønder ogsaa at have en mening om, hvad der tjener til deres vel, og se dem arbejde paa at fremme den? Det fandt dog ikke den konge, der kaldte os ind i folkeraadet, og som bondens ven blev baaret til sin grav; ikke den konge, som den 14. maj 1840 løste vort tungebaand; ikke den herre, vi haabe engang at se paa Danmarks trone, som folkets ærlige ven og faste støtte.

Mine venner! Jeg nævnte ham, hvis høje fødselsdag det er idag, hs kgl højhed kronprinsen. Derfor vil jeg standse med at klage over, hvad der er rammet os, det være af en ugrundet frygt for vore handlinger eller af en usømmelig modbydelighed for vor selvstændighed, eller af nogen anden mig ubegribelig grund. Paa vor tilkommende konge skal vi idag tænke, og denne tanke skal adsprede vor misstemning. Er den nærværende tid mørk, saa er fremtiden lys; thi over hele landet staar den tro fast, at vor kronprins er den jævne og ærlige mands ven, og at han føler det ligesaa smerteligt og bittert, som nogen af os, naar danskheden forkues og forhaanes. For 4 aar siden, da det budskab lød omkring iblandt os, nu er vor nationalære, som aarhundreder har ligget gemt og glemt, atter taget frem og overrakt os som en herlig gave af vor allernaadigste konge, da takkede vi med glæde i hjertet, og vi var forfængelige nok til at tro, at nu havde vi klenodiet og kunde nu nyde det i ro og fred. Men det kom anderledes: vi have ikke beholdt det i ro og fred, og mange have alt sukket og sagt: det var altsaa dog ikke skæbnens vilje, saa lad os i ydmyghed finde os i vor lod. Men saaledes er ikke himlens mening med den modstand, hs majestæt har mødt og de genvordigheder, der er gaaet over os. Den har villet sige os: Nationalæren kan ikke skænkes os som en gave; selv den bedste og mægtigste konge kan ikke give sit folk den. Han kan kun pege paa, hvor den er; men folket maa selv gaa hen og hente den. Men se, mine venner, om end kampen vi have at bestaa med vore haarde modstandere, skal vare længe, saa skal det idag være vor tanke, at naar vor naadigste kronprins engang bliver vor konge, vil han ufravendt vedblive at pege paa skatten, vor nationalære, og tilraabe os: Der ligger den, trættes ikke, før I faar den frem, og indtil den tid skal han modig og trofast, som hs majestæts første undersaat, kæmpe med os og i vor spidse. Derfor leve hs kgl højhed kronprinsen! Vor herre give ham mange dage og lade ham være og blive nationens støtte og glæde!«

Dette alvorsfulde, næsten vemodsfulde foredrag blev hørt med den højtidelige rolighed og interesse, det fortjente. — Nu optraadte gaardmand **Peter Chr. Lund** fra Kjelstrup og talte følgende:

»Mine venner! Jeg har kun faa ord at sige i dag, thi det var ikke min mening her at tale. Der udfordres jo imidlertid kun frimodighed til at bruge det kære sprog, Gud har lagt paa vore læber. Lader os bruge det, mine venner! Vi vide næppe, hvorlænge vi have lov dertil. Men det er ingen mørke billeder, hvorpaa vi idag vil fæste vore blikke, det er en glædes og haabets fest, vi fejre. Det er arvingen til vort riges trone og krone, hs kgl højhed prins Frederik Carl Christians fødselsdag, vi højtideligholde, og han skal vide, at han ogsaa her har venner i tusindtal, som vil staa last og brast med ham til det yderste. Og saadanne tanker er det idag, vi ikke kunne skjule, medens vi bede til alle fyrsters konge, at han, hvis liv vi idag glædes over, maa leve lykkelig og længe til rigets glands og ære, til folkets forløsning og modersmaalets bevarelse. Længe leve vor dyrebare kronprins, folkets haab og rigets støtte!«

Efter en pause, udfyldt af musikkens og sangens lyd, betraadte hr **P. H. Lorenzen** fra Haderslev talerpladsen og, efter lydeligt at være bleven hilst af mængden, foredrog han med alvorlig og kraftig røst følgende improvisade:

»Mine venner! Vi har idag hørt adskilligt om fortid, nutid og eftertid, om kongens visdom og kronprinsens kraftige vilje, og at vi med hensyn hertil kunne være trygge, men vi er alle dødelige,og hvor pludselig og uventet det kan være forbi med vandringen paa denne klode, derpaa have vi ganske nylig set et varsel, da en mand, der havde en stor indflydelse paa rigets regering og mindst ventede saa snart at skulle forlade skuepladsen, blev bortreven ved en brat død. Intet under at der kan opstaa den tanke, om vi ogsaa kunne være trygge, naar kongen og kronprinsen gaar til deres fædre uden at efterlade mandlige arvinger. Nej, det kunne vi paa ingen maade være. Det er bekendt, at man i den senere tid i det store Tyskland, ja endog i vore egne blade, er kommet frem med, at riget skal deles, naar vor kongestammes mandlige linie uddør, og at en mand hist nede paa Als, hertugen paa Augustenborg, eller hans mandlige afkom skal arve os med hud og haar. Den mængde papir der er bleven beskreven i denne anledning, ja den udgør maaske en hel bog, og Gud alene ved, hvo der betaler dette skriveri; men den omtalte paastand fremføres med en umaadelig dristighed, og enhver der ikke vil samtygge deri, erklæres for en oprører og landsforrædder. Vi have den ære

at høre til den klasse, der ikke deler denne mening; vi vide, at efter at hertugen paa Gottorp var bleven fordreven, fordi han havde gjort alliance med rigets fjende, kongen af Sverrig, fastsattes 1721, at arvefølgen i hertugdømmet skulle være den samme som den, der allerede 1660 var indført i kongeriget, og at kongeriget og hertugdømmet skulle være uadskillelige til evig tid, hvilket ridderskabet og øvrige indvaanere bekræftede med deres ed. Vi kende alt for meget til vort hertugdømmes historie til, at vi ikke skulle vide, hvilken sørgelig tid det var, da kongerne og hertugerne udparcellerede landet ligesom en bonde undertiden deler sin gaard med alt fæ mellem sine sønner. I over 100 aar har der ikke yttret sig mindste tvivl om kongerigets og hertugdømmets retlig bestaaende uadskillelighed, og vi protestere mod den for et par aar siden opdukkede ny lære, der truer med at sønderrive de helligste baand, og staar i strid med hele den civiliserede verdens grundsætninger. Men, mine venner, vi have idag hørt, hvilken magt pennen i vore dage er, og hvo sikrer os for, at de penne, der arbejde paa at adskille riget, ikke kunne være de mægtigste, naar den tid engang skulle komme, at denne strid skal afgøres? Derfor lader os være i tide betænkte paa at slutte os sammen med det faste forsæt, ikke at ville taale at vi blive løsrevne fra vore brødre hist oppe bag kongeaaen. Jeg er overbevist om, at det er alle eders vilje, at dette aldrig skal ske, og jeg opfordrer eder til, ved et højtideligt hurra, at bekræfte kongeriget Danmarks og hertugdømmet Slesvigs uadskillelighed. Kongeriget og hertugdømmet skulle være uadskillege til evig tid!«

Denne slutning stadfæstede den opmærksomme folkemængde ved mange gange gentagne hurraraab, og udbragte et leve for taleren, da han nedsteg. Af dette foredrag tog herr pastor Schøler anledning til at betræde talerstedet og udviklede det ønskelige i, at Slesvig maatte forblive, hvad det var, i syden tysk, i norden dansk, og danne den af naturen skikkede bro mellem de to store grene af én stamme, Tyskland og Danmark; at Holsten maatte vedblive at beholde samme forbindende karakter ved at være en del af det tyske forbund og dog have Danmarks konge til hertug; at protokollernes og kontorpennenes herredømme, som nu voldte al vor fortræd, maatte, ligesom munkelatinen i fordums dage, falde, og venskabet mellem de to store broder-stammer, Tyskland og Norden, genfødes til en ny pagt, til et værn mod østen og en borgen for oplysningens bevarelse. Han sluttede med et leve for Tysklands forbundshær og Nordens flaade og en evig forbindelse mellem dem begge, hvilket besvaredes af mængdens jubel.

Uagtet himlen havde holdt sig klar og saaledes havde forsinket aftenens komme, saa var mørket dog nu frembrudt, og det tændte baal rødmede allerede luften med sin glans. Alle flokkedes nu her omkring, og under musikkens akkompagnement afsang man den bekendte aftensang fra festen paa Højskamling: »Nu vi tænde glædens luer«, »Danmark dejligst vang og vænge« og atter den til kronprinsens pris forfattede sang. Derpaa fremtraadte pastor Schøler ved baalet og talte hovedsageligen om betydningen af de danske løver og hjerter i vort gamle vaaben, som lønnedes med et jublende »leve« af mængden for taleren. Senere talte Laurits Skau ved festblusset og tog afsked fra forsamlingen. Han ytrede blandt andet: At tiden nu var skredet saa langt frem, at man maatte tænke paa hjemmet; han haabede, at man i almindelighed havde fundet sig vel tilfreds ved den første fest af den slags for kronprinsen, at ihvormeget det for ham og mængden luende baal end varmede udenfor, kunde man dog antage, at de fleste var endnu varmere indenfor, varme i hjertet for den herre, hvis høje fødselsdag havde sammenkaldt saa mange venner. Til slutning udtalte Skau det ønske, at man til næste aars 6. oktober atter maatte mødes paa Fjellumhøj for at opsende ønsker for den fyrste, til hvis pris vi idag saa stærkt og kraftigt havde jublet. Klokken var nu 8, og mængden begyndte under det røde baals og de funklende beegkranses skin at begive sig paa hjemvejen. Man begave sig til de nærmeste byer for at spise aftensmad hos slægtninge og venner, mange indtoge denne i teltene, og da baalet endnu i flere timer gjorde tjeneste, saa har flere vel her under sang og tale afventet maanen, som indfandt sig ved midnat. Naturligvis herskede den største orden under hele festen og gjorde den som politimester nærværende herredsfoged Kjers funktion mindre nødvendig.

Af »Dannevirke« den 23. oktober 1844.

»Lyna«s usande og skumlende beretning om festen paa Fjellumhøj var skreven for at skulle gaa rundt i alle slesvigholstenske blade. Men Lyna, som mer og mer anses for en politisk-jesuitisk fane, og som følge heraf forlades endog af sine tidligere, i hertugdømmet adspredte faa venner, blev uændset, og intet blad befattede sig med bemeldte produkt, undtagen »Sønderborgeren«, som opdiskede samme hel og holden med en ragout-sauce over. Begge disse blade, det tør man antage, ville ogsaa vedblive at danne et værdigt spænd for sig selv, thi aristokratismen, som fornemmelig repræsenteres og forfægtes af »Sønderborgeren«, og munkeagtigheden, som overalt ligger til grund for Lynas bedrifter, kunne altid godt bruge hinanden, hvor det gælder om at vildlede folket og underkue dets sag.

Provst *Ludvig Blædel* (1851–70) af Assens-K var broder til pastor B, Garnisons k, Kbhvn, og gift med *Bolette Grundtvig,* dt af provst Otto G, Gladsaxe, broder til *N. F. S. Grundtvig. Vilh. Birkedal* omtaler *Ludv. Blædel* som en af sine nærmeste ungdomsvenner: »Han var en elskelig mand, dybt grebet af evangeliet, aandsbegavet og med et varmt hjerte. Men han var veg og blød, ikke mægtig til at staa store prøvelser imod udefra. Han oplevede 1864 og sattes paa en svær prøve, som det overgik hans bløde sind at bestaa. Han aflagde troskabseden til den prøjsiske konge, som havde »voldtaget fædrelandet«. Hans hjerte vaandede sig derunder, og det endte med, at han alligevel maatte fortrække fra Nustrup. Men han fik fra edens øjeblik et knæk, som han vist aldrig forvandt. Jeg besøgte ham i Keldby, han var den samme kærlige, trofaste, varme ven som før, men jeg mærkede nok, at hans sind var formørket. Ham har jeg meget at takke for« (Birkedal: Pers oplev, I, 257, II, 87, se her II, 754). *Blædel* var en elsket præst her, han havde fyldt kirke, man kom langvejs fra for at høre ham. Paa kong Fr. VIIs fødselsdag 1862 blev han r af Dbg. Han hørte til den kreds af gode gr præster, som i de tunge aar gjorde en stor indsats i Sdj (*Hagen,* Stepping, *Boesen,* Agerskov, *Bojsen,* Vilstrup, *Bojsen,* Mjolden, *Bojsen,* Vonsbæk, osv), og han var anset som en dygtig provst. Han fulgte begivenhederne vaagent. I et brev 13. marts 1864 undrede han sig over, at man i civilkommissionen ikke havde affordret præsterne i (det afsides) Tørninglen den af 8. febr forlangte erklæring om ubetinget lydighed. Men ved adventstid blev det svært. Tyskerne forlangte, at der skulle holdes takkegudstjeneste for den tyske sejr 2. søndag i advent. Blædel skrev til biskoppen: »Tilstanden her er i mange henseender utaalelig. Løgn og trods spiller i saadan tid mester, saa jeg ofte ønsker mig langt herfra, medens dog altid den følelse er den fremherskende, at jeg bør holde ud til det yderste for mange andres skyld. Det er meget stygt af den danske regering at lade os vide, at vi skal gaa som tiggere uden en skilling pension, dersom vi, trætte af de fortvivlede forhold, siger: Vi kan ikke længere ... Fordi vi elsker vor gamle, danske moder, skal vi her rent ud udskældes og lægges for had, ja, behandles som ærreløse forbrydere og kæltringer ... men der maa komme en anden tid, om det end er beskikket, at den onde, ugudelige tid endnu skal vare noget. Vor julesang vil jo blive blandet med

dybe sukke, men jeg tænker ofte paa Brorsons dejlige ord:

> Knuste hjerter føler bedst,
> hvad denne store frydefest
> for glæde har at bringe . . .«

Tyskerne satte sig til rette i det røvede land. Provst *Blædel* holdt ud, og 1867 kom kravet om at aflægge ed til den prøjsiske konge. En flok af præster nægtede og maatte forlade Sjd. Marts 1867 begyndte tyskerne at sammenkalde præster og lærere til edsaflæggelse. Der herskede stor uro i befolkningen. Edsmodstanderne ville ikke binde deres samvittighed. Der faldt mange haarde ord om de præster, som tænkte paa at sværge, og især maatte biskop *Jørgen Hansen* paa Als og provst *L. Blædel,* Nustrup, staa for skud. Under Rødding er omtalt brevvekslingen ml *Sofus Høgsbro* og *Cornelius Appel* om *Grundtvigs* svar. *Grundtvig* mente p gr a § 5, at det stod embedsmændene frit for, om de ville aflægge eden, men man maatte jo kende forholdene paa stedet. Grundtvig havde ikke særlig forstaaelse for præsteeden, for ham var folk og frihed alt (CP 175). Saa fik præsterne i provstiet ordre til at møde paa tinghuset i Rødding 15. marts 67 for at aflægge tjenesteeden. Flere nægtede, og 13 embeder i provstiet blev ledige. *Blædel* mente, at han for sit sogns skyld skulle blive, men da den næste tyske ildprøve blev sendt over Sdj 1870 med krav om bøn i kirkerne for tysk sejr over Frankrig, gav de tre sidste danske præster op: Provst *Blædel,* Nustrup, *Grove-Rasmussen,* Fole, og *Johannsen,* Haderslev. *Blædel,* som havde haft store betænkeligheder ved at aflægge eden 1867, havde derved sat en del af sin anseelse til i de danske kredse. Senere gjorde familiesorger og andre vanskeligheder deres til, at han maatte ønske sig bort. Amtmanden, som satte stor pris paa *Blædel,* ville gerne beholde ham, men det lod sig ikke gøre, *Blædel* kunne ikke bede om tysk sejr 1870, og 60 aar gl forlod han Nustrup. Kort efter blev han sp i Keldby, se der (CP 175). Men stærke baand bandt ham til Sdj, lige til han lukkede sine øjne 1879.

Tiden 1870–1920

Saa kom de 50 tunge aar. Det danske sogn, Nustrup, fik en tysk præst, *Conrad Jensen.*

Provst *Conrad Jensen* (1870–92) var præstesøn fra Schwesing ved Husum, hvor han fødtes 28. juni 1829. Faderen var præst der 1828–1855. *Conrad Jensen* blev kandidat 1854 og udnævntes i 1856 til præst ved den evangeliske kirke i Bordeaux. Her ægtede han sin kusine *Martha Jensen,* datter af kunstmaler og professor i København *Chr. Alb. Jensen.* 1863 udnævntes han til hjælpepræst i Neumünster og kom herfra til Nustrup i 1870 som sognepræst. Som tysk præst fik han ikke nogen let stilling efter den afholdte danske provst Blædel. Han savnede ganske provst Blædels talegaver og levede i hjem og menighed helt anderledes end sin forgænger. Han gjaldt for at være en videnskabelig og dygtig mand, klog og samvittighedsfuld, men han havde et hæftigt temperament. Han fremhævede gerne »hvad loven siger« og var i alle ting meget omstændelig og penibel. Hverken han eller hans kone havde nogen forstaaelse for landbefolkningens væremaade.

I 1885 blev han af konsistoriet udnævnt til provst for Tørninglen, men de politiske forhold sammen med den større arbejdsbyrde besværliggjorde ham efterhaanden arbejdet. Hans overdrevne pligttroskab førte til et nervøst sammenbrud ved en visitats i Rejsby og derefter havde han gentagne gange orlov fra embedet indtil han i de sidste aar fik kapellan. I 1892 søgte han sin afsked og fik den med al anerkendelse. Han blev dekoreret med »Den røde Ørns« orden af 4. klasse. Sin afskedsprædiken holdt han den 15. maj 1892 under mange nervøse besværligheder og ængstelser.

Kirkelivet gik stærkt tilbage i provst *Jensens* tid, dels paa grund af de politiske forhold, dels paa grund af provstens sygdom, selvom det bedredes noget ved den ungdomsfriske kapellans arbejde.

Provst *Jensen* gjorde et stort arbejde for fattigforsørgelsen i sognet. Vanskelige juridiske spørgsmaal fik han klaring paa til gavn for sognet.

I Nustrup, hvor den gamle skole var brændt, og i Aalkær og Bæk blev der bygget nye skoler. I præstegaarden, i kirken og paa kirkegaarden blev kun det nødtørftige lavet. Overalt blev princippet om den yderste sparsommelighed udvist.

Efter sin afsked flyttede provst *Jensen* med sin familie til Slesvig, syg og nedbrudt som han var. Han døde 1897 »udløst fra sine lange og tunge lidelser«.

Der var 6 børn i ægteskabet. Den ældste datter døde som 30-aarig efter længere tids nervøs sygdom. Sønnen *Peter Albrecht Jensen* blev en kendt professor i østerlandske sprog ved universitetet i Marburg. En anden søn *Christian Theodor Jensen* blev dr phil og kemiker og en datter blev gift med pastor *Lierland* i Rendsborg.

Provst *Nis Simon Gottfriedsen* (1892–1913) var født i Nustrup sogn (Brøndlund) den 18. marts 1852. Om provstens virke i sognet skriver gaardejer *Jens Gram,* St. Nustrup i »Præstekronikken« i Nustrup præstegaardsarkiv, bl a følgende.

Efter provst *Jensens* afgang var der i sognet stærkt ønske om at faa en mere folkelig og saa god præst som muligt, med forstaaelse for de nationale følelser, særlig da der efter sprogreskriptet af 18. december 1888 blev sat kraftigt ind mod det danske sprog i skolen.

Denne gang havde befolkningen ret til ved afstemning blandt de indstillede præster selv at vælge sin sjælesørger, men Konsistoriet i Kiel afgjorde sagen ved at beskikke pastor Gottfriedsen til provst for Tørninglen provsti og sognepræst for Nustrup.

Fra første færd viste provst Gottfriedsen sig som en initiativrig mand. Hans store interesse for sang og musik medførte en forbedring af liturgien ligesom han sørgede for at kirken fik et orgel, hvilket ikke vakte den allerstørste begejstring i sognet. Men aaret efter hans tiltrædelse stod det der og blev ved juletid indviet under mottoet: Ved forenede kræfter. Som or-

ganist blev ansat den unge degn *J. J. Lorentzen,* der virkede som saadan i over 25 aar, næsten uden vederlag. Det var ogsaa ham, der blev den drivende kraft i Det sønderjyske Basunkor, der omkring 1904 blev dannet i Nordslesvig og som har medvirket ved utallige møder og kristelige sammenkomster rundt om i landsdelen.

Provst *Gottfriedsen* var en dygtig prædikant. Han prædikener var altid godt udarbejdede og tilrettelagt, saa hans tilhørere fulgte gudstjenesten med stor andagt og opmærksomhed. Han hørte vel nærmest til den højkirkelige retning. Indre Mission havde ingen tilhængere paa det tidspunkt og den grundtvigske bevægelse var kun ringe i sammenligning med sognene mellem Nørreaa og Kongeaaen. Provsten talte det danske sprog rigtig godt, selvom familien havde tysk hussprog. Hans gudstjenester var godt besøgt og ved højtiderne var den store kirke helt fuld. Han fik oprettet et flerstemmigt blandet sangkor som præstefamilien tog ivrig del i.

Ved aarhundredskiftet havde frimenighedstanken begyndt at gøre sig gældende. Forskellige frimenighedspræster optraadte ved kirkelige møder i forsamlingssalen og provsten følte at han ikke i længden ville blive ene om at lede det kirkelige liv. Ogsaa Indre Mission, der fra en meget beskeden begyndelse fik stadig flere tilhængere, følte han som en indtrængen paa sine enemærker. En overgang tænkte Indre Mission paa at melde sig ud af statskirken, fordi provsten ikke ville gaa med dem, men det blev dog ikke til noget, da provsten lovede ikke at ville angribe eller modvirke dem.

Som tilsynsførende med sognets skolevæsen mærkede man kun lidt til ham. Han tog kun del i den aarlige eksamen og opholdt sig et par timer ved hver skole. Derimod tog han konfirmationsundervisningen op med stor nidkærhed. Børnene nedskrev efter diktat alt hvad der blev gennemgaaet i timerne og selve konfirmationshandlingen forlenede han med stor højtidelighed. Efter konfirmationen forsøgte han at samle de sidste aars konfirmander til maanedlige møder i præstegaarden. For drengenes vedkommende mislykkedes det paa grund af manglende tilslutning, hvorimod en del af de unge piger i flere aar deltog.

Efter at det uheldige sprogreskript af 1888 havde virket nogle aar, blev det klart for de fleste alvorligt tænkende præster i Nordslesvig, at det danske sprogs næsten fuldstændige udelukkelse af skolen, i det lange løb, rummede en stor fare for kirken, hvor der endnu næsten udelukkende prædikedes paa dansk. Derfor rettede i 1893 – efter drøftelser i provstisynoden – 77 præster en henvendelse til Konsistoriet i Kiel om forøget dansk undervisning i skolerne. Senere blev der gjort endnu et forsøg af 69 nordslesvigske præster. Da disse andragender blev ret skarpt afvist af Konsistoriet, nægtede provst Gottfriedsen, saavel som den langt overvejende del af præsterne at gentage henvendelserne, ja stemte derimod, hver gang det af lægmændene blev bragt frem til drøftelse paa provstisynoderne. Provsten forsøgte dog i 1906 sammen med provst *Reuter* i Broager at rette henvendelse til overpræsidenten i Slesvig men med negativt resultat.

I tiden omkring aarhundredskiftet og derefter kom adskillige tyske familier til sognet sydfra. Disse blev stærkt begunstigede. Deres børn skulle ikke deltage i de resterende danske religionstimer og lærerne tilrettelagde undervisningen saadan at de tyske børn havde mindre lektielæsning end de børn der gik til dansk religionsundervisnnig. Paa den maade »lykkedes« det flere lærere at overtale stadig flere forældre til »frivilligt« at give afkald paa danskundervisningen til deres børn. At dette skete med provstens billigelse er hævet over enhver tvivl, ja, paa den aarlige tilrettelæggelse af skoleplanen mellem provsten og sognets lærere er disse bestræbelser blevet drøftet. Til yderligere at fremme fortyskningen blev der oprettet skolebiblioteker med tysk litteratur og lærerne var meget ivrige for at børnene skulle benytte sig heraf. Som konsekvens af fortyskningen blev efter aar 1900 de børn, der havde faaet tysk religionsundervisning, undervist og konfirmeret paa tysk af sognepræsten. De ivrigste lærere fik af myndighederne gratiale for deres ulejlighed, medens provsten fik anerkendelse paa anden maade (ordensdekorationer).

Ogsaa tyske gudstjenester blev indført. De kirkeældste gik med til at disse fandt sted een gang halvaarligt samt paa 2. helligdagene (jul, paaske, pinse) om eftermiddagen, altsaa uden der skete nogen forstyrrelse i den danske kirkeordning, men ved idelige bestræbelser blev disse tyske gudstjenester af sognepræsten forøget og tildels henlagt til søndag formiddag hvor den danske gudstjeneste saa bortfaldt.

I aaret 1904 oprettedes en tysk forening for sognet med talrige medlemmer. Dens formaal var paa alle omraader at fortyske sognet. 30 af dens medlemmer fik rejst tyske flagstænger ved deres ejendomme, hvorfra det tyske eller prøjsiske flag skulle vaje paa alle tyske festdage. Denne aktion opfattedes som en fornærmelse mod den bosiddende danske befolkning. Om provsten var medlem af foreningen vides ikke, men det fremgaar af hans erindringer at den i hvert fald havde hans bevaagenhed.

I de første aar af dette aarhundrede forbedredes den økonomiske situation langsomt efter 80'ernes og 90'ernes trange kaar for landbefolkningen. Nye huse blev bygget og mange gaarde og ejendomme forbedredes. Ogsaa kirken og kirkegaarden forskønnedes og den gamle præstegaard blev bedre vedligeholdt. Præstegaardshaven blev udvidet og var uden sammenligning den skønneste i sognet. Avlsbygningerne derimod stod tomme, da jorderne havde været bortforpagtet siden 1871. De forfaldt lidt efter lidt eller blev nedrevet.

I kirken blev der installeret varmeanlæg 1911. Det forbedrede kirkebesøget om vinteren der ellers paa denne aarstid var betydelig mindre end paa de andre aarstider. Planen vandt dog til at begynde med ikke udelt bifald, men bagefter var alle godt tilfredse hermed.

I aaret 1905 indførtes i Tyskland en ny præstelønningslov, hvorefter bl a embeder paa under 5.600 mark fritoges for selv at vedligeholde præstegaardene. Forpligtelsen skulle efter nærmere fastsatte regler overgaa til sognekommunerne. Nustrup sogns præsteembede var paa denne tid normeret til 6.500 mark og der-

med i første klasse, men ved forskellige gældsforpligtelser fik man indtægterne sat ned til 5.500 mark, hvorved embedet blev reduceret til anden klasse og derved kom ind under den nye præstelønningslov – en ordning der ikke faldt i befolkningens smag.

Omtrent paa denne tid begyndte provstens helbredstilstand at gaa jævnt tilbage. Han fik forskellige teologiske kandidater til hjælp og fra tid til anden blev der bevilget ham rekreationsophold ved badesteder i Syden, uden at der dog indtraf nogen bedring. Kirkebesøget gik tilbage og i 1910 søgte han om fritagelse for provsteembedet, hvilket blev bevilget ham, men heller ikke det var tilstrækkeligt. I 1913 søgte han derfor sin afsked og flyttede med sin familie til Flensborg. Ved afskeden var han genstand for megen opmærksomhed. Han var dekoreret med Kroneordenen af III. grad.

I Flensborg levede han i flere aar fuldstændig nervenedbrudt. Han døde i 1927. Det havde været hans ønske at blive begravet i familiegravstedet paa Nustrup kirkegaard, men landegrænsen i 1920 skilte ham fra hans gamle sogn.

Fru *Gottfriedsen,* almindeligt kaldet »Fruen«, var en statelig fin dame, som bistod sin mand ved præstegerningen og ved besøg rundt i sognet. Hun ledede husførelsen med sikker haand og opdrog den store børneflok (8) til gode samfundsborgere. Under provstens lange sygdom plejede hun ham med den største taalmodighed og omsorgsfuldhed. Hun døde i Flensborg 1930.

Pastor *Friedrich Carl Weiland* (1913–1921) født 1874 i Bedsted som søn af derværende sognepræst *Weiland.*

Om pastor *Weiland* skriver gaardejer *Jens Gram,* St Nustrup i den før omtalte »Præstekronik«.

Ved præsteskiftet efter provst *Gottfriedsen* havde menigheden regnet med selv at vælge sin sognepræst, men pastor *Weiland* blev udnævnt af Konsistoriet i Kiel med den begrundelse, at der forrige gang skulle have været valg, men dette var faldet bort ved kaldelsen af en provst (!).

Pastor *Weiland* var en behagelig og omgængelig mand, som gerne ville gøre alle tilpas. Han var meget forhandlingsvenlig overfor menighedsrepræsentationen og afholdt af befolkningen. Ogsaa han prædikede i højkirkelig retning, selvom han ikke var saa betydelig en taler som sin forgænger, men der samledes stadig flere og flere under hans prædikestol, saa kirkebesøget i hans tid gennemsnitligt var paa ca 10 pct. Ogsaa i selskabslivet i hjemmene blev der sat pris paa præsteparrets nærværelse, da de altid paa fornøjelig maade bidrog til at sammenkomsterne fik et livligt forløb, selvom fruen ikke altid helt overholdt præstefrueværdigheden.

Præstegaarden og præstegaardshaven blev i pastor *Weilands* tid kun nødtørftigt vedligeholdt, dels paa grund af krigen, dels paa grund af sognepræstens beskedenhed, der ikke stillede store fordringer til bekvemmeligheden. Ogsaa vedligeholdelsen af kirke og kirkegaard lod meget tilbage at ønske.

Ligesom sine to forgængere var pastor *Weiland* udpræget tysksindet og fulgte beredvilligt bestræbelserne for at faa mere tysk i kirken, selvom han dog ikke var aggressiv i den henseende.

Verdenskrigen kastede her som andet steds sin tunge slagskygge ind over sognet. Mere end 200 af sognets mandlige indbyggere i alderen fra 18–48 maatte gøre krigstjeneste paa de forskellige fronter i Øst og Vest, for en sag der var hele den danske befolkning imod. Det var en tung tid – den tungeste under hele tyskervældet, ikke blot for dem derude i skyttegravene, men ogsaa for de hjemmeværende, der gik i en stadig ængstelse og uro for deres kæres skæbne. Sognepræsten kunne paa grund af sin tyske indstilling ikke sætte sig ind i befolkningens tankesæt. Han fandt det selvfølgeligt at alle skulle kæmpe med livet som indsats for »fædrelandet«. Da de første meldinger om dødsofre indtraf i september gik alvoren i det store magtopgør først rigtig op for befolkningen. Der blev holdt mindegudstjenester for de faldne, men pastor *Weiland* kunne ikke forstaa de følelser, der besjælede befolkningen. For ham »ofrede de livet paa ærens mark for fædrelandet«, medens vi følte det som et pligtens bud, vi maatte følge, men som var os saa inderligt imod.

Efterhaanden blev der stor knaphed paa næsten alle livsfornødenheder. Rationerne blev smaa, og de der ikke selv kunne producere levnedsmidler led nød. Dertil kom daarlige høstaar baade i 1915 og 1918 og sommertørken i 1917 reducerede kvægbesætningerne saa mejerierne ikke producerede stort mere smør end at der lige var et kvart til et halvt pund smør til hver indbygger om ugen. Tvangsafleveringerne skulle holdes og ofte fik landbrugerne besøg af den stedlige gendarm, der skulle foretage husundersøgelse. Mange landejendomme havde vanskeligheder med at klare bedriften, fordi ejeren var indkaldt og det var umuligt for de tilbageværende hustruer at skaffe arbejdskraft. De tildelte krigsfanger, hovedsagelig russere, var ikke interesserede i at gøre stort mere gavn end til føde og ophold.

Da krigen trak i langdrag var der efterhaanden mange unge, der stod foran en indkaldelse, samt ugifte blandt de indkaldte soldater, der kom hjem paa orlov, der »tog fejl af vejen« og flygtede over den i øvrigt godt bevogtede grænse ved Kongeaaen. De gifte og bosiddende var af familiære og tildels ogsaa af økonomiske grunde tvungne til at blive og vente paa krigens snarlige afslutning. Denne undskyldelige flugt fra tysk militærtjeneste kunne vor tyske sognepræst ikke billige eller forsone sig med. I sine erindringer navngiver og stempler han dem som »desertører«, medens han roser dem, der gjorde sig fortjent til Jernkorset ved fronterne eller til fortjenstmedaljer for organisationsvirksonhed (krigslaan, forsyninger m m) hjemme i sognet.

I sommeren 1918 tydede alt paa at krigen nærmede sig sin afslutning og den 11. nov kom saa vaabenstilstanden og Tysklands nederlag. I den følgende maaned vendte de allerfleste af de indkaldte hjem med undtagelse af dem der var kommet i krigsfangenskab. De kom først hjem over danske havne ved paasketid 1919. Glæden var stor, men sorgen og savnet af dem

der blev derude følte stærkere og medlidenheden med de syge og saarede var tung. Genforeningshaabet med vort moderland Danmark blev til vished. Allerede den 17. november proklameredes i Den danske Vælgerforenings bestyrelse og bagefter samme dag ved et folkemøde paa »Folkehjem« i Aabenraa, den danske befolknings vilje og eenstemmige ønske under mottoet: »Bort fra den tyske ørn« og »Vi vil hjem igen til Danmark« og dansk tale og sang kunne atter udfolde sig frit uden at blive overvaaget eller generet af de tyske embedsmænd, en ret, der blev udnyttet i rigt maal.

I sognet var der i vinteren og foraaret 1914 ved tegning af frivillige bidrag givet udtryk for at bygge et dansk forsamlingshus for at modvirke fortyskningen. Huset blev bygget ved Nustrup Mølle paa en grund skænket af gaardejer *Hans Gram*. Det opførtes af bygmester *Hans Nissen* efter tegning af arkitekt *P. Gram,* Haderslev, der var født i sognet. Det kostede ca 18.000 mark. Huset stod næsten færdigt ved krigens udbrud, men maatte staa tomt og ubenyttet hen under denne. Nu blev der gjort forberedelse til dets indvielse og denne fandt sted i dec 1918 ved formanden for byggeudvalget, gaardejer *Ludvig Hübschmann,* Fausbjerg.

Aaret 1919 stod i forventningens tegn, selvom man skulle afvente resultatet af fredsforhandlingerne i Paris. Det blev efterhaanden klart at der skulle finde en afstemning sted i Sønderjylland om hvor grænsen skulle gaa, idet tanken om § 5 i Pragfreden af 1866 blev draget frem igen. Henimod slutningen af aaret 1919 nedsattes i hver by og landkommune et udvalg, saa vidt muligt bestaaende baade af dansk- og tysksindede, der skulle udarbejde lister over alle stemmeberettigede. Hertil hørte alle indbyggere over 20 aar, der var født i landsdelen eller som havde opholdt sig der uafbrudt i 20 aar, tillige med alle udvandrere, der var født i de respektive byer og landsbyer. Ventetiden blev lang, men endelig oprandt dagen den 10. febr 1920 for første zones vedkommende (2. zone 14. marts). I dagene forud kom de tilrejsende med ekstratog eller skib til deres fødebyer. Gensynsglæden var stor. Afstemningen begyndte med at de nye Dannebrog allevegne gled til tops – et stolt syn som mange havde glædet sig til og haabet paa i aarevis. Om formiddagen holdtes en gudstjeneste i kirken ved en af de nye lærere, cand theol *Henriksen.* Kun vejret var alt andet end blidt, med regn og storm, saa mangt et Dannebrog blev sønderrevet paa selve højtidsdagen. Om aftenen samledes man i forsamlingsgaarden for at højtideligholde dagen med taler og sang og fuldt besatte kaffeborde, alt imens man erfarede afstemningsresultaterne fra byer og landsbyer i omegnen. Her i sognet afgaves 859 danske og 63 tyske stemmer, et glædeligt resultat, naar man tager i betragtning at ca halvdelen af de tyske stemmer blev afgivet af tilrejsende sydfra som næsten ingen tilknytning havde til sognet. Fra præstegaarden afgaves der kun tyske stemmer.

Den 15. juni blev Nordslesvig overdraget til Danmark, men den officielle genforening skete først den 9. juli ved Kongens underskrift i København. Der fulgte nu nogle glade festdage med kong Christian den X's ridt over grænsen ved Christiansfeld den 10. juli efterfulgt af prinserne og et stort følge. Kongen tog landet i besiddelse og blev overalt modtaget af en begejstret menneskemængde. Dagen efter fandt det store genforeningsmøde paa Dybbøl Banke sted med ca. 50.000 deltagere, hele den kongelige familie og den danske regering og rigsdag. Her lovede grev *Schack,* Møgeltønder, paa sønderjydernes vegne vor nye konge at vi ville være »tro og lydige undersaatter« og statsminister *Neergaard* udtalte til dem, der ikke kom hjem: »I skal ikke blive glemt«.

Under kong Christians yderligere rejse rundt i landsdelen kom han ogsaa til vort nabosogn, Gram, hvor bl a Nustrup sangforening havde lejlighed til paa slotstrappen at synge en genforeningskantate for kongen, skrevet af komponisten *P. Gram,* hvis far var født her i sognet.

Dagen før kongen red over grænsen holdtes rundt om i sognekirkerne festgudstjenester, hvor præster fra »det gamle land« prædikede. I Nustrup kirke prædikede biskop *Ludwigs* fra Aalborg. Det var første gang siden 1862, at en dansk biskop havde prædiket i vor gamle kirke.

Under alle disse store nationale begivenheder, afstemningen og genforeningen, sad pastor *Weiland* og frue nærmest passive og passede deres præstegerning til menighedens vel og tilfredshed, selvom deltagelsen i de ugentlige gudstjenester gik noget tilbage. Men efterhaanden rejste det spørgsmaal sig om vor sognepræst, der jo var kaldet af den prøjsiske regering, fortsat skulle blive i embedet eller afskediges. Pastor *Weiland* tilkendegav – som hjemmehørende i 1. zone og født i Nordslesvig – vilje og ønske om at blive og han var rede til at tage mod en afstemning fra sognet. Efter al sandsynlighed ville han ogsaa kunne opnaa 2/3 majoritet, men da nogle af hans venner udfoldede en stærkt personlig agitation for hans forbliven, medførte dette en avisartikel mod ham som han tog sig meget nær, ikke mindst fordi det blev gjort gældende at han ville være en hindring for det aandelige livs udfoldelse her i sognet. Efter flere forsøg lykkedes det ham at blive sognepræst i det lille marsksogn Dedsbøl.

Efter sin bortrejse besøgte familien *Weiland* jævnligt deres venner her i sognet. De kunne ikke rigtig finde sig til rette blandt den tyskfrisiske vestkystbefolkning og pastor *Weiland* udtalte ofte, at deres bedste livsaar havde de haft i de forholdsvis faa aar han var sognepræst i Nustrup. Han døde i sognet i sommeren 1937, efterladende sin hustru og to børn.

Biskop *Gøtzsche* skriver, at »en mand, jeg kom til at højagte, var *Weiland* i Nustrup. Han var en dannet mand, noget katederdannet, tysk i sin form, men en stilfærdig og tiltalende mand. Han sad i sin svigerfaders embede, men var klar over, at han burde rejse sydpaa. Han udtalte selv over for mig, at han følte det rigtigt at rejse, fordi hans sind var tysk. Men det var svært, for han vidste ikke, hvor han skulle rejse hen, og fordi han og hans hustru havde haabet at skulle være i Nustrup alle deres dage. Jeg sagde til ham, at han nu maaske kunne for-

staa, hvor vanskeligt det havde været for befolkningen under det tyske styre. Dertil svarede han aabenhjertigt: »Det forstod jeg allerede i Køllertiden. Dette land er ganske dansk, og naar folkenes selvbestemmelsesret gælder, bør det være dansk.« Han havde saa megen sympati i sognet, at han maaske kunne være blevet valgt, men da han blev angrebet i et af bladene, tog han sig dette saa nær, at han ikke ville til valg, og fik saa ansættelse syd for grænsen.« (Gøtzsche: Livserindr, 160).

De nationale brydninger har sat deres præg her, hvor en vaagen danskhed stedse har gjort sig gældende. Der har ikke været aandelige vækkelser, men stærk indflydelse fra Rødding højskole og frimgh, og ogsaa fra IM. Mange unge kom efter konfirmationen paa danske skoler. Grænselandets særlige toner klinger her, hvor ikke mindre end 56 af sognets sønner faldt i verdenskrigen. Kristentro og fædrelandskærlighed var stedse den tveklang, som lød stærkest og skønnest (KoS 152).

Tiden efter 1920

Ved præstevalget 1921 var opstillet: *A. T. Friis,* sp Estvad-R, *H. F. Hansen,* sp Rind, *P. A. Jensen,* sp Skyum-H. *Friis* blev valgt.

Pastor *Friis* skriver:

Den sidste tyske præst i Nustrup sogn, pastor *Weiland,* var en retsindig og forstaaende mand, hvilket ogsaa prægede hans holdning over for sognets danske beboere. Et vidnesbyrd herom var, at han talte ved 52 gudstjenester til minde om de i krigen faldne fra sognet uden med et ord at saare danskerne. Derfor var forholdet mellem præst og mgh mere irenisk præget her end i adskillige andre sogne. Men alligevel gav et stort flertal af beboerne ved en afstemning tilkende, at de ønskede en dansk præst. Embedet blev da opslaaet ledigt.

Den dag, da den nye præst kom kørende i jumbe fra Vojens og nærmede sig Store Nustrup, hvor pgd ligger, fik han en festlig og uforglemmelig oplevelse: fra alle byens flagstænger vajede Dannebrog, og da han kørte op for døren, saa han den pyntet med en guirlande. Det var som et mangestemmigt velkommen fra sognet, et udtryk for glæde over, at den første danske præst siden 1864 nu rykkede ind i pgd. Og i den kommende tid kom denne glæde jævnligt til orde. Saaledes sagde en djærv gammel gaardmand, der boede i nærheden af pgd med bevæget stemme: »De ved ikke, hvor jeg glæder mig, hver gang jeg gaar forbi præstegaardshaven, over at høre børnene, der leger derinde, tale dansk.«

Selvfølgelig kunne man ikke i længden leve hver dag i feststemning. Men mange festlige stunder oplevede man, f eks naar man fejrede kongens fødselsdag og afstemningsdagen i forsamlingsgaarden. Da var alle pladser om de festligt pyntede kaffeborde besat, og saa sang man med fynd og klem en lang række sange, og mellem sangene stod den ene efter den anden op og talte baade alvorligt og fornøjeligt for kongen, flaget og fædrelandet. Ja, ogsaa fornøjeligt, for sønderjyden kan goutere en god vittighed, og til hans psykiske udrustning hører sansen for lune og humor. En lokal tysk embedsmand (sognefoged?) var indbudt til en større fest i et dansk hjem. Ved bordet foreslog en af gæsterne, at man skulle synge en dansk fædrelandssang. Da rejste embedsmanden sig og bad indtrængende om, at man ville undlade at synge danske fædrelandssange, da hans stilling som tysk embedsmand ikke tillod ham at overvære det. Saa sagde den vittige og slagfærdige møller: »Saa foreslaar a, at vi synger »Højt paa en gren en krage sad«. Det vakte naturligvis vild jubel, men hvordan sagen videre udviklede sig, melder historien intet om.

Det ville være en overdrivelse at sige, at folk strømmede til højmessen søndag formiddag i den meget rummelige og meget smukke kirke, men paa den anden side var tilslutningen ikke ringe, og efterhaanden var der en relativ stor kreds, der trofast sluttede op om gudstjenesten. Fra den tyske tid var man vant til, at præsten gik ud og døbte de nyfødte børn i hjemmene. Da den danske præst straks afslog at være med til at vedligeholde denne uskik, vakte det til at begynde med en vis misfornøjelse, men det varede ikke længe, før man lærte at betragte daaben som en menighedshandling, der hører hjemme i kirken. Og paa lignende maade gik det med altergangen. Mens der tidligere kun var lejlighed til at komme til alters 4–5 søndage foraar og efteraar, blev der nu indført altergang ved hver gudstjeneste, og det viste sig hurtigt, at der altid var kirkegængere, der fandt vej til nadverbordet.

Kirkelig aktivitet uden for gudstjenesterne fandtes kun i ringe grad. Der var en kreds af mennesker, der havde sit aandelige hjemsted i IM, og som samledes regelmæssigt rundt i hjemmene om Bibelen og ydre mission. Og saa var der en gr ungdomsforening, om hvilken formanden sagde, at det kneb at holde den i live. Men da man fra kirkens side begyndte at kalde til samling om de kristege, folkelige og kulturelle værdier, viste det sig, at der var god jordbund for et saadant arbejde. Da præsten begyndte at holde søndagsskole i konfirmandstuen, mødte der en stor flok børn, som var oplagte til at lytte og synge. Og da der blev indbudt til ungdomsmøder i pgd, var det en stor procent af sognets unge, der sluttede op om disse møder. Og endelig skal nævnes, at naar præsten om vinteren holdt bibellæsning i flere af sognets skoler, var der kun grund til at glæde sig over tilslutningen.

I 1925 overtog en ung gaardmand *Jens Hansen* og hans hustru, *Bodil,* »Lundsgaard«. De er begge fra Vamdrup og altsaa ikke sønderjyder. Men de levede sig hurtigt sammen med »de indfødte«, og ingen skænkede det en tanke, at de var fra »det gamle land«. *Jens Hansens* noble og retlinede personlighed, hans store evner og hans vilje til at respektere og forhandle med anderledes tænkende vandt ham alles respekt og tillid, hvilket førte til, at man overdrog ham det ene hverv efter det andet. Han blev fmd i sogneraad, menighedsraad, amtsraadsmedlem, fmd for menighedsraadsforeningen i Sdj. Flere hverv kunne nævnes, men lad det være nok at tilføje, at han gennem alle aarene har været leder af IM-samfund i Nustrup, og at hans sidste hverv

er, at han er medlem i den af eksminister *Bodil Koch* oprettede Strukturkommission. En anden betydelig mand var den dygtige og evnerige gdjr *Jørgen Gram,* der blev valgt ind i Folketinget og derfor kom til væsentligt at vie sine evner og kræfter til arbejdet paa Christiansborg. Og endnu skal nævnes den varmhjertede og aabenhjertige gdjr og sognefoged *Ludvig Hübschmann,* der altid kæmpede med aaben pande og uforfærdet sagde sin mening til saa vel modstandere som meningsfæller, enten de var danskere eller tyskere og altid var rede til at handle efter sin overbevisning. Han var saaledes indkaldt til militær tjeneste under hele den første verdenskrig og oplevede gang paa gang at faa afslag paa sine ansøgninger om orlov med den begrundelse, at han konsekvent nægtede at tegne tyske krigslaan.

Da pastor Friis flyttede til Gaverslund, efterfulgtes han af pastor *Karlo Fisker* (1933–45).

En søn, pastor *T. Stausholm-Fisker,* skriver:

13 aar efter genforeningen blev mine forældre fra foraaret 1933 præstefolk i Nustrup. Jeg ved, at min far havde store betænkeligheder ved at forlade Dybe efter kun 4 aars forløb, og det skyldtes da ogsaa kun en indtrængende opfordring fra Nustrup, at han sagde ja. Menighedsraadets flertal var indstillet paa, at man gerne ville have en gr præst, der tillige var sønderjyde, og det var daværende stiftsprovst *C. C. Hjortkjær,* Haderslev, der selv stammede fra Dybe, som gjorde menighedsraadet opmærksom paa far. Den, der satte mest ind paa at faa en gr præst, var afdøde folketingsmand, gdjr *Jørgen Gram,* Gabøl.

Mine forældre levede stærkt med i egnens gr liv. Det var saare naturligt for dem, eftersom min far havde været paa Askov 3 vintre (1916–18) og min mor var udgaaet fra et vestjysk bondehjem, der først søgte til Bøvling valgmgh og senere til Holstebro frimgh. Navnlig var det møderne paa Rødding højskole, de tog del i. Ligeledes sluttede de op om det gr konvent i Sdj, hvis fmd var Hjortkjær. Dette konvent var til stor glæde for dem. Her mødtes mænd som *Hjortkjær* og *Thade-Petersen,* Haderslev; *Smith,* Øsby; *Hamlev,* Hammelev; *Rydal,* Halk; *Svendsen,* Rødding, og mange flere.

I Nustrup sogn gav fars gr indstilling sig udtryk i arbejdet for de unge og i oprettelsen af en »Kirkeligt Samfund«-kreds, hvor der til sommermøde sammen med nabo-kredse kunne samles over 300 mennesker først i kirken og derefter til møde i den smukke, gamle og næsten uoverkommeligt store præstegaardshave (den nye have, anlagt da den nye pgd blev bygget i 1941, kunne trods de gamle træer hverken i skønhed eller i romantik staa maal med den gamle). Tiden i 30'erne og 40'erne var i det hele taget gunstig for mødevirksomhed. Far lod afholde mange møder og blev selv meget benyttet som foredragsholder. Desuden var han nogle somre ordfører paa det gr samlingssted i Vendsyssel, »Videslet« i Napstjert, Elling sogn. Ejeren, *Martin Nielsen,* giver i sine erindringer »Mennesker jeg mødte« følgende karakteristik af mine forældre: »Pastor *Karlo Fisker* er en mand, der ærligt og redeligt fremsætter sin mening, baade naar han taler og naar han skriver, men at beskylde ham for at være en umedgørlig mand, som jeg ved er sket, er den største urimelighed. Jeg kan sige med ærlig overbevisning: Jeg har ikke kendt et mere medgørligt menneske end pastor Fisker. Engang angreb jeg ham meget skarpt for noget, han havde sagt, og hvor jeg sporede en barthiansk tendens. Han forstod vel nok af brevet ellers, at det ikke var af personlig uvilje, jeg skrev. Og hvor tog han det kønt og smukt. – – Vort venskab er sandelig ikke begyndt med smiger fra min side – og heller ikke fra hans. – – Han er en beskeden, jævn og venlig mand i hele sin færd, og hans præstegerning ligger ham varmt paa sinde. Og her følger hans udmærkede hustru ham helt. Hun er et ærligt og sandhedskærligt menneske, men naar der – ogsaa i tendensøjemed er sagt om hende, at hun skal være slem til at sige folk »sandheder«, saa er dette helt uden grund. – – Der gaar ganske vist rygter om, at hun en gang har sagt en provst sandheden, da en kreds af præster forsømte det. Men derover skal ikke hun, men præsterne lastes.«

I visse henseender kan man vist godt karakterisere far som en noget »kantet« person – i alt fald i hans yngre aar. De »runde« er der jo for øvrigt ogsaa nok af! Med sine stærke meninger kunne det ikke undgaas, at han kolliderede med enkelte. Engang revsede han f eks ved et menighedsraadsmøde en missionsmand for upaalidelighed. Det *kunne* hænde, at far forløb sig, men da var han selv den første til bagefter at række haanden ud til forlig. Far krævede klare standpunkter baade af sig selv og andre. Det halve og lunkne var ham imod. Derfor slog han til, naar han mente, der skulle slaas, men han gjorde det aldrig for sin egen skyld, – saa havde det ofte været nemmere for far at lade være, men han gjorde det for sagens skyld og uden personsanseelse. Derfor fik far f eks ogsaa et godt forhold til IM, ved hvis møder og bazarer han af og til var taler. Ydre Mission interesserede far. Mine forældre oprettede en Santal-kreds, der mig bekendt stadig er i god gænge. Fars folkelige interesse gav sig ogsaa udslag i, at han blev fmd for Danske Samfund i Nustrup sogn, – en mødevirksomhed, der ikke mindst fik betydning, da besættelsen i 1940 rullede ind over landet. Fars stilling under krigen var der ingen tvivl om. Han vidste som sønderjyde, hvad fremmedherredømme sydfra var. I det smaa havde han maattet føle det paa sin egen krop, da han engang som barn i Jels skole havde faaet klø for at tale dansk i frikvarteret!

Far var flittig til at besøge sognets gamle og syge, og han var en flittig mand ved skrivebordet. Han læste meget (der kom jævnligt bogpakker fra statsbiblioteket i Aarhus), og han skrev meget – først og fremmest i dagspressen, men tillige i Højskolebladet og Menighedsbladet (nu Dansk Kirketidende), hvor det særligt var kirke- og skolespørgsmaal, han udtalte sig om.

Der var i fars tid mange betydelige mænd i Nustrup: brødrene *Gram,* sognefoged *Ludwig Hübschmann,* gdjr *Peder Bojsen,* gdjr *Jens Hansen* (senere fmd for menighedsraadsfor-

eningen), brødrene *Schmidt*, Bæk, samt gdjr *Hans Jensen* og *N. Gjørup Theilgaard* ligeledes fra Bæk – og flere andre. Jeg tror, jeg tør sige, at aarene i Nustrup var en lykkelig tid for præstefamilien. Men fars synspunkt var dette, at baade sogn og præst jævnligt trænger til fornyelse. Henimod krigens slutning søgte far nogle embeder, og da vi i september 1945 skulle flytte til Nykøbing Mors, flød der mange taarer i den anledning! Det var kun et ringe plaster paa saaret, at far blev købstadspræst i 1. lønklasse og 6 aar senere provst paa Mors! – Om far i det hele taget egnede sig som bypræst, er jeg lidt i tvivl, men herom maa andre dømme. Aarene i Nustrup falder mærkværdigvis i samme tidsrum som de frygtelige aar under Hitlerregimet i Tyskland, og der er ingen tvivl om, at disse aar, der var saa rige paa indhold af baade sorg og glæde, i ganske særlig grad har været med til at knytte en præst og en befolkning sammen i et sønderjysk landsogn.

Derefter fulgte pastor *Poul J. Ebbesen* (1945–59) som skriver:

I nov 1945 blev jeg kaldet til sognepræst for Nustrup sogn efter halvandet aars hjælpepræstetjeneste hos stiftsprovsten i Haderslev *A. F. Flensmark*. Her havde vi (dvs min kone og jeg) oplevet det sidste aar af besættelsen. Stiftsprovsten var gaaet under jorden nogle maaneder efter min indsættelse i 1944, ligesom nogle af vore venner var blevet taget af tyskerne. I København var min broder blevet arresteret dagen efter min embedseksamen i juni 1944. Han sad nu i Frøslevlejren ved grænsen efter at have tilbragt flere maaneder i Vestre Fængsel. Otte dage før befrielsen den 5. maj blev stiftsprovstens søn taget paa vej hjem fra en sabotagehandling. Han havde endnu maskinpistolen paa sig og blev ved forhøret i byens hovedkvarter tortureret, men inden hans sag blev afgjort med dødsdom kom meddelelsen om de tyske troppers kapitulation den 4. maj om aftenen. Jubelen var uden ende. Mørklægningsgardinerne blev revet ned. Levende lys blev tændt i alle vinduer og flagene hængt ud. Paa gaderne strømmede folk ud, man sang og lo og græd af glæde. Kun tyskerne holdt sig forstaaeligt nok inden døre. Det havde ellers set ret alvorligt ud samme dags formiddag. De engelske tropper var paa vej op gennem Sydslesvig. Tyskerne havde samlet forstærkninger i byen. Gaderne var spækket med tanks og panservogne og paa kasernen var der en livlig aktivitet. Lidt over kl. 12 middag rykkede de syd paa, men nogle kilometer udenfor byen blev de angrebet af fire engelske moskitomaskiner, der to og to dykkede paa tværs af vejen og sønderskød hele kolonnen. Fra gaarden i den ejendom, hvor vi boede, kunne vi se maskinerne dykke og vende i luften og sprængstykker fra eksploderende granater og kugler hvislede omkring os. Da angrebet var overstaaet blev de dræbte og saarede bragt ind til byen. Det var et sørgeligt og forfærdende syn. Lidt af krigens rædsler og gru var med et rykket tæt ind paa livet af os. – Men befrielsesdagene var en uforglemmelig oplevelse. Rundt om Haderslev Dam blev der aften efter aften tændt baal, man sang og spillede og dansede i de lyse nætter. Glæden ville ingen ende tage, den var dyb og ægte, udsprunget som den var af »den dybe sorg, den mørke grav, de kære under mulde«. Og alt imens rykkede de tyske tropper ud af landet. I lange kolonner drog de gennem byen mod grænsen. Det var et sørgeligt syn at se den ellers saa »stolte hær« drage forbi, luvslidte og pjaltede, forstenede og desillusionerede, slæbende paa pakker, halende paa trækvogne og gamle barnevogne belæssede med, hvad de mente, de kunne tage med sig ud af landet, men alt blev konfiskeret ved grænsen. Naar de kom ind i byen rettede de sig op og blev kommanderet til at synge tyske soldatersange. Folk stod paa fortovene og lod dem tavs drage forbi – en spidsrod af kulde og tavs ligegyldighed. En enkelt af de storpralende officerer raabte: Wir kommen zurüch, hvilket blev besvaret med et »heim's in Reich« og haanende latter.

Hen paa sommeren blev Nustrup sogn ledigt. Jeg søgte og fik det og den 15. dec 1945 kørte min kone og jeg med flyttelæsset fra Haderslev. Befordringsmidlerne var ikke saa rigelige dengang. Min kone sad inde i førerhuset hos chaufføren og jeg bagpaa paa flyttelæsset, hvorfra jeg havde en glimrende udsigt over det dejlige sønderjyske landskab, vi kørte igennem. Fra hovedlandevejen Haderslev–Rødding svingede vi op mod Store–Nustrup by til vort fremtidige hjem. Det var et festligt syn og en uforglemmelig oplevelse at se alle flagene vaje i byen. Jeg tænkte i mit stille sind, at der maatte være en eller anden større fødselsdag, men senere fik vi at vide, at det var til ære for »det nye præstepar«, som man gerne ville byde velkommen paa denne maade – en hjertelig velkomst fra et sogn, hvor vi skulle komme til at faa vort virke i henved 14 aar.

Præstegaarden var lys, god og rummelig. Den var bygget under min forgænger pastor *Karlo Fisker* og blev færdig i 1941 – tegnet af arkitekt *Aakjær* i Rødding. Den er opført af gule mursten i palæstil med rødt tegltag. Mod haven i syd har den bred kvist og mod gaarden i nord to smaa fløje. Den ligger paa samme sted som stuehuset til den gamle præstegaard, der blev revet ned i 1939, hvor man ligeledes fjernede resterne af de gamle avlsbygninger. Paa det tidspunkt var den meget brøstfældig og dyr i vedligeholdelse. Den havde staaet siden 1769, og man fortalte, at den allerede paa pastor *Weilands* tid havde været saa medtaget, at præsten lod sin paraply staa ved siden af sengen om natten for det tilfældes skyld, at det skulle blive regnvejr! Nu var det en ønskebolig at komme til og vi maatte sande biskop *Noacks* ord ved afskeden fra Haderslev: »De faar Sønderjyllands dejligste præstegaard«, og det tjener menighedsraadet til ære, at det altid paa allerbedste maade har sørget for at de ydre rammer var i orden. Ogsaa præstegaardshaven var vidunderlig. Den var blevet omlagt sammen med den nye præstegaards opførelse. Der var et lysthus med straatag fra provst *Gottfriedsens* tid, et morbærtræ som han havde hentet fra en af sine rejser til Norditalien, mandelbuske fra Palæstina, et gammelt valnøddetræ som faldt et af de sidste aar vi var der, en prægtig kastanie og en henved 200-

aarig gammel lind med fem stammer. Desuden var der plantet nogle og tredive nye frugttræer af pastor Fisker samt forskellige pryd- og zirbuske. Haven var saaledes en af de smukkeste i sognet og dannede ofte rammen om forskellige møder og arrangementer, der blev afholdt her. En lille komité bestaaende af formændene for De danske Ungdomsforeninger, KFUM og KFUK samt Selskabelig Forening arrangerede en aarrække en »Sognets dag« i præstegaardshaven. Vi begyndte med gudstjeneste i kirken om formiddagen. Samledes kl 14 i haven, hvor et spejder- eller FDF-orkester spillede, hørte et par folkelige og kristelige foredrag, havde gymnastikopvisning paa plænen af udvalgte gymnastikhold rundt om fra landsdelen og om aftenen friluftsskuespil dels ved hjemlige kræfter, dels udensogns fra. Det var lyse og festlige stunder. Desuden var der maanedlige ungdomsmøder i præstegaarden, hvor alle sognets unge deltog og hvor der kunne være fra 16 til 120. Der var to ydremissionskredse i sognet. En santalkreds som mest samlede »de grundtvigske« og en DMS-kreds, der støttedes af Indre Missions samfund. Begge holdt de basarer en gang om aaret. Den ene i præstegaardshaven, den anden i forsamlingsgaarden, men man støttede og hjalp hinanden ved køb og salg.

Sognet var saaledes præget af det grundtvigske og af Indre Mission. De skiftende menighedsraad bestod af 7 medlemmer, hvoraf de 5 enten var 3 grundtvigske og 2 indre missionske eller 3 indre missionske og 2 grundtvigske medens de resterende medlemmer bestod af 1 valgt paa husmandslisten og 1 paa den socialdemokratiske liste. Skellene var paa ingen maade skarpe, men alligevel var de der. Ved præstevalget i 1945 efter *Karlo Fisker* havde der vist nok været en del røre om min person, hvilket gav sig et pudsigt udslag ved en bestemt lejlighed. Jeg var blevet indsat 2. juledag af provst *Westergaard Jacobsen,* Rødding, der i sin indsættelsestale havde brugt ordet fra Johs. Aab 3,8: »Se, jeg har givet dig, at der foran dig er en aaben dør, som ingen kan lukke«. Nytaarsmorgen 1946 da vi skulle til gudstjeneste kunne vi ikke komme ud af hoveddøren. En spøgefugl havde anbragt en ladeport foran indgangen! Nogle dage senere – ved Helligtrekongersfesten for sognets ældre – hvor vi blev præsenteret for et større udsnit af sognets beboere, blev vi budt velkommen bl a af fhv gaardejer *Jens Hübschmann,* med denne lille historie. En præst kom ned gennem landsbygaden, hvor en flok drenge laa og legede med »smadder«. Præsten standsede og betragtede drengene, der havde bygget en hel landsby med huse, skole og kirke. »Ja«, sagde præsten »det er jo fint, men hvor faar I nu en præst fra?« »Aarh«, sagde en af drengene: Saadan en kan vi savt faa, bare vi har smadder nok«. Vi lo alle hjerteligt af den historie og spændingen fra præstevalget var udløst. Da vi et par timer senere brød op kom en ældre stout gaardmandskone hen for at sige farvel. Hun saa vist paa min kone, der i parentes bemærket saa lidt ung og spinkel ud, men som under samværet havde »sunget for« paa nogle salmer og sange og derved aftvunget forsamlingen en vis respekt, hvad den paagældende aabenbart havde været noget i vildrede med, for ganske spontant udbrød hun: »Ja, syng' det kun' do da«. Atter udløstes spændingen ved en hjertelig latter, men respekten varede ved og blev til gensidig trofasthed og venskab mellem den ældre og yngre indtil fru *Margrethe Nielsen* lukkede sine øjne.

Spændingen mellem det grundtvigske og Indre Mission, forstod jeg godt. Jeg var selv præget deraf. Min far tilsluttede sig Indre Mission, skønt han ikke var udgaaet fra noget indremissionsk hjem, men fra et hjem hvor gudsfrygt og nøjsomhed var som det daglige brød. I min mors hjem kom *Olfert Ricard,* og mine bedsteforældre var spirituelle og musikalske mennesker, der hørte til »det opvakte« borgerskab. Fars præstegerning faldt i Hvidbjerg paa Thyholm, Tørring-Aale, Hejnsvig, Sæby-Gershøj og den længste tid i Sdr Bjert. Det pietistiske var et væsentligt drag i hans sind. Han læste Kierkegaard til sin egen opbyggelse, men kunne til tider komme med stærke udfald imod ham, naar hans egen »sunde sans« slog igennem. Saaledes husker jeg hans fordømmelse og hans forargelse over den umenneskelige maade Kierkegaard havde behandlet *Regine Olsen* paa – efter at han i øvrigt havde opfordret mig til at læse Kierkegaards »Opbyggelige Taler«!

Det grundtvigske hørte jeg ikke meget til i mit hjem. Det var først i min studentertid jeg opdagede, at der var »en verden« udenfor det pietistiske. Det var dels krigen, dels den nationale opvaagnen efter lammelsem den 9. april 1940 som jeg oplevede i København, dels *Kaj Munk,* men ikke mindst *Anders Nørgaard's* »Grundtvigianismen«, der aabnede mine øjne. Det var i foraaret 1941 jeg læste de tre bind og de virkede paa mig » som dug paa slagne enge«. Om sommeren købte jeg »Grundtvigs skrifter« i 10 bind ved Holger Begtrup og pløjede det meste af det igennem. Var jeg blevet »grundtvigianer«? Nej! ikke i gængs forstand. Den særlige grundtvigske terminologi forstod jeg, den gav genklang i mit sind, men jeg kunne ikke tale dens sprog. Jeg blev et af de mennesker, der stod udenfor partierne og maatte prøve at finde mig selv i »det kræfternes spil« hvori jeg var kastet ind. Jeg kunne misunde mine præstebrødre den støtte de havde i deres »partier« og kunne selv »fristes« til at »melde« mig ind i »det grundtvigske« men jeg kunne ikke lide at være nygrundtvigianer« og maatte prøve at finde en modus vivendi, hvorunder jeg kunne leve og virke ærligt som præst. Nu var jeg kommet til Nustrup sogn, hvor begge aandsstrømninger gjorde sig gældende. Ved min indsættelse havde et af menighedsraadsmedlemmerne ved middagen i præstegaarden ærligt erkendt, at han ikke havde været med til at stemme paa mig og afæskede mig i øvrigt en programerklæring. Den skulle han nok faa, men det blev ikke lige straks, den ville komme til at strække sig over flere aar. Den paagældende var grundtvigsk og vi kom til at agte og respektere hinanden og arbejdede udmærket sammen i alle de aar han sad i menighedsraadet. Et lignende opgør havde jeg med Indre Mission. Efter halvandet aars forløb fik jeg besøg af formanden for samfundet. Han spurgte ærligt og

redeligt hvorlænge jeg ville blive ved med at »sidde paa to stole« og »bære kappen paa begge skuldre«. Jeg gjorde rede for mit syn og vi fik en udmærket samtale. Jeg maatte være ærlig overfor mig selv, ligesom han maatte være det, og forkynde gudsordets sandhed, saadan som jeg kunne fornemme det uden at lade mig tvinge ind i noget parti eller retning, hvor jeg ikke med sandhed kunne være. Vi forstod hinanden og der var fra da af ikke mere noget misforhold os imellem. Jeg følte det ikke som min opgave at være præst for en bestemt gruppe, men for hele det sogn hvor forskellige miljøer, retninger og partier gjorde sig gældende, baade af politisk, social og kirkelig art. – Naar jeg nævner alt dette, er det ikke for at give udtryk for de vanskeligheder en ung præst kan blive stillet overfor, men ligesaa meget for at give et indtryk af det levende sogn Nustrup var, med brydninger af forskellig art og med mange stærke og vaagne personligheder, der øvede stor indflydelse paa sognets aandelige, politiske og folkelige liv. Der var en sund, god og naturlig vekselvirkning mellem kirke, skole og forsamlingsgaard, og de politiske og sociale spændinger var ikke store, selvom de selvfølgelig fandtes. Der var husmandsforening og socialdemokratisk forening, der begge var repræsenteret i sogne- og menighedsraad og naar præstegaardsjorden skulle bortforpagtes, hvilket skete engang hvert 8. aar, havde husmændene den præferencestilling, at de paa forhaand kunne vælge den jord, de ønskede, hvorefter gaardmændene kunne slaas om resten.

Pastor *Fiskers* tid var præget af de voldsomme begivenheder med nazismens magtovertagelse i Tyskland og Danmarks besættelse i 1940, men det nationale sammenhold bestod sin prøve, selvom der var enkelte uheldige elementer og gnidninger nu og da. Pastor *Fisker* skabte sig en god position i sognet. Han var en markant personlighed med dybe rødder i det grundtvigske og folkelige. Han stammede fra Jels og der var noget af den sønderjyske bondes djærvhed, sejhed og stædighed over ham – en stædighed, der hang sammen med hans dybe kærlighed til landsdelen og en ufravigelig vilje til aldrig at gaa paa akkord. Adskillige gange – efter at han i 1945 blev forflyttet til Nykøbing Mors – besøgte han sognet, hvorved jeg lærte ham at kende. Han var vel ikke den store prædikant, men en udmærket foredragsholder og god og vis at lytte til. »Det tager seks aar inden man bliver hjemme i Nustrup sogn«, sagde han engang. En udtalelse som jeg i øvrigt ogsaa havde hørt af pastor *Friis,* der ligeledes jævnligt besøgte sognet, og som jeg selv gennem erfaringen fik bekræftet.

Efter-krigstiden indfriede ikke de forventninger, som mange under besættelsen havde sat til den. Statsminister *Vilh. Buhls* regeringserklæring at »Grænsen ligger fast« var et slag i ansigtet paa alle dem, der baade syd og nord for grænsen, havde haabet paa en ny status for Sydslesvig. »Sydslesvigs Udvalg« blev dannet med mange lokalkomiteer ud over landet ogsaa i Nustrup. Mange ældre sydslesvigere kom paa kortere eller længere rekreationsophold i Danmark – og de trængte til det.

Retsopgøret og ansvaret for landets besættelse den 9. april 1940 skabte røre overalt. »De gamle politikere« overtog efterhaanden magten, og fornyelsen af dansk politik udeblev. En anden tidsalder begyndte at aftegne sig – den teknologiske. Mekaniseringen af landbruget tog fart, hvilket bevirkede en afgang fra landbruget af ung arbejdskraft. Karle- og pigeholdet paa gaardene indskrænkedes og ejerne selv blev mere stavnsbundne. Paa skolens omraade vandt centralskoletanken mere og mere genklang. I Nustrup var der 5 skoler med hvert sit skoledistrikt, i Bæk, Kolsnap, Gabøl, Aalkær og Store- og Lille-Nustrup. Der var megen uenighed om skolens struktur, men lovgivningsmagten tvang efterhaanden kommunerne henimod centralskoleordningen, fordi en udbygning af de smaa skoler i overensstemmelse med lovens krav ville være en altfor stor økonomisk belastning for sognet. Saaledes blev Nustrup Sogns Centralskole til i 1953, senere udvidet med en realafdeling Et nyt kapitel i skolens historie var begyndt. De smaa skolers tid med den nære kontakt mellem lærer og befolkning var endegyldig forbi. Noget var gaaet tabt, andet blevet vundet. Den nye skoles leder blev skoleinspektør *Erik Aarestrup,* en dygtig administrator med stor forhandlingsevne og gode pædagogiske egenskaber.

Paa kirkens omraade fandt en gennemgribende restaurering sted i aaret 1951–52 under ledelse af arkitekt *Mundt,* Sønderborg. Bjælkeloftet blev fremdraget, altertavle, prædikestol, de to figurer (Sct. Laurentius og Maria-figuren) korbuekrucifikset og Sct Hjælper-krucifikset samt det lille processionskors blev istandsat af konservator *P. Andersen.* Der kom nyt gulv, nyt elektrisk varmeværk, nye stolestader, nye vinduer, ny orgelfacade, nye lysekroner og lysskjolde paa væggene. Aabningen ind til taarnrummet blev tilmuret og orglet anbragt paa den i hele kirkens bredde opmurede forhøjning. Kor og apsis blev understøbt og den gamle præstedør genaabnet. I taarnets vestside blev muren gennembrudt og en dør lavet ind til taarnrummet, der indrettedes til ligkapel. Bortset fra den grimme maskinlavede kvaderstensoverligger over indgangsdøren til kapellet faldt restaureringen i det store og hele heldigt ud. (I en detaljeret oversigt i præstegaardens arkiv har jeg gjort nærmere rede for restaureringens forløb). Til indretning af kapel i taarnrummet knytter der sig i øvrigt følgende tildragelse. Det havde i mange aar været menighedsraadets ønske at faa indrettet kapel her, men gang paa gang var dette strandet paa den kgl bygningsinspektørs og Nationalmuseets afslag. En dag blev jeg ringet op af folketingsmand *Jørgen Gram,* Gabøl, der fortalte at kirkeminister *Jens Sønderup* var paa besøg og gerne ville se kirken. Tilsidst kom vi ind i taarnrummet, hvor jeg uforvarende kom til at nævne at det længe havde været menighedsraadets ønske at faa indrettet rummet til ligkapel, men at det hver gang var blevet afvist af højere instanser med den begrundelse at man ikke kunne give tilladelse til at gennembryde taarnets vestmur. Ministeren sagde ingenting, men da vi forlod kirken, sagde han: Hvis menighedsraadet er enigt, kan de godt faa det kapel. Jeg var ikke helt glad

for den udtalelse, men maatte forelægge den paa et menighedsraadsmøde. Vi gennemdrøftede sagen og jeg foreholdt raadet det principielt urigtige heri. Nationalmuseet gjorde og gør virkeligt et stort og paaskønnelsesværdigt arbejde ved at hindre alt for mange omforandringer ved vore gamle kirker, men i dette tilfælde syntes jeg dog den var mindre væsentlig og ikke paa nogen maade ville komme til at skæmme kirken, (bortset altsaa fra den grimme kvaderstensoverligger). Fjorten dage efter modtog vi en kopi af et brev fra ministeren til Nationalmuseet og den kgl bygningsinspektør, at der skulle indrettes ligkapel i Nustrup kirkes taarnrum i overensstemmelse med menighedsraadets ønske! – Alt i alt kostede kirkerestaureringen 204.000 kr og genindvielsesfesten fandt sted 10. april 1952 ved biskop *Lindegaard,* Ribe. Naar vi har kunnet gennemføre den ret kostbare restaurering uden at det kom til at koste sognet en øre i forhøjet kirkeskat, skyldtes det dels en treaarig bevilling paa finansloven, dels det ret betydelige overskud vi hvert aar havde i forpagtningsafgift paa præstegaardsjorden. Præstegaarden havde et jordtilliggende paa 129 ha, hvoraf ca 29 ha var skov og plantage. I 1948 var den nye udstykningslov for de sønderjyske præstegaarde blevet vedtaget og man kunne se hen til at de fremtidige midler ikke ville blive saa rigelige mere, hverken til vedligeholdelse af præstegaarde eller kirker. Desuden ville den nye jordlov bevirke, at der nu ikke længere kunne blive likvid jord til raadighed i sognet, som snart kunne komme den ene, snart den anden til gode. Jordreformen skabte en del uvilje i Den sønderjyske menighedsraadsforening. Man mente den var grundlovsstridig, men nogen fælles aktion kunne der ikke blive tale om. Det enkelte menighedsraad maatte hver især rejse sag overfor domstolene, da foreningen som saadan ikke var ejer af jorden. Det hele løb ud i sandet, fordi intet menighedsraad ville paatage sig at føre en lang og kostbar proces, de kun ville have liden chance for at vinde. Sogn for sogn blev forholdene ordnet og da turen kom til Nustrup lykkedes det i forhandling med kommissionen at bevare 28,7 ha ved præstegaarden plus 30 ha skov som var undtaget udstykningsreformen. Paa den resterende del blev der oprettet et husmandsbrug, mens resten blev mageskiftet og fordelt som tillægsjord til sognets mindre grundejere.

Sognestrukturen ændredes saaledes lidt efter lidt i tiden efter 1945, men ogsaa paa det befolkningsmæssige omraade skete der forandringer. Det nærliggende Skrydstrup sogn, der under besættelsen næsten helt var blevet ødelagt af tyskerne ved oprettelsen af den store flyveplads, voksede i tiden efter befrielsen ret hurtigt. Det trak nye befolkningsgrupper til sognet, ogsaa til Nustrup. I Bækskov var der blevet bygget en radarstation og elektricitetsforsyningens midtjyske samleskinne gik gennem sognet med et højspændingsværk ved Store-Nustrup by. Det trak arbejdere, teknikere og befalingsmænd til sognet, ligesom den store centralskole krævede et større antal lærere. Men endnu var det den gamle stedboende befolkning der satte sit præg paa sognets aandelige fysiognomi, og nogle af de mænd der betød mest for sognets folkelige, nationale, politiske og kristelige liv skal nævnes. Ikke saadan at forstaa at dette aandelige liv forløb i skarpt adskilte sfærer, for det gjorde det netop ikke. Der var ofte en frugtbar vekselvirkning mellem dem, med dyb rodfæstethed i gammel kristentro, som man ikke gik og skiltede med, men som gav sig udslag i den holdning man lagde for dagen overfor livets mangfoldige spørgsmaal. Ved sammenkomster rundt omkring i hjemmene, især i de lange vinteraftener, kunne man drøfte alt mellem himmel og jord. Man var aaben over for tidens spørgsmaal og ind imellem sang man af Højskolesangbogen eller salmebogen, hvilket gav samværet en værdi og fylde saa det ikke endte i løs eller tom snak. Men tilbage til personerne. Der var sognefoged *Ludvig Hübschmann* til »Fausbjerg«. Han var paa mødrene side i slægt med den kendte *Lauritz Skau* fra Sommersted. – Sin slægtsarv fornægtede han ikke. Han var en stout, statelig skikkelse, der paa sin færden rundt i sognet var afholdt og respekteret af alle. Han havde i »tyskertiden« været kirkeældste og senere medlem af menighedsraadet. Danskhedens sag laa ham stærkt paa sinde. Han kendte sit sogn ud og ind og hans lokal- og slægtshistoriske interesse og viden var stor. Desværre naaede man ikke, inden hans død at faa optegnet hvad han vidste om »gamle dage« og noget skriftligt efterlod han sig ikke. Hans mandige, karakterfaste og redelige optræden nød almindelig agtelse og hvor stor hans popularitet var kan bedst karakteriseres af følgende lille episode, hvor han ved en bestemt lejlighed resolut lod en mand, der var gaaet amok, binde, og i den anledning af politimesteren i Haderslev fik en »næse« og en bøde som – hele sognet betalte.

En anden skikkelse, der betød meget for det folkelige arbejde var gaardejer *Peter Bojsen.* Han var medlem af menighedsraadet og en aarrække formand for »Selskabelig Forening« (en foredragsforening der bar dette dæknavn fra tyskertiden, fordi man dengang ikke maatte have hverken danske eller politiske foreninger) ligesom han tog sig af Den danske Ungdomsforening i sognet. Han var en god grundtvigsk mand, levende engageret i det folkelige og kristelige. Personlige sorger (han mistede ret tidligt sin hustru og en datter døde som 21-aarig) gav ham en dybde og en sindets værdighed og mildhed som gav ordene vægt, naar han talte ved de mange forskellige lejligheder baade privat og offentligt. Paa samme linie, men af en anden støbning og temperament kan nævnes gaardejer *Karl Schmidt* i Bæk og *Hans Jensen,* Bæk Nørremark, ligeledes gaardejer *Theilgaard* og hustru, der begge var stærkt optagne af det nordiske. De havde forbindelse med højskoleforstander *C. P. O. Christiansen,* der af og til besøgte sognet, ligesom højskoleforstander *Hans Lund,* Rødding, *Sune Andresen,* Engelsholm, *Jørgine Abildgaard,* Snoghøj, pastor *N. P. Nielsen,* Højer, og mange andre, jævnligt kom og holdt foredrag i forsamlingsgaarden.

Af lærere bør nævnes *H. M. Sørensen,* der siden genforeningen virkede ved Bæk skole og efter at centralskolen var blevet bygget flyttede med hertil og blev overlærer. Han og

hans hustru var blevet viet af *Kaj Munk* i Vedersø kirke og havde tilknytning til familien. Lærer *Sørensen* prægede stærkt den opvoksende slægt baade ved sin undervisning og sin personlighed. Han var et levende engageret menneske med et sind fyldt af dybe spændinger. En lang aarrække virkede han som kirkesanger, hvilket hverv han udførte som et kald med stor ærbødighed. Der var noget *Jacob Knudsensk* over ham. En anden var lærer *Steffen Steffensen* i Aalkær. Ogsaa han blev overlærer ved den nye centralskole. Han var udgaaet fra Nørre Nissum seminarium og præget af Indre Mission. En tid var han lærer paa Holmsland, hvorfra han har hentet mange motiver og emner til sine digtsamlinger og fortællinger. Han var en udmærket fortolker af jysk lune og sind, en god oplæser og fortæller, der adskillige gange blev brugt ogsaa af radioen. Paa den nye centralskole ordnede og forestod han sognets bibliotek.

Efterkrigstidens mange kommunale opgaver – udbygning af vejnettet, ordning af skolevæsenet, alderdoms-, forsorgs- og sociale spørgsmaal – varetoges af sogneraadet, hvis formand i 22 aar (1940–62) var gaardejer *Jens Jakobsen Hansen,* »Lundsgaard«. *(Jens Hansen* afløste den tidligere sogneraadsformand *Thomas Thomsen,* Aalkær, der var blevet skatteraadsformand og hvis ældste datter er gift med den nuværende formand for Indre Mission i Danmark, sognepræst *Kristian Friis,* Farsø). *Jens Hansen* blev født i Vejen i 1894. Han var saaledes ikke sønderjyde, men nød den allerstørste agtelse i sognet. I sin ungdom havde han været paa Haslev landbrugsskole og senere paa Den udvidede højskole. I 1924 købte han gaard i St. Nustrup. Blev medlem af sogneraadet. Fra 1943 til 50 var han konservativ folketingskandidat i Rødding opstillingskreds. I 1952 blev han formand for Den sønderjyske menighedsraadsforening i hvis bestyrelse han havde siddet siden 1949. Senere blev han bestyrelsesmedlem af Landsforeningen for menighedsraad i 1954 og foreningens formand i 1963. Han var medlem af Haderslev amts sogneraadsforening fra 1941–62. Blev amtsraadsmedlem og medlem af skoledirektionen i 1954. Bestyrelsesmedlem af Ribe stiftsfond i 1958 ligesom han var næstformand for Den konservative sønderjyske storkreds fra 1950. I 1963 blev han ridder af Dannebrog for sine mange fortjenester. *Jens Hansen* tilhørte Indre Mission med liv og sjæl. Han og hans hustru var de drivende kræfter i Indre Missions arbejde i sognet. Ved samtalemøder, bibelkredse og ydremissions arbejde ydede de en indsats for baade ældre og yngre. Trofast kom de i kirken og menighedslivet laa dem altid stærkt paa sinde. De havde en kristen arv at formidle og give videre. *Jens Hansens* retsindighed og ubestikkelighed skabte den tillid og respekt om ham, der gjorde at han fik saa mange offentlige hverv betroet. Man kunne stole paa ham, og hans indsigt og praktisk-økonomiske sans parret med ærlig forhandlingsvilje gjorde ham til den fødte kommunalpolitiker og en rolig besindig leder af de mange bestyrelser og foreninger han dels var medlem af, dels formand for.

Foruden *Jens Hansen* øvede folketingsmand *Jørgen Gram* paa »Ankergaard« i Gabøl stor indflydelse. Han var født i sognet 1887 som son af gdjr *Hans Gram* og hustru *Marie f Hübschmann* i Store Nustrup. Han havde været paa Skamlingsbankens højskole i 1902–03, paa Tune landbrugsskole i 1909, kom samme aar til den 114 ha store »Ankergaard« i Gabøl, som han købte i 1919. Han blev fmd for Midtsønderjyllands Elektricitetsforsyning i 1923. BM af Graasten landbrugsskole i 1924 og af Sdjs Højspændingsværk samme aar, fmd i 1944. BM af Dagbladet Modersmaalet-Dannevirke, af Den nordslesvigske Landboforening, De samvirkende jyske Landboforeninger, De samvirkende danske Landboforeninger. I 1935 blev han folketingsmedlem for Haderslev med flere amter, valgt af partiet Venstre, og samtidig medlem af Landbrugsraadet. Han var fmd for Danske landbrugeres Hesteeksportudvalg, BM af Venstres landsorganisation og Venstres folketingsgruppe. Medlem af Det udenrigspolitiske Nævn 1945, af Vareforsyningsudvalget 1953, af Finansudvalget 1954 og af Europaraadet 1951. Han var r af Dbg og Dannebrogsmand. Døde 1961.

Jørgen Grams politiske løbebane førte ham vidt omkring. Han var en aaben, djærv og fordomsfri mand med megen politisk sans og dyb rodfæstethed i det nordslesvigske. Hans tætte, firskaarne personlighed forenede den nordslesvigske bondes soliditet med udsyn og vidsyn og gav ham en position i landsdelen, som var almindelig agtet og respekteret. Hjemmet paa »Ankergaard« var ofte rammen om politiske, folkelige, nationale og udenrigspolitiske drøftelser og utallige er de, der har været gæster her. Hans hustru *Nanna Gram f Zachariassen* (en søster til sognepræsten i Kliplev, *Svend Zachariassen)* var en betydelig kvinde, der med sit væsen og sin personlighed prægede aanden og tonen i det aabne og gæstfrie hjem. Begge var de flittige kirkegængere, og *Nanna Gram* ledede i mange aar den grundtvigske santalkreds i sognet.

Mange andre personer og hjem kunne nævnes i det vaagne og levende sogn, hvor det var en glæde at være præst. Man saa ham »lidt an«, for en »fremmed fugl« vil han altid være. Alligevel drog man ham med ind i sognets liv, i glæde og sorg. Han stod som den kirkes repræsentant, man ikke vil undvære – den som skal være der for at alting kan være rigtigt. Og selv om kirkegangsprocenten laa omkring de 6, var der ikke mange, der aldrig satte deres ben der. Et homogent sogn med meget lidt sektvæsen. Og selv om frimghtanken nød almindelig anerkendelse blandt de grundtvigske, sluttede man op om kirken. Nogle enkelte familier tilhørte den gr frimgh i Rødding, blandt dem amtsraadsmedl *Anders Aagaard* i Aalkjær og folketingsmand for Retsforbundet, gdjr *Kristen Kristensen,* St Nustrup.

Som præst for sognet i 14 aar (1945–59) faldt det i min lod at begrave næsten et helt slægtled af »De danske sønderjyske Krigsdeltagere« fra første verdenskrig. De var prægede af de voldsomme begivenheder, de havde været med til. Kun sjældent talte de derom, men skete det, forstod man den baggrund, de levede deres menneskeliv og kristenliv paa.

Henved 220 var med, og heraf faldt der 53, saa det var ikke mange hjem i sognet, der ikke var berørt heraf.

Pastor *Ove Søgaard Lund* (siden 1960) skriver 1967: Kkg 6 pct, lille virksom IM kreds (30), sdsk, KFUM og K (30), 2 DMS, santalkr, en del gr, DdU (120).

Paa kirkegaarden er begravet sognedegnene *Jørgen Hübschmann* († 1762) og *Ludwig Hübschmann* († 1785).

Den kendte matematiker **Jørgen Pedersen Gram** blev født i Nustrup sogn 1850 som søn af **Peder Jørgensen Gram** og hustru **Marie Helene Aakjær**. Han tog magisterkonferens i matematik i 1873, blev dr phil i 1879, fik »Videnskabernes Selskabs« guldmedalje i 1884 og blev selv medlem af selskabet i 1888. Han døde i 1916 efter at være blevet paakørt af en cykel paa vej til et møde i Videnskabernes Selskab.

1927 oplyses: Kkg 9 pct, fh, DdU, lidt IM, jævne forhold. 1935: Kkg 7–8 pct, fh, DdU, lille IM kreds. 1947: Kkg 6,25 pct, jævn kirkelighed, ingen skarpe skel, lille IM kreds, DdU (120), lille KFUM, sdsk. 1955: Kkg 6–8 pct, jævnt gode, ungdomsm i pgd, DdU (120), lille IM kreds (30), santalkr, børnekr, en del gr. 1967: Se ovf.

Nustrup kirke (Sct Laurentius), 45,7 m lang, ved landevejen, vestligt i L Nustrup by, er meget anselig, blytækt, har romansk apsis, skib og kor, udvendigt af granitkvadre, indvendig raa kamp og munkesten. Apsis og kor er ombygget ca 1275, korets to krydshvælv fra ca 1400. Nogle vinduer er oprindelige. Sengotisk vaabenhus, skalmuret 1778. Sengotisk anseligt taarn af munkesten og kamp, ottekantet, højt spir, virker som firesidet pyramidetag, vist fra 1609, mod syd en lille klokkekvist. Det hvælvede taarnrum er 1952 skilt fra skibet og aaret efter gennembrudt med en dør. Kirken hovedrestaur 1951—53 (arkit H. Mundt), da der under det dav brædde gulv afdækkedes et gulv af røde munkesten og under dette et kampestensgulv. Bjælkeloft, alterpanel fra ca 1500, nymalet. Altertavlen er en gotisk skabstavle med 4 fløje, fra ca 1475, tysk arbejde, predella og fløjmalerier fra 1756. Midtfeltet er et figurrigt Golgata-billede, udskaaret. Tavlens inderste to fløje er etagedelte. Istandsat 1954—55. Fra katolske sidealtre stammer to store figurer fra ca 1475: Maria med barnet, paa triumfvæggen mod nord, og Sct Laurentius, nu uden rist, paa sydvæggen. Kalk fra 1784, oblatæske fra 1675, to par sengotiske stager. Processionskrucifiks paa skibets nordvæg. Stærkt udsvajet messeklokke. Ret plump, romansk granitfont med fremspringende mandshovede og relieffer paa foden. Daabsfad fra 1575, sydtysk, med bebudelsen. Korbuekrucifiks. Et »Sct hjælper«-krucifiks fra ca 1475 ses paa nordmuren, paaklædt og kronet. Prædikestolens ældste dele fra ca 1575, har ca 1625 faaet ny felter, himmel fra 1635, efter restaur staar det i oprind staffering. Senmiddelald kirkekiste paa loftet. Klokke fra 1852. Flere mindetavler. 250 sd (kan rumme 450). Orgel fra 1893. To tavler i vaabenhuset over faldne 1914—18. Ret imponerende kirkegaardsdige af store kampesten. Om den store restauration 1951-52, se ovf s 972.

Danm kirker, XX, Had a 642—70.

Folketal: 1860: 1601, 1910: 1456, 1921: 1404, 1960: 1591.

Altergæster: 1892: 1399, 1902: 1408, 1912: 1068, 1922: 915, 1932: 319, 1942: 392.

Menighedsraad: 1922: 3 gr, 2 IM, 2 u p, 1934: 2 gr, 3 IM, 2 u p, 1965: do. Næstfmd: kommunekass **Kr. Johnsen.**

Sognepræst

Indt: 1860: a) 176 rug, b) 127 rdl, c) 18 lpd ost, 120 brød, 30 lam, d) 500 rdl, e) 129 ha, hede, i parceller. Solid, anselig pgd fra 1770, 2 kviste, 12 vær. — 1907: Netto: 7495 mk. 1922: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1941. Fra pgd er 1960 udstykket 77 ha til ny brug, et gartneri og 19 parceller, se ovf s 973.

14. 21. aug 1835–2. maj 51 (sp Fuur 23. febr 27): **Søren Bredstrup,** * 5. jan 71 Skibet. Forældre: Sp i Skibet Andreas Sørensen B, † 1776, og Dorothea Maria Holm. Stud Ribe 94, c juli 09 (1), hjpr Voer-E, 15. juni 10, sp Brørup-L 26. juli 20, † 2. maj 51. ~ 19. okt 24 Maren Cathrine Bang, * 14. okt 83 Eltang, † 24. aug 61.

15. 8. juli 1851–1870 (sp Brande 29. dec 38): **Ludvig Blædel,** provst her 10. april 55, afsat 1870, se sp Keldby.

16. 1870–92 (compastor Neumünster 63): Provst **Conrad Jensen,** * 28. juni 29 Schwesing v Husum. Faderen: Sp i Schwesing Peter J, † 55. Stud Kiel 48, c Flensborg 54, tysk sømandspr Bordeaux 56, provst 85, afsk 92, † 15. maj 97. ~ Martha Jensen, † 7. april 08, dt af kunstmaler, prof Christian Aller J. – Se ovf.

17. 1892–1913 (sp Højst 25. febr 83): Provst **Nis Simon Gottfriedsen,** * 18. marts 52 Nustrup. Forældre: Gdjr Anton G og Emma Regina Lorentzen, c Kiel 78, sp Ubjerg 79, provst, afsk 13, † 27. okt 27. ~ Theodora Margrethe Ewers, * 16. okt 61 Flensborg, † 25. febr 30. Forældre: Kbmd Johan Theodor E og Margrethe Regine Leu. – Søn: Sp og provst i Læk, dt ~ eftm. (Se ovf).

Hjælpepræst hos provst Gottfriedsen

1893—94: **J. Bendixen,** se sp Sommersted.
1897—99: **C. Bachmann,** se sp Nybøl.
1899—1900: **C. J. Nielsen,** se sp Højst.
1901—02: **C. Lousen,** se sp Ketting.
1902—04: **M. T. Mahler,** se sp Vivild-V.
1904—05: **T. C. Thielsen,** se sp Højst.
1906—08: **M. Kragh,** se sp Hviding.
1908—09: **Chr. Hoeck,** se sp Løjt.
1909—10: **J. Lorentzen,** se sp Rømø.

18. 1913–21 (sp Emmerlev 00): **Friederich Carl Christian Weiland,** * 22. april 74 Bedsted. Faderen: Sp i Hostrup, † 15, se der. c Kiel 99, sp i Dedsbøl 21, † 10. okt 37. ~ 14. aug 01 Emma Margrethe Gottfriedsen, * 4. marts 82 Ubjerg. Faderen: Provst her, se ovf.

19. 29. juli 1921–13. dec 32 (sp Estvad-R 1. juni 17): **A. T. Friis,** fl t Gaverslund, se der.

20. 25. marts 1933–11. aug 45 (sp Dybe-R 5. april 29): **K. Fisker,** fl t sp Nykøbing M, se der.

21. 11. dec 1945–9. sept 59 (hjpr Haderslev dk 26. juni 44): **Poul Jørgen Ebbesen,** * 9. juni 17 Hejnsvig. Faderen: Sp Sdr Bjert, † 41, se der. Stud Kolding 37, c 44[2] (1-81). ~ 12. sept 44 Esther Sevelsted, * 26. juni 18 Holstebro. Forældre: Proprietær Christian S og Anna Nielsen. – Søster ~ Rasmussen, Sønderborg. Hustrus broder: Holstebro-M.

Herredsrepr DKU 50—59, kredsfmd K korshær 51—59, BM Foren Norden, Frøs herr 54—59.

Udn til andenpræst Roskilde domkirke 9. sept 59.

22. 26. jan 1960 (dsk præst Berlin 56): **Ove Søgaard Lund,** * 9. marts 25 Nykøbing M. Forældre: Bagerm Christen Pedersen L og Ellen Kirstine Marie Søgaard. Stud Nyk M 44, c Aarhus dec 52 (1-95), kredssekr KFUM og K, Slagelse 52, lærer Smidstrup v Gadbjerg 53, hjpr Give 8. sept 54. ~ 27. aug 49 Ellen Margrethe Vestergaard, * 26. april 25 Kolding. Faderen: Provst Lemvig-N, se der.

Litt: Hejs P 248—51, J. Br 1912, 120, Aug. F. Schmidt: Fra N pgd (pastor Giørtz) Sdj mdskr 1950, smst 1958 f, Nørgaard: Fra N sogn, 1902, Hans Worsøe: Glimt af Gabøls fortid, Sdj mdskr 1963, E. M. Bertelsen: Præsteslægten Vedel i N, Sdj mdskr 1954, 39 f. K o s 1945.

SKRYDSTRUP

Skrydstrup sogn, 2657 ha, den nordlige del er en udløber af Nustrup bakkeø, den sydlige del er gl hedeslette, Gelsaaens store flade. Højder indtil 61 m, ler- og sandmuldet jord, mod vest store enge og moser, som er kultiveret. Skovfattigt, enkelte rester af gl løvskov. Sognets struktur er ændret som følge af flyvepladsen og den store ekspansion i Vojens-Skrydstrup-omraadet, og S er lagt sm m Vojens kommune. Byerne: S, bymæssig bebygg, 875 indb, med skole fra 1906, senere udvidet, forsamlingsgaard fra 1960, m lystanlæg, hotel og restauration, børnehave fra 1964, en del af Vojens stationsby med Bregnbjerg-skolen fra 1964, cementfabrik, store grusgrave, Hoki indkøbscentral, Fiat samlefabrik m m. – Uldal, Lilholt. Bl større gaarde: Hørløkke, 89 ha, tidl domænegd, udstykket Uldalgd, 92 ha, Uldallund, 77 ha.

Oldtidsminder: 11 høje, enkelte ret store, en gruppe langs hærvejen, i en høj her er »Skrydstrup-pigen« fundet, fra ældre bronzealder, egekiste og ret velbevaret dragt, haaropsætning og guldørenringe (fjernet til Nationalmuseet). En runddysse, en langdysse og 75 høje er sløjfet. Da flyvepladsen anlagdes maatte den store »Staldhøj« fjernes, den indeholdt 4 grave fra ældre bronzealder, den ene en rig kvindegrav med halskrave, bælteplade, dolk, smykke af bronze og guld. Flere andre fund. **Borgvold** bestaar af en 2 m høj, 15 m stor, rund borgbanke, omgivet af voldgrav og 7 m bred ydervold. Foran vestsiden har ligget en lavere forborg. Langs banen løber »Pottevejen«, der har sit navn fra de mange potter (urner) man har fundet i højene. Dele af den gamle hærvej gaar vel bevaret langs Pottevejen.

Lilholt kirke laa øst for banen, grundstenene blev brudt op ved baneanlægget 1864, pladsen er kendelig i pløjemarken. 1638 kaldes stedet Nibbel kirke (Dsk saml 2. april, s 115).

Genforeningssten og befrielsessten i anlægget ved pgd, midt i S by mindesten for faldne 1914—18 (før paa den gamle skoleplads nu paa kirkegaarden).

Skrydstrup flyveplads anlagdes af tyskerne 1943 midt under besættelsen, 2300 ha blev eksproprieret, 50 ejendomme blev rømmet, og 120 familier maatte forlade deres hjem, og kirken blev lukket. 1945—47 rummede bygningerne ca 4000 flygtninge. 1951 overtog det danske flyvevaaben flyvepladsen, og den anvendes nu som Flyvestation Skrydstrup.

Skrydstrup og Uldal kommuner sammenlagdes 1872.

Stemmetal: 1871: 110 dsk, 2 ty, 1920: 366 dsk (56 tilrejs), 27 ty (24 tilr), 1960: 556 dsk, 1 ty, 1962 smlagt m Vojens.

Intet dansk sogn har døjet saa meget som dette, og faa sogne har faaet saa smuk og fyldig en beskrivelse som dette, ved pastor, dr theol *H. Hejselbjerg Paulsen* (Ribe st aarb 1945, s 9 f). Hovedparten heraf skal med enkelte tilføjelser gengives, et særpræget stykke sogne-, kultur- og præstehistorie:

»*Skrydstrup* i Tørninglen provsti er det østligste af de til Ribe stift hørende sogne i Nordslesvig. En spids af sognet ligger endog øst for den sønderjyske længdebane, kun 12 km fra Haderslev.

Vi tager først et overblik over det stykke jord, hvis mennesker søger til denne kirke. Kirkens brede tunge taarn er ikke højt, men det indbyder dog til et smukt rundskue, og saa ved vi, hvor vi er. I klart vejr kan man skimte Ribe dk, Vesteregnens smukke dronning. Det flade land naar helt her ind, ellers er det gl hedejord, vi ser ud over. Men flittige hænder har i nyere tid fuldbyrdet den store forandring, som er sket, da lyngheden maatte vige for kornmarker og grønne vange. Kun mod nord er udsigten ringe. Man ser ikke engang fra kirketaarnet sognets nordligste hjem, nye tegltækte husmandssteder paa en udparcelleret tysk domænegaards jorder. Bakkeøen, som her hæver sig, prydes af en bræmme af bøgeskov, og levende hegn snor sig som guirlander om den og giver denne del af sognet et særligt præg, som minder lidt om et østkystlandskab.

Vil vi se lidt mere af egnen, da kan det bedst ske fra det mægtige højdedrag *Fjellumhøj* i Nustrup sogn, hvorfra man efter en gl præsts udsagn »kand tælle 18 Kirker ocsaa Riber beliggende 4 mile veis herfraa« 1638). Herfra kan øjet uhindret gaa paa langfart over det flade land i retning af Ribe, over bakkedragene i Rangstrup herred, over heder og agre, moser og enge, plantage og krat, et bølgende landskab med storladne linier. Ude i kimmingen standser øjet ved Ribe dks store taarn, der tegner sig roligt og beherskende i det fjerne. Den gl hæderkronede moder han herfra ses af 17 af sine børn. Det er ikke smaating.

Der er noget mærkeligt ved de tørninglenske kirker. Naar man har oplevet en storm her vesterude, har set den vilde jagt gaa over den brune hede, hvis lyngris suste og nejede, over de mørke granskove, hvis træer svajede og stønnede, over den side mose, vældende mosekonens gryde, over præstens og bondens gaard, saa alle spær og lægter knarkede og knagede, og naar man midt under naturens larm og spil har set vestenstormen kaste sit tunge legeme mod kirkens taarn, da kunne man stundom falde i tanker. Mærkeligt er det, at disse taarne, som tilmed er rigest i formen af alle vore taarne – hver af deres fire mure gaar op i en spids gavl, og over gavlene hæver sig det høje spir – at de har kunnet trodse storm og vestenvind og søndenregn saa godt, som de har. Og naar man saa betænker, hvor uendeligt lidt der ellers er bevaret fra middelalderen, ikke paa museerne, men i levende brug, undres man ved at se, hvor kækt og uanfægtet disse vesteregnens kirker staar endnu med deres taarne. Men – der er ingen regel uden undtagelse, det gælder ikke bare i den latinske grammatik, men ogsaa for de tørninglenske kirketaarne. To af dem segnede i kampen mod vind og vejr. Karensnat 1634 (natten mellem 11. og 12. okt) gik en stormflod, hvis mage man ikke har set siden, ind over Vestkysten. Folk og fæ druknede i tusindvis. Stormen for videre ind over landet, og i forbifarten greb den fat i Herrested *(Toftlund)* kirkes spir og kastede det under øredøvende brag mod jorden. Det var ellers højt det taarn, det kunne – siges der – ses baade i Øster- og Vesterhavet. Men kirken var for svag og fattig til at rejse sit hoved paa ny efter denne hilsen. Og saa er der *Skrydstrup*. Ogsaa Skrydstrup kirkes høje spir led en lignende skæbne. Det var ikke naturens kræfter, som blev dets banemand, men en anden storm, som mennesker havde sluppet løs, der lagde det øde. Heller ikke Skrydstrup kirke formaaede at rejse sit hoved igen.

Om denne kirke, dens præster og menighed skal der nu fortælles lidt i det følgende. Svenskekrigen og dens følger er et mørkt kapitel i vor historie. Ogsaa mangen en kirke stod

efter de aar præget af vanrøgt og fattigdom. I 1683 skrev præsten (den velhavende og lærde *Matthias Schinch*, 1669–1704) i Skrydstrup, kirkeværgen og »det gandske Sognefolck« til biskoppen i Ribe: »Eftersom voris kirchetaarn nu nylig er nederfalden och tømmeret som tilforn vaar heel forraadnet er heel sønderslagen saavel som Stenene, her er och en heel deel bly, som vi haffuer indbaaren udi kirchen tillige med fielle och Steen, saa er til Ed. Højærværdighed voris ydmyge och underdanige ansøgning, at I bemeldte fattige Kirche naadigst vilde anssee och med raad och hielp os være behielpelig och anstalt giøre, huorledis vi os hermed skulle forholde, paa det at Guds huus och Sognet tillige med icke gandske skulle vorde øde.«

Al den elendighed skyldes dog ikke storm og vestenvind, men var en følge af de store krige i det 17. aarhundrede. For mine øjne at se varede det mindst to hundrede aar, førend det lille sogn helt havde overvundet dem.

I den sidste menneskealder har sognet skiftet ham. Al jorden er som forvandlet. Heden er nu næsten forsvundet, gode agre med rige kornmarker har afløst den, nye hjem rejstes paa udmarkerne, de gamle udvidedes og iførte sig en moderne dragt. Flittige hænder sankede arbejdets gyldne frugt. Før den store katastrofe 1944 ramte Skrydstrup, regnedes det for det meste velhavende i Haderslev østeramt, skønt det var det eneste hedesogn. I hvert fald havde vi den laveste skatteprocent. Hvordan kan det være? Jo, se, naar man en søndag saa ud over sin menighed, kunne det ske, at sognets bedste mænd sad der i sorte kraver. Der er forklaringen.

Det lille lykkelige Skrydstrup sogn med sin prægtige befolkning blev ramt haardest af alle danske sogne i den anden verdenskrig. Arvefjenden havde besluttet at udradere det. Her havde de jo magten, disse barbarer. Og de brugte den da ogsaa uden hensyn. De ville anlægge Nordeuropas største flyveplads her (hvilken ære!), og saa maatte vi andre vige. Af sognets 180 familier blev de 120 jaget bort. Kun her og der i sognets udkanter lod man nogle bortamputerede stumper leve videre en stund endnu. Med korteste varsel maatte familie efter familie bryde op og forlade hjem og jord og dyr.

Hvad det betyder for et landsbysmf, som i lyst og nød har levet sig sammen til et stort fællesskab, for rodfæstede bønder, boende mænd, hvem den blotte tanke om at sælge deres gaarde var ukendt, forstaar enhver. Ingen af os glemmer disse svære dage. Mindst af alt vel afskedsgudstj i Skrydstrup kirke den 27. febr 1944, da var sognet samlet for sidste gang; det var, som om vi deltog i vor egen jordefærd. Det lyder maaske mærkeligt, men det er dog sandt, og alle skrydstrupper kan bevidne det: den dag var ikke blot en sorgens og smertens dag – det var den fuldtud i ordets egentlige betydning – men den var ogsaa mere. Der var ogsaa højtid over denne dag, saa storladen, at ingen tunge kan skildre det tilbørligt. Vi var Gud og hverandre saa nær som aldrig før. I trængslens ovn og glød oplevede vi, at Gud glemmer ikke sine børn. »Hvad er da et menneske, at Du kommer ham i hu, et menneskebarn, at Du tager Dig af ham?« Gud tog sig af os i nøden, lagde alt saa mærkeligt til rette for den enkelte, vi fik alle hjem og brød igen.

Mistede vi end meget af ting, som ikke kan maales og vejes, som de kolde hjerner ej forstaar, vi fik til gengæld det i eje, som menneskehjertet altid har hungret efter: tempelild, som varmer hjertet og lyser op i livet og i døden.

Alle ældre topografer og kronister er enige om, at Skrydstrup er et lidet fattigt sogn. Vi, som har kendt den nye tids Skrydstrup, undres over denne enighed. Men de har ret. Der var fattigt i Skrydstrup i gl dage. Og viden om var Skrydstrup kendt for sine fattige kaar. Da en gaardmandsdatter fra Hellevad sogn – som just ikke hører til de fede egne – omkr 1870 skulle giftes i S og søndagen før var i kirke i Hellevad, standsede degnen pludselig op midt under salmesangen, bøjede sig ind over stolestadet, hvor hun sad, og hviskede: Ska do te Skrydstrup, min Pigh? Og da hun nikkede til svar paa hans ængstelige spm, undslap ham et: Da vær Guj med dæ, lild Stakkel. Naa, hun fik det ellers godt nok i alle maader i S, blev moder til to udmærkede mænd i sognet, *Carl Petersen*, sognefoged i S, og *Jørgen Petersen*, gaardmand og mangeaarig leder af IMs lille smf.

Det var vel ikke just fattigdom, som prægede de gamle dages Skrydstrup, snarere en i alle enkeltheder gennemført sparsommelighed og nøjsomhed. Men gudsfrygt sammen med nøjsomhed er en stor vinding, siger apostlen. Og det har ogsaa stadfæstet sig i Skrydstrup. De to dyder skaber prægtige mennesker, og dem var der mange af i S.

I gamle dage kunne sognets beboere ikke faa føden blot ved at drive landbrug. De maatte knibe penge ud af mange andre ting. Den sorte hede bredte sig nær op til byen, og de fattige agre kunne ikke give ejerne det daglige brød. Saa greb man til biindtægter. Selv kvinderne maatte se sig om efter saadanne. Ved kniplingeskrinet har mangen pige og gl kone tjent penge til skatter og andre livsnødvendige udgifter. At kniple giver fine fingre og lidt penge. I kirkebogen kaldes saa at sige alle piger, som har staaet brud i kirken i tiden efter 1814 til langt op i trediverne: kniplingspige N N. Da en rejsende præst, en iagttager og samler, i 1763 kørte igennem S, gav han byen navnet Ægypten for de mange teglværkers skyld, som her findes. »Paa Gaden i denne Bye seer man en halv Snees Teglovne, som Bønderne have tilfælles og skiftes til at brænde i.« Kirken finder ogsaa han »liden og maadelig imod de fleste Slesvigske Kirker, som ellers ere store og i ypperlig Stand.«

Andre bønder rejste landet rundt som kniplingskræmmere. De blev i reglen velhavende folk, en enkelt af dem kaldes endog Seigneur i kirkebogen. I en Skrydstrup gaard stod endnu i fjor et bornholmerur, som en af slægtens fædre havde bragt med hjem – paa sin ryg – fra Fyn, hvor han solgte kniplinger. Andre gaardmænd drev et haandværk, og saaledes florerede bierhvervene i et gl hedesogn, et forhold, der – som *Hugo Matthiesen* har

oplyst – var almindeligt i alle jyske hedesogne.

Pastor, mag *Johan Arndt Dyssel* skriver i sin »Indenlands Rejse«: »Det kan bevises, at baade her og paa mange flere Heder har i ældre Tider staaet hele Byer med Agre og Enge, som enten i Fjendetid eller i almindelig Pest ere ødelagde, f eks til denne Hede har, efter de endnu Levendes Fortælling, strækket sig en heel Kirkebye Lilholt.« Kirkepladsen vises endnu. Præsten i S (1638) ved ogsaa noget om dette: »Sydøst for Skrydstrup Kircke ved Naffn Nibbelkirche, som blef ødelagt formedelst Krig oc feide.« Alt hvad man ved om denne kirke lyder dunkelt og ubestemt. De sidste rester, bl a kirkegaarden, udslettedes i 1864, da jernbanen blev anlagt her.

Af den ældre præstehistorie

Embedet var meget ringe. 1649 skriver præsten *Niels Iversen Gamst* (Riber) om de ringe indtægter. *Peder Rhode* fortæller i sin amtsbeskrivelse, at præsten, hr *Peder* omkr 1656 »ved en opvartning af det kgl herskab paa Maugstrup lystgaard opnaaede, at sognets kongetiende formedelst Skrydstrup præstekalds ringhed evigt skulle ligge til sognets præst«. Efterfølgeren, *Hans Lauridsen Lunde* var meget fattig, hvilket ses af skiftet efter ham. Hans bøger blev vurderet til – 3 mark, og om »sort armod talte den salig mands livsklæder«. Før sin død havde den gode præst foræret degnen sine støvler. *Matthias Schinch* († 1704) var som forgængeren fynbo, men han var velstillet og velstuderet, en »modsætning til sin forgænger og ogsaa til sin efterfølger: *Peder Als* († 1709; han sad i den ene ende af pgd og forfaldt til crapulum« (W, III, 115, Rhode). *Poul Lauritsen Trans* (1709–17) af Ø Lindet.

Efter svenskekrigene møder os kun forfald og elendighed. Da bredte lyngheden sig yderligere; hvor mennesket veg, stod lyngen parat for at overtage herredømmet. Det lille Skrydstrup sogn gik mere dødt end levende ud af disse hjemsøgelser. Ganske vist tier kilderne herom, men mangt et veraab, et svagt og hendøende ekko, lyder endnu langt ind i 18. aarh. 1662 – to aar efter, at svenskerne havde forladt landet – anskaffes kalk og disk af tin, paa altret stod efter 1660 stager af træ. Præsten skænkede i de samme aar »af sine fattige midler« kirken en alterbog og et klæde paa det nøgne alter og lod desuden 3 stolestader gøre i stand. Maaske var der foreløbig plads nok i de tre stolestader til hele Skrydstrup mgh, der overlevede efter krig og sot. Efter pastor *Poul Trans* kom mag *Jens Morup* (1717–33). Hans fader var borgmester i Korsør, han havde været feltpræst i 9 aar og fik embedet her »for sine strabadsers skyld«. Han flyttede til Nustrup 1733. I 1719 ville man gerne have rede paa stolestaderne og siddepladserne i kirken – nu havde sognet først faaet sit gamle folketal igen – men, skriver beboerne, »der Befindes i voris kirke en stor Urichtighed, som er kommen udi Fiendetider der di gamble Folch er Bort død og mange Gaarde deroffuer er Bleffuet øde.« Der var altsaa for faa stolestader. Kirkens nuværende sølvkalk vidner ogsaa endnu om den fattigdom, som blev krigenes frugt. Først i 1725 formaaede sognet at anskaffe sig en sølvkalk efter at man i mange aar havde indsamlet penge i det øjemed. »Anno 1725« –, staar der paa kalken – »Udi Pastor Mag *J. Morups* Tid og Kirche Wergens Peder Hansen Er Denne Kælch Af Tafle Penge Bekost.« Provst *Thomas Hansen Wang* (1733–64) fl t Nustrup. 1746 skriver *Brorson,* at Wang prædikede upaaklageligt (Jh 16, 16 f). Ungd gjorde nogenlunde rede for sig og lovede forbedring; 1748 havde de »kendeligt forbedret sig«, 1757 omtaler Brorson, at der i sognet kun er én skole, som degnen, *Hans Jepsen,* »troligen og forsvarligen forestaar«. Ungd svarede upaaklageligt. Provsten klagede over, at mgh ikke var barmhjertig mod fattige og nødlidende. Herover skete alvorlig og bevægelig formaning (Vis 116). 1762: Provst *Wang* præd (Jh 14, 23) om Helligaandens embede. Han er en gl redelig og ustraffelig lærer. ungd svarede vel, mgh meget bevægelig. Der blev kun klaget over en mand i Hørlyk, der er genstridig mod sine naboer (Vis 155). Breve fra Brorsons tid om Skrydstrup kan læses i Vis 355, 359, 369.

Det »fattige og halvdøde sogn« formaaede ikke ved egen hjælp at holde kirken i tilbørlig stand. Derfor sank kirketaarnet sammen, og Ribe stift maatte træde hjælpende til, at ikke hele kirken skulle vorde ganske ruineret. Kirkens største pryd er den gotiske fløjaltertavle. Den stammer fra den katolske tid og har overlevet alle krige og kriser.

Provst *Wang* i S skriver i april til biskoppen i Ribe: Da Schrydstrup Kirke udvortis er i en meget god Tilstand og i mange Aar ikke behøver reparation, men indeni er gandske slet og ringe paa Alter-Taflen med mere, og Kirken dog har it residuum noget i 300 Mark foruden sidste Aars Indkomst, har Kirke-Værgerne, som altid har haft Omhyggelighed for Kirkens Welstand accorderet med Maleren, som reparerede Nustrup Alter-Taflen, at Hand og vilde reparere Schrydstrup Kirkes Alter-Tafles 3de store Billeder i Choret og Prædikestolen for 200 Mk.

Saa blev den repareret og forgyldt og malet af *Benjamin Richter,* maler i Aabenraa. Det undrer os, at præsten kunne lade det ord Welstand løbe med i pennen. Thi sandt at sige var kirken fattig. Men den havde levet i velstand engang. Den havde engang ejet baade et kirkeboel i Skrydstrup, foruden talrige agre og enge rundt omkr i sognet. Desuden havde den 17 køer staaende rundt omkr i sognets gaarde, »evige køer«, som aldrig døde, som altid blev fornyede, saa at tallet var der. De levede endnu alle i 1708, da Rentekammerets Undersøgelseskommission for Haderslev Amt var i sognet. Men med jorderne var det saa som saa. Boel og jord var i ældgamle dage blevet bortfæstet, og beløbene, som kirken skulle have i rente, var ikke fulgt med tiden. De blev de samme trods inflation og møntforringelse. I 1708 beløb det hele sig til i alt 1 rdlr og nogle skilling. Saadan gaar det, naar jord og faste værdier omveksles i penge. Det kan vi i Sdj tale med om. Men det er en sag for sig.

Med *Richard Krahe,* 1764–87, af Ødis, kom

et pust af liv ind over sognet. Han stod herrnhuterne nær og »prædikede Christus den korsfæstede i Enfoldighed og Ydmyghed«. Han holdt ogsaa forsamling i pgd med »alle, som stod i Troens Samfund med Gud«, og herrnhutiske lægprædikanter kom her. (*P. Rhode* roser ham (CP 110)).

Den samme pen, som skriver dette, kalder efterfølgeren i embedet, *Otto Jacobi With* (1787–1809), af Notmark, en Christi Riges Fjende, der ikke elskede de helliges sammenkomster. Det er haarde ord. Men er de sande? I hvert fald holdt han haanden over den pontoppidanske Psalmebog og ønskede den ikke afløst af den nye rationalistiske. Men noget samarbejde med lægprædikanterne fra Christiansfeld har han ikke haft. Det er vel aarsagen til den haarde dom, disse fældede over ham. Eftertiden har sat ham en mindesten paa hans grav. Han har vel ogsaa fortjent den.

Severin Nørregaard (1809–28, søn af en smed i Fausing (Randers amt), var utvivlsomt rationalist. Han indførte den evangeliskchristelige Psalmebog i kirken, men – hedder det fra en senere tid – i hjemmene benyttede man stadig »den kære gamle Pontoppidan«, den rigtige salmebog. Det kunne tyde paa, at der var megen sund og sand gl gudsfrygt i sognet, som overvintrede i rationalismens forstandstørre tid.

F. M. Lund (1828–32) fl t Toksværd.

Jørgen Christensen Randbøll (1832–43) fl t Bevtoft-T, en fintdannet københavner, som hidtil havde været adjunkt ved Brgd. Han har nok mangen gang følt sig lidt ensom herude paa heden. Men den muntre *Randbøll* »med det bløde, vennesæle hjerte og glade milde sind« (P. Scharling: Carl Emil Scharling) stod ogsaa i Skrydstrup i forbindelse med gl venner, bl hvilke særlig maa nævnes prof *Michael Nielsen* og den senere prof *C. E. Scharling*. »Vilde blot alle de kjære velkomne Mennesker komme!« skrev han til den førstnævnte. Det lyder næsten som et nødraab fra ensomhedens land. »Jeg har 250 Tønder Land at raade over – fortsætter han – og der kan opslaaes mange Pauluner. Gid kun I kommer. Vend Hovedstaden Ryggen, saa skulde I baade faae paradisiske Egne at see og den brune Lynghede, men lykkelige og glade og taknemmelige Mennesker alle Steder.« *Scharling, van Wylich* og *Randbøll* dannede et trekløver i studentertiden, og *Henrik Scharling* forfatteren af »Ved Nytaarstid i Nøddebo Præstegaard« har ofte været gæst i baade van Wylichs og Randbølls præstegaarde. Præsten i nævnte bog skal være van Wylich »med en tilsætning Randbøll« (Spectator, Bd 2, pag 164 ff.)

I Skrydstrup restaurerede *Randbøll* pgd, 70 fag, det var ikke smaating. *Morten Eskesen,* som har kendt *Randbøll,* kalder ham en opvakt mand af den Mynster'ske skole. »Han tog det alvorligt med sin skyldighed som sognepræst.« Tiden i S kalder *Randbøll* »elleve af Herren rigt velsignede aar«.

Med alsingeren *Johannes Petersen* (1843–50, fl t Stenderup, provst *Johs. Vibe Petersen* var hans barnebarn) kom en dygtig og initiativrig mand til sognet. Og denne præst satte spor og omtales endnu. Han var først og fremmest foregangsmand paa landbrugets omraade og drev selv den 180 ha store pgd mønsterværdigt. Han ryddede kratskov, merglede og stiftede 1845 *den første landboforening* i Nordslesvig, hvis første fmd han var. Det er vist nok ogsaa ham, som har konstrueret den første svingplov i verden. Ofte stod han i den gl Skrydstrup smedie og eksperimenterede med sine opfindelser. Ved en saadan lejlighed kom en dag en vognmand ind, han skulle have en hest beslaaet. Da præsten var ene i smedien, gik han med ud, og da skoen sad paa plads, spurgte han manden: Ved du, hvem der har slaaet den sko under? Det har Skrydstrup præst! Pastor *Petersen* var selv smedesøn og havde svunget forhammeren hjemme i Hundslev. Der stod respekt om pastor *Petersens* navn i S. Hvordan han var som præst, ved man ikke. Men han havde god kkg. Der er ogsaa bevaret et billede af pastor Petersen – fra hans ældre aar. Ansigtet er udtryksfuldt og præget af aand, af godhed og fromhed.

Frits Olaus Moe (1850–59, fl t Ribe) kom til Skrydstrup fra Roskilde, hvor han ledede en privatskole. Han skildres af sønnen (Carl M) som en tavs og streng mand. Det er mærkeligt, saa forskelligt de skiftende præster kan se paa deres mgh. Da pastor *Petersen* (CP 289) rejste, skrev han i kaldsbogen: Her paa dette meget kjære Sted, hvor Guds Ord gjerne høres og Præstefamilien følte sig lykkelig under Guds beskjærmende Varetægt og i Nydelsen af en herlig Menigheds Tillid og Hengivenhed, virkede nedentegnede i al Svaghed, men med megen Glæde. – *Moe* derimod syntes slet ikke om S. Alt var ham ukært her. Stedet, kirken, pgd og ikke mindst mgh. Han klager over alt og alle og er kun opsat paa at komme bort herfra. Hans biskop *(Daugaard)* maatte endog holde en formaningstale til ham, at han ikke saadan skulle løbe sin vej (CP 351). Den mindste modgang og fortrædelighed gik ham paa nerverne. Og straks skrev han klagende breve til biskoppen. Han havde ladet præstegaardsheden brænde af, og ulykkeligvis bredte ilden sig til den nærliggende Bevtoft Plantage, hvorfor han blev dømt til at betale en skadeserstatning. Denne ulyksalige hedebrand, som gav anledning til endeløse skriverier og tilsigelser, formørkede hans dage i S. Biskoppen var enestaaende over for alle *Moes* klager, ja, skønt han holdt paa, at præsten skulle blive en passende tid, skaffede han ham udnævnelse til Lintrup-H, men saa ville *Moe* ikke dertil. I et brev, hvor biskoppen nøje gennemgaar Moes mange klager, hedder det: Hils Deres brave, elskelige hustru og lad ikke Deres mismod og sindsbitterhed gøre hende sygdomskorset tungere. Læs og tænk over Davids Sl 2 og om Vorherres gang over Kedron og bed til Gud om bistand«.

Men hans sønner *Carl* og *Otto Moe,* de kendte præster, de saa anderledes paa S. Det var for dem et barndommens Paradis. De kendte intet til alle faderens indbildte fortrædeligheder. – Ligesom faderen kom ogsaa *Carl Moe* til at tænde en brand i landet, som greb videre om sig, end offentligheden ønskede. Men han var mand for at tage de stød, verden giver.

Carl Moe fortæller (i sine Erindringer 1926

s 9 f) om sit barndomshjem. (Han var født i Roskilde og 11 aar, da han forlod Skrydstrup):

»Over et barndomshjem hviler der altid en særegen glans. Egentlig er der meget grimt i Skrydstrup. Byen, som bestaar af nogle faa gaarde og huse med en dam i midten, ligger 15 km vest for Haderslev ved landevejen til Ribe, der bugter sig midt igennem den. Navnlig for 60 aar siden saa det hele meget tarveligt og fattigt ud, kun flade og sandede marker med store hedestrækninger mod syd i retning af Bevtoft; kun mod nord lidt skov med mere frugtbar jord. Pgd var af den meget gl slags, en lang, smal hovedbygning med 3 lave, straatækte længer, der omsluttede gaardspladsen, Men alligevel, for drengen var jo alt dette en herlighed, et lille Paradis, han tit har maattet tænke tilbage paa og en gang imellem besøge. Underligt, at saa mange turister rejser til Schweiz og Italien, da de dog har Skrydstrup meget nærmere ved.

Livet i barndomsaarene formede sig mest som omgang med køer og heste og gaardens folk, noget alle drenge jo er optaget af, og saa, da den fornødne alder var naaet, skolegangen. Denne tiltalte ham slet ikke, indstillet som han af naturen var først og fremmest paa friluftsliv.

Der var nogle enkelte ting, som fik blivende betydning for ham p gr a det stærke og uudslettelige indtryk, de gjorde paa hans barnesind. Saaledes naar den fromme moder om søndagen tog sine drenge med til kirken, det blev en sædvane, der aldrig senere forlod dem, og hvor grunden lagdes til, at de alle 6 blev troende.

En gang var han paa besøg i en nabogd, hvor en skrædder sad paa et bord og spiste frokost med en flaske brændevin. Gaardmandens lille søn, en ganske lille purk, var ogsaa i stuen og blev af skrædderen stærkt opfordret til at smage snapsen. Naturligvis ville drengen ikke, men da skrædderen blev ved og fortalte ham, hvilken »stor karl« han saa var, tog han snapsen. Det gjorde et voldsomt indtryk paa den lille præstesøn, som anede det forfærdelige deri. Drengen blev senere en drukkenbolt, der hængte sig selv.

Paa den tid var der ikke meget kristeligt liv, det var jo i rationalismens tid. Fader var dog ikke rationalist. Efter den forstaaelse, han havde, tog han sig gerningen alvorligt, og børnene havde stor respekt for ham. Naar der var præstekonvent, taltes der om alvorlige ting, en gang f eks om bønnen, hvilket gjorde et saadant indtryk paa Carl, at han gik udenfor, ganske alene bag om laden og spekulerede paa, hvad det egentlig var at bede.«

Eduard Julius Theodor Rose (1859–64, se Aarslev-Tilst), født i Kbhvn 1809, kom hertil fra Læsø, hvor han havde været residerende kapellan. Pastor *Rose* maa have været en modsætning til den altid kværulerende og vrantne, vægelsindede *Moe*. Efter billedet at dømme har han mere lignet en robust officer end just en præst. Over hans ansigt er ingen mildhed, men barskhed og myndighed lyser ud fra hvert et træk. Med ham kom en mand, som kunne tage sin tørn i livet, og som stod fast i alle storme. Og de kom i hans embedstid. Natten til den 4. sept 1862 brændte den gl pgd. 70 fag hus sank sammen i flammerne. Men Rose rejste dem paany, hovedbygningen med tegltag og takkede gavle, »solidt, elegant og bekvemt indrettet«, skriver han selv. Det kostede ham i alt 7500 rdlr, og det var mange penge i de tider. Pastor *Rose* maa formodentlig have været en formuende mand. *Moe* havde klaget over Skrydstrupperne, at de ikke holdt kirken i saa god stand, som billigt var. »Mens man pynter paa sine egne gaarde og aar for aar lægger den voksende velstand for dagen, staar Guds hus som stedbarn med forrevne mure udvendigt og mugne og ukalkede vægge indvendigt«. Det er den beregnende sparsommelighed, der her faar sit skudsmaal. Men *Rose* vidste raad. Resolut lod han paa egen bekostning kirken sætte i stand. Alteret blev malet med stenfarve, alle udskaarne figurer med hvid farve, gamle malerier blev oversmurt og en indskrift sat i stedet. – Ogsaa haven blev omlagt, der blev plantet læbælte og inden for det frugttræer, anlagt plæner og jordbærbede m m. Overalt sporer man *Roses* haand. Da krigen kom, var han ogsaa i forreste række. Sammen med *Hans A. Kryger* i Bevtoft, den kendte sønderjyde, organiserer han efterretningstjenesten; hjemme i sognet opildner han til modstand, publikationerne fra de nye magthavere kaster han paa ilden i stedet for at oplæse dem i kirken. Følgen var, at han blev afskediget af prøjserne og jaget fra hjem og embede. Den løn, han fik, var, at han af vort eget Kultusministerium blev sendt – til Christiansø. Han havde baaret sin part af fædrelandets ulykker.

Tiden 1864–1920

I Sønderjylland svandt aftenrøden for natten. Tørninglen laa foreløbig lidt afsides. Alt var endnu foreløbighed, især inden for kirken. 1864 betød mest politisk, men for kirken betød den nye omvæltning ingenlunde altid, at dag blev til nat. Der kom ganske vist tyske præster i stedet, men det mærkede menighederne ikke altid meget til, i hvert fald ikke i den første menneskealder. Kirkesproget forblev det samme paa landet. De samme salmebøger og katekismer benyttedes. En del af de nye præster var om ikke danskvenlige, saa dog heller ikke danskfjendtlige, hist og her kunne man ogsaa finde en dansksindet præst, især i de mindre embeder.

Den første »tyske« præst i Skrydstrup var pastor *H. C. S. Lawaetz* (1865–72, se Ulkebøl), den betydeligste af alle sp i 19. aarh i Skrydstrup. Hans navn har ogsaa faaet en plads i den sønderjyske kirkes historie. *Lawaetz* stammede fra Sydslesvig (gaarden Møhlhorst i Kosel sogn), men var opvokset paa den jyske hede. I Snejbjerg blev han hos pastor *Johansen* forberedt til optagelse i latinskolen (Plöen). Efter at have studeret i Kiel, Heidelberg og Kbhvn fik han i 1862 sit første embede som kapellan i Egense paa Fyn. Da hjemstavnen imidlertid kom under tysk herredømme, indgav *Lawaetz* ansøgning til kongen om at blive løst fra sin danske embedsed og blev saa udnævnt til sp i Skrydstrup i maj 1865. Hans hustru var en datter af proprietær *Wolff* paa Herningholm. Under et besøg hos sin broder Otto L i Kalundborg kom pastor *Lawaetz*

i berøring med *Vilh. Beck* og dermed med IM, de to præster sluttede venskab med hinanden og har som venner været til hjælp for hinanden. I 1868 var *Lawaetz* med til at stifte Kirkelig Forening for Guds Riges Fremme i Slesvig, forløberen for den i 1886 stiftede Kirkelig Forening for Indre Mission i Slesvig. Den nye forenings bestyrelse holdt sit første møde i S pgd 4. sept 1868, og nogle dage senere holdtes et stort møde nord for byen i Hørlyk skov. Vel det første i sin art her paa egnen. Bladet »Elias«, hvis navn tydeligt tilkendegiver meningen med det, blev bindeled ml venner og vandt ogsaa videre ud. Eliasfolkene var saaledes de første missionsfolk i Sdj, og de slog ind paa den vej, som adskiller dem fra det 18. aarhs pietisme: organisation. Aanden og tonen er den samme, men man forstod, at venner skal slutte sig sammen til fælles opbyggelse og fælles gerning.

Lawaetz forblev kun faa aar i S, større sogne vinkede ad ham, men hans gerning satte spor i sognet, og mgh glemte ham ikke. Han glemte paa sin side heller ikke den første kærlighed, og endnu paa sit dødsleje – skærtorsdag 1902 – dikterede han et brev til S mgh.

Detlev Peter Wilhelm Tiedje (1872–80, se Øsby) kom hertil fra Karlum, ogsaa han var sydslesviger, men havde varme danske sympatier og havde kæmpet paa Dybbøl som dansk løjtnant. Ogsaa *Tiedje* havde hjemme i begge kulturkredse, talte lige let dansk og tysk, og havde embedseksamen fra baade Kiel og København. Hans søn, *Johannes Tiedje,* er født i S, han var før 1933 regeringsraad i Berlin, mest kendt er han for sit ordskifte i Die Christliche Welt med daværende professor *Valdemar Ammundsen.*

De følgende tre præster havde alle kun tysk uddannelse og var alle tysksindede. De to første forsagede al politisk virksomhed og undgik alt, hvad der kunne forstyrre deres gode forhold til mgh, eller kunne bringe ufred ind i sognet. *Johann Otto Friedrich Beuck* (1880–87, se Hørup), født i Ottensen, men opvokset i Welt pgd. *M. Lauritzen* (1887–1903, se Halk). Paa den anden side tog mgh ikke anstød af, at de var tyske præster. Naar ordet blev forkyndt purt og rent, saa var det en kristelig forkyndelse, selv om den lød fra en tyskuddannet præst, naar han stod i sit dertil kaldede embede. De vedligeholdt en gammeldags kirkelighed i gammeldags ortodoks aand. Pastor *Lauritzen* var i øvrigt den første præst i S – og den eneste i den tyske tid – som blev valgt af mgh ved stemmeflerhed. Præstevalget i 1887 omtales endnu som en stor begivenhed i sognet, enhver mand med egen husstand havde jo ret til at afgive sin stemme. Der var adskillige gamle i S, omkring 1940, som endog kunne citere dele af de tre prøveprædikener udenad. Forud for valget prædikede de tre valgkandidater.

Begge de nævnte præster, som døde i 1940'erne, bevarede S i kærlig erindring, endnu i 1940 skrev den 91-aarige pastor *Beuck* en hilsen til »den dyrebare mgh i Skrydstrup«.

Pastor *Theodor Schmidt* (1903–20), født i Tønder 1868, hørte afgjort til »fortyskningspræsterne«, som tilsyneladende var mest optaget af at fremme tyskheden i sognet. Faderen var seminarieforst i Tønder og blev siden sp og provst i Svenstrup paa Als. Han var en bondesøn fra Hoptrup sogn, og skønt *Th. Schmidt* altsaa var nordslesviger i egentligste forstand, lærte han aldrig at tale ordentligt dansk; da han tilmed var en maadelig prædikant, afløstes den gl kirkelighed med hurtige skridt af ligegyldighed og ukirkelighed. Præsten forsvarede den prøjsiske tvangspolitik i alle dens former – ogsaa fra prædikestolen, indførte tyske gudstjenester og var i alle maader virksom i fortyskningens tjeneste.

Biskop *J. Gøtzsche* skriver (Livser s 159 f):

»To ældre præster havde sat alting til i forholdet til beboerne, saa ingen gik i kirke hos dem, og man ønskede kun, at de ville flytte. Den ene var *Magaard,* Fole, den anden *Schmidt* i Skrydstrup. Han var en præstesøn fra Nordslesvig, broder til den senere rigsdagsmand, præsten fra Vodder. Men han var ganske tysk. Man fortalte mig om ham, at han i krigen, naar de danske landstormsmænd, der laa indkvarteret i sognet, blev kommanderet i kirke, for dem fra prædikestolene oplæste Grenzpost sejrsmeldinger. Hans hustru havde slet ikke lært dansk, skønt de havde boet der i 17 aar; han selv talte daarligt dansk med tyske vendinger og tysk betoning.

Han fortalte selv om, hvorledes han sidste efteraar havde forsøgt at faa indflydelse ved at indbyde sine sognefolk til et møde i skolen, hvor han som emne havde averteret: »Har kirken betydning for nutidsmennesker, og i bekræftende fald, hvad kan der gøres for at ophjælpe det kirkelige liv.« Men mødet havde ikke bragt ham noget resultat i retning af forbedret kirkegang. Men folk i sognet meddelte mig videre om forløbet af mødet. Efter at præsten havde talt, havde en grundtvigsk gaardmand taget ordet og sagt, at naar der var saa daarlig kkg i sognet, saa havde det sin aarsag i, at der var forskel paa dansk og tysk kristendom, og præsten havde, skønt han havde boet saa mange aar i sognet, ikke lært det danske sprog, og man havde derfor den følelse, at han ikke regnede dansk for at være noget værd, og han kunne saaledes takke sig selv for, at det stod saa daarligt til. Derefter havde en indremissionsk gaardmand taget ordet og udtalt, at skulle det blive bedre i sognet, maatte der ske et af to: enten maatte præsten omvende sig, eller ogsaa maatte de have en anden præst! Jeg tog over til kirke hos ham en søndag. Da klokken ringede sammen, var der ikke andre i kirken end degnen. Jeg havde bedt nogle folk, jeg kendte lidt til, om at komme, for at der dog kunne blive gudstj, og ved hjælp af dem og fadderne ved en barnedaab, blev vi i alt 13 tilhørere. En kirke med 200 siddepladser, ikke opvarmet, næsten ganske tom – det maatte jo være uudholdeligt for en præst. Han havde valgt sin tekst i Ef 5 men benyttede den ikke, men talte om, at ogsaa det ubehagelige og onde havde sine lyse sider, og at vi maatte se at finde dem. Det var meget tyndt og fattigt, og jeg forstod, at det maatte være haardt for danske at sidde og høre hans tyskprægede sprog, med de gale vokaler (ere i stedet for ære; begire i stedet for begære; tiranni i stedet for tyranni).«

Ved valget i 1884 var de tyske stemmer gaaet op til 15, og danskerne gik ned til 66. I den følgende tid voksede de tyske stemmer stadig. I 1912 er de oppe paa 68; ved valget dette aar er ogsaa de danske stemmer steget stærkt, nemlig til 192. Virkningen fra den store udvandring er ved at ebbe ud. Men alligevel var den tyske stemmeprocent naaet helt op til 26, og det tilmed i et sogn, som før 1864 var fri for tyskere. Denne udvikling skyldes næppe i nævneværdig grad pastor *Schmidts* bestræbelser, men i hans embedstid er der blevet handlet ualmindelig meget med ejendomme. I aarene 1900–10 har f eks 25 gaarde skiftet ejer ikke mindre end 42 gange. Nogle af gaardene blev altsaa solgt flere gange. En del blev købt af tyskere fra Sydslesvig og navnlig fra Holsten og Østfriesland. Den prøjsiske stat købte de to gl Hørlykgaarde – af dansksindede ejere, hvem den ikke ubetydelige overpris fristede til fald. Herved kom nu tyske forpagtere og arbejdere til sognet. Domæneforpagteren skulle arbejde for den høje tyske kultur i Nordmark, dertil var udset løjtnant *Schötensack,* som yndede at kalde sig königlicher Domänenpächter. Om ham gaar der et utal af historier i sognet. Han var bymenneske og havde ikke mindste begreb om landbrug. Da han en varm sommerdag saa sine kreaturer bisse, blev han forskrækket og mente, at de var blevet tossede. Han sendte derfor bud efter en handelsmand, og med forfærdet mine stadfæstede den fiffige handelsmand den kgl domæneforpagters mening og fik dyrene overladt for en slik. Om de schötensackske bedrifter kunne skrives en hel bog.

Det hyppige ejerskifte paa en del af gaardene i sognet virkede destruerende paa den kirkelig tradition, præstens gesinnungstüchtige prædikener holdt mange borte fra gudstj, og da han ogsaa kom i modsætningsforhold til en vækkelsesbevægelse, som gik over sognet i hans første embedsaar, blev *Schmidt* mere og mere en ensom mand. Ikke engang de tysksindede og de tyske indvandrere sluttede op om ham. Det hændte ikke sjældent, at der slet ikke blev afholdt gudstj om søndagen, da der ikke indfandt sig en eneste kirkegænger. Det skal endog være hændt tre søndage i træk. Dette betød dog ikke, at det kirkelige liv helt var udslukt, men det levede videre uden kirke. Enkelte familier søgte til den danske frimgh i Haderslev; men sønderjyderne gaar ikke gerne over aaen efter vand. De er stærkt sognetro, og et højkirkeligt kirkesyn er os næsten medfødt. Det viste sig ogsaa her; ved de kirkelige handlinger lod man sig betjene af sp, man gik til alters to gange om aaret, og paa disse altergangssøndage foraar og efteraar var kkg god, men derudover var der ingen forbindelse med kirken. Det maatte selvfølgelig i det lange løb blive skæbnesvangert, og derfor betød genforeningen ogsaa kirkeligt et nybrud, den bragte foraar og sommer, thi aanden var redebon.

Tiden efter 1920

Kirkeligt set kom der nu en fager tid, og den lille sognekirke fyldtes atter af en lovsyngende mgh. Det menneskelige redskab hertil var den nye sp, som kom fra Kvong og Lyne. Man kan vist uden overdrivelse sige, at der her er gjort et stykke genforeningsarbejde, som er uden sidestykke i Nordslesvig.

Pastor *Mads Henrik Nielsen* (1921–34), født i Jernved nær grænsen, vandt ved sin stilfærdige færd, sin mildhed og trofasthed alles hjerter. Han gik i al slags vejr fra hus til hus og blev i ordets egentligste forstand pastor (hyrde) og sjælesørger. Han, den ensomme og ugifte mand, blev hele sognets fader. Og folk kom i kirke, ikke af nysgerrighed eller høflighed, men de blev ved med at komme. Man følte, at her var noget at gaa efter, noget hjertet havde hungret efter saa længe. Naar pastor *Nielsen* saa kom hjem om aftenen fra sine husbesøg, var dagen dermed ikke endt for ham. Sjælen undte ikke det skrøbelige legeme hvile. Nu begyndte den stille syslen med den historiske videnskab, thi pastor *Nielsen* var en af de lærde præster, og S pgd har aldrig huset saa lærd en præst. Han havde i sin ungdom været adjunkt ved Efterslægtens skole i Kbhvn, havde ogsaa en del aar drevet frie studier og havde besøgt de store arkiver herhjemme og i Tyskland. Sit hovedværk »Fra slesvigsk Fattigvæsens Fortid« fuldendte han som emeritus i Aabenraa.

Pastor *Nielsen* regnede sig selv som hørende til den gr retning, men han var for rig en personlighed til blot at være retningsmand, for nidkær en sjæl og for ydmyg og uselvisk en mand til blot at føre mennesker ind i en baas. Han var og ville helst være *sogne*præst. Hans billede, malet af *V. Kyhnell,* hænger i S kirke, »Den første danske sognepræst efter genforeningen«, og som saadan vil han blive mindet med kærlighed i Skrydstrup.

Naar der ved valget i 1921 faldt flest stemmer – 87 af 195 – paa en gr kandidat, havde det ikke sin grund i, at sognet var gr præget. Der var da ogsaa – fortæller pastor *Nielsen* – nogle folk, som saa med nogen betænkelighed paa den nye præst. Nogle spurgte: Hører disse grundtvigianere med til kirken? Er de ikke sekterere? Det havde de tyske præster jo ofte sagt. En dag besøgte han et ældre ægtepar, og talen faldt paa de mange forskellige sekter. Saa siger manden: Jeg tror nu nok, at grundtvigianerne er de bedste af alle sekter. I mine unge dage tjente jeg hos *Mads Jensen* i Jegerup (denne sluttede sig til den gr bevægelse og var virksom for Haderslev frimghs oprettelse), og de var saa sær gode mod deres tjenestefolk. Hin gl mand var nok ikke ene i sit syn paa grundtvigianismen som en sekt. En anden gang, fortæller pastor *Nielsen* i sognekronikken, kom han ind til et ældre ægtepar i Skrydstrup, som hørte til IM. Konen hørte til dem, som ikke stak sin mening under stol. I samtalens løb kom hun med den bemærkning over for ham: Nu ser vi paa Dem som en troende mand. Den udtalelse gemte præsten med tak.

Ved afskeden gav mgh sin gl sp et fast haandtryk til farvel. En af dem, som havde sit staasted i IMs smf, tolkede mghs følelse i de dage i følgende digt:

Du gik din gang ved gry og kvæld
saa stille, ufortrødent,
og talte om det lyse haab,
om »ét, der er fornødent«.

Du gik i storm og al slags vejr
— du er ej en, der raster —,
thi det var gaaet op for dig,
at Herrens bud, det haster.

Du strø'de ud med gavmild haand
Guds frøkorn over mulde,
og Gud gav vækst og grøde til
trods hjerteagres kulde.

Saa gik du trofast dag for dag
med Herrens ord paa tunge,
og hilste mildt paa hver en sjæl,
den gamle og den unge.

Og da det led mod aftenstid,
du gik din vej med glæde,
kanske, hvis man saa rigtig til,
man saa dig ogsaa græde.

Thi takker vi, din menighed,
for hvert et frø, du saa'de,
for hver en kærlig bøn du bad
om Herrens rige naade.

Pastor *M. H. Nielsen* har hertil i 1945 skrevet en beretning om sin præstetid:

»Lidt om den ydre grund til min udnævnelse til præst her: Fra et medlem af Kirkekollegiet i Uldallund modtog jeg opfordring til at søge embedet. Han havde gn min gl ven, provst *C. C. Hjortkjær,* der blev præst i Sommersted, faaet anvisning paa mig. Efter nogen betænkning gik jeg ind paa at følge opfordringen. En dag i juli holdt saa tre af ansøgerne prøveprædiken i kirken – over en af den konstituerede provst, pastor *Zerlang* i Gram, opgivet tekst, der, saa vidt jeg mindes, var taget fra sidste kapitel af Josua-bogen. Der blev afgivet 191 stemmer. Deraf faldt 45 paa missionsmanden *K. Poort,* senere præst i Branderup, centrumsmanden *Th. Aaholm,* senere præst i Vojens, fik 62, og jeg 84 stemmer. Jeg var altsaa valgt af mgh. Og valget stadfæstedes nogle uger senere af kongen.

Faa uger efter min indsættelse som præst i Skrydstrup var kirkeforstanderskabet forsamlet i kirken. Der forelaa forskellige ting, som der skulle tages bestemmelse om, bl a var der ogsaa tale om opvarmning af kirken. Det var en i økonomisk henseende ret trang tid, der fulgte efter den lange krigstid. Netop i 1921 havde der været en ret knap høst p gr a en langvarig tørke. Endelig kan det nævnes, at kirkens gl harmonium var blevet ubrugeligt. Man var derfor betænkelig ved at gaa med til alt for store bekostninger i øjeblikket. Organist og kirkesanger *Chr. Seeberg* paatog sig da at gaa omkr i sognet og bede folk tegne sig for en frivillig gave til et nyt orgel. Ad forskellig vej indkom der da omtrent en tredjedel af den sum, der betaltes for det nye orgel. Tilbage stod saa spm om kirkens opvarmning. En af de kirkeældste spurgte mig, om det var mig meget magtpaaliggende at faa kirken opvarmet. Jeg mente, at jeg godt kunne klare mig i den kolde kirke. Men det ville vist være nødvendigt at faa varme indlagt, hvis det skulle lykkes os at faa mgh til at samle sig i Guds hus om vinteren. Drøftelserne endte med vedtagelse af, at kirken skulle opvarmes.

I det hele taget blev den nye præst mødt med stor venlighed fra alle sider. IMs smf havde vel mindst grund til at være tilfreds med den grundtvigianer, der nu var blevet sognets præst. Men ogsaa fra den side stillede man sig venligt over for mig. Et aars tid efter min ankomst var der en af de mest fremtrædende kvinder inden for samfundet, der betroede mig, at man nu saa paa mig som en troende mand. Samfundet bestod af tre forskellige afskygninger: den Tonnesen'ske retning, det gl budskabs folk, og de der hørte til Lt Mf. En aften hver uge holdtes der skiftevis omkring i hjemmene samtalemøde. I løbet af aaret deltog jeg som regel mindst én gang i hvert hjem i det paagældende møde. Jeg var da næsten altid leder af mødet. I øvrigt var der inden for smf flere, der nok kunne lede en bibelsamtale. Husmand *Christian Jensen,* Skrydstrup, var samfundets egentlige leder. Han rejste i flere aar omkring som lægprædikant for Brødremgh. Efter ham maa nævnes gdjr *Jørgen Petersen* i Uldal. Han var mdl af baade sogne- og menighedsraad og indtog vel nok den mest ansete stilling i sognet. En gang imellem optraadte han ogsaa som lægprædikant inden for sognet. Han og skomager *Mads Schmidt,* Skrydstrup, var lærere ved sdsk, der holdtes i konfirmandstuen. Ogsaa *Christen Jensen* var af og til lærer ved skolen, ja betragtedes maaske som den egentlige leder af denne. – Endnu maa det nævnes, at førstelærer, organist og kirkesanger *Chr. Seeberg,* som tilhørte IM, ogsaa undertiden var taler ved kirkelige møder i og uden for sognet. Kun én gang var det gode forhold ml mig og smf ved at briste. Det var det aar, da sognet fik bygget et forsamlingshus. Smf havde bestemt, at det skulle være et missionshus, men man magtede ikke at faa denne plan virkeliggjort. Saa tog sognets Spare- eller Andelskasse, som ogsaa missionsfolkene havde part i, fat og fik rejst et fh. Bestyrelsen for dette havde bedt mig om at tale ved indvielsen af huset. Lederen af IM kom nu ind til mig og sagde, at missionen ville miste sin tillid til mig, hvis jeg gjorde det. I min tale ved husets indvielse nævnede jeg Pauli ord: »Lad eder ikke overvinde af det onde, men overvind det onde med det gode.« Jeg søgte at vise, at selve huset næsten var en nødvendighed i et sogn, bedre end en krosal. Nu gjaldt det om, at huset blev brugt til noget godt, der kunne hjælpe med til at overvinde det onde, som vi alle maa kæmpe med. Snart forsvandt misstemningen mod mig for den tales skyld. Ogsaa IM gjorde nu ofte brug af huset.

Før 1927 var der to familier, som havde sluttet sig til frimgh i Haderslev. De vendte nu tilbage til sognemgh. Naar jeg ved præstevalget havde faaet flest stemmer, var det ikke for min grundtvigianismes skyld. Der var i virkeligheden kun faa, der havde haft nogen forbindelse med gr kirkeliv. Der var snarere adskillige, der saa med mistro til grundtvigianismen. I den tyske tid henregnedes den til sekterne – i præsternes indberetninger om de kirkelige forhold i sognet. Lad mig nu fortælle et lille oplysende træk. En søndag havde pastor *Beuck* (døde for knapt 10 aar siden i Kiel, 91 aar gl; han og jeg vekslede flere gange venlige breve med hinanden) talt haarde ord mod de falske profeter. Han fastslog, at grundtvigianerne hørte med til de falske profeter. Paa hjemvejen fra kirken havde to ældre mænd talt om, at præsten dog nok havde været for haard mod gr. En dag besøgte jeg den ene af de to – en gl mand i den østlige udkant af

sognet. Talen faldt da paa de mange forskellige sekter, der fandtes. Manden sagde da: »Jeg tror nu, at af alle sekter er grundtvigianernes den bedste. I min ungdom tjente jeg hos *Mads Jensens* i Jegerup. De var gr, og de var da saa særligt gode ved deres tjenestefolk.«

I sognet var der i 1921 687 beboere. Af disse var der en del tyske. Sognets to største gaarde, Uldalgaard og Hørlyk, var paa tyske hænder. Paa dem begge var der beskæftiget en del tyske arbejdere. De fleste af disse tyskere var indvandrede fra Sydslesvig. Desuden var der et par familier, som var flyttet hertil fra Rusland, hvor de en tid havde levet som tyske kolonister. Det var fromme og gode mennesker, som jeg havde megen glæde af at besøge. Der var to brødre. De bar navnet *Fuchs*. Forældrene boede hos den ene af dem. Den gl Fuchs havde i Rusland været lærer for sine egne og andre kolonisters børn. Da krigen kom, overlod de gamle deres ejendom til en søn. Selv rejste de vist til Uralbjergene, hvor der boede et af deres børn. Men her var det saa koldt, at de ikke kunne holde ud at være der. Saa rejste de til Nordslesvig, hvor 3 af deres børn havde slaaet bo. »Ja,« sagde den gl mand, »meget har forandret sig i vort liv – nur nicht die Gnade Gottes.« De første aar blev der holdt tyske gudstjenester to gange aarlig ved pastor *Toft* i Lintrup. Senere blev antallet af tyske gudstj fordoblet, og de blev da forrettede af pastor emeritus *Andersen* i Haderslev. Kirkelige handlinger foretoges ogsaa af de nævnte præster. Et par gange foretog jeg dog hjemmeberettelse hos familien *Fuchs*. De sidste to aar opholdt c theol *H. Hejselbjerg Paulsen* sig hos mig som en slags uordineret medhjælper. En gang imellem prædikede han for mig, drev historiske studier og hjalp mig lidt med historiske studier, som jeg syslede med. Da jeg havde taget min afsked, blev han min efterflg. Han er en dygtig historiker og har været en nidkær og afholdt præst.

Ved skole- eller pinsemødet i Varde 1920 (eller 21) sagde biskop *Koch,* Ribe, der da var konstitueret biskop for de sønderjyske landsdele: »Mange i Sdj sidder med store forhaabninger over for de præster og lærere, der nu snart skal holde deres indtog i nordslesvigske sogne. Og de præster og lærere, der drager derned, kommer vist med lige saa store forventninger. Der vil sikkert nok paa begge sider blive oplevet skuffelser, fordi forventningerne har været spændt for højt.« Ja, dette skete nok ogsaa for flere. Jeg maa tilstaa, at jeg ikke er blandt de skuffede. Jeg takker Gud, fordi det forundtes mig at afslutte min præstegerning i det genvundne land, i Tørninglen provsti, hvor min moder fødtes 1824, og hvor hendes slægt paa fædrene side hørte hjemme.

Det kan tilføjes, at jeg ogsaa i Skrydstrup var medlem af to konventer. Det ene var et provstikonvent, fælles for alle provstiets præster. Det samledes undertiden i de forskellige præstegaarde, vist nok hyppigere paa Andersens Hotel i Gram. Det andet var et gr konvent. Det var oprettet af provst *Hjortkjær,* da han var præst i Sommersted. Han vedblev til sin død at være konventets fmd. Det omfattede gr præster fra Haderslev omegn. Jeg har taget mange gode minder med mig fra begge konventer«.

Pastor *H. Hejselbjerg Paulsen* (1935–44) oplevede besættelsestidens katastrofe. Hans dagbogsoptegnelser fra de smertefulde dage, da tyskerne fældede deres dødsdom over Skrydstrup, skal her gengives. Præstefamilien og alle andre blev jaget fra hus og hjem af tyskerne. Pastor H P betjente stadig den lille del af bef, som blev tilbage indtil 1. okt 1945. Indtil kirken atter kunne tages i brug, holdtes gudstj én gang mdl i Vojens kirke og i et midlertidigt skolelokale i Uldal. –

Af pastor H. Ps dagbog:

Et stykke særligt og tragisk sønderjysk sognehistorie

Okt 1943. Der er rygter i omløb om, at tyskerne vil anlægge en *flyveplads* paa søndermarken. Desværre er det nok ikke bare rygter, thi ude hos N. N har tyske landmaalere sendt folkene hjem fra marken med den besked, at de behøver ikke at efteraarspløje, da der »in allernächster Zeit« skal anlægges en flyveplads her.

... Vi mente alle, at det kun drejede sig om enkelte ejendomme, som skulle rømmes. Nu viser det sig, at tyskerne forlanger ikke mindre end ca 50 ejendomme. Alle beboere paa Skrydstrupmark skal forlade deres hjem. Det er, som om aandedrættet vil staa stille af skræk og harme. Hvad der har truet os længe, og hvis komme mange slags lyn allerede har givet bud om, er nu blevet til virkelighed. En voldsom harme mod »beskytterne« flammer i alle hjerter; kunne krigen ende før jul!

8. dec. Jeg var i dag i en del hjem, som er beslaglagt, og som skal rømmes i januar. Den sjælelige nød er hjerteskærende. Hver enkelt holdt saa usigeligt af sit hjem. Hvor er der slidt og slæbt derude paa Skrydstrupmark, under nøjsomme kaar er alt forandret i de sidste aartier. Nye bygninger, frugtbare marker, levende hegn, nye maskiner, det synlige bevis herfor. Hos mange ebber de sjælelige rystelser ud i en alvorlig spørgen efter Guds mening med det, som rammer os. Bitterheden passerer resignationen og afløses af tunge religiøse overvejelser. I en og anden lyder der en selvanklagende stemme. Stormen har lagt sig, og det er kun godt. Livet i Gud fremelskes i stilhed. Tyskernes ugerninger, som vi nu har saa nær ind paa livet, forekommer én trods alt saa halvvejs uvirkelige, som om de fandt sted i en anden fjern ydre verden, langt borte fra sjælens verden. Harmen rettes nu mere og mere mod de mange fremmede landsmænd, som begynder at indfinde sig i tusindvis. Gribbene samles. Vort folks bundfald er paa vej mod Skrydstrup. De fleste i pjalter, nogle kommer med hestekøretøj. Der er villige hænder nok, som vil gaa i tyskernes tjeneste. Ogsaa enkelte fra sognet er med i flokken. Hvor nedværdigende for os alle!

11. dec. Bryllup. Da vi gik hjem ved midnatstid, var der endnu lys i sogneraadskontoret. Jeg gik ind til min gode nabo, sogneraadsfmd *Johan Schmidt.* Da jeg saa ham staa bøjet over et stort kort, synlig ældet under alt det uhyggelige, som sker, slog en ilde-

varslende tavshed mig i møde. »De forhandler om Skrydstrup i Kbhvn. Hele S skal ogsaa rømmes. Men De maa ikke sige det til nogen.« Graaden sidder den stærke mand i halsen. Ordene bliver sagt med en underlig fremmedklingende stemme, som om det drejer sig om en dødsdom... Ude hos *Marius Iversens*. Han selv var i Nustrup for at se paa en gaard. Hans egen gd, som tyskerne nu har taget, laa bred og stor og nybygget i maaneskinnet. Her begyndte hans bedstefader paa den brune hede. Han kom fra det frodige Sundeved. Da de bar ham til kirkegaarden, stod der et veldrevet husmandsbrug tilbage og vidnede om den hedengangnes flid, gudsfrygt og nøjsomhed, dygtighed og udholdenhed. Disse dyder tog sønnen i arv. Nu sidder han gammel og krumbøjet af gigt og slid i aftægtshuset. Hans søn igen fortsatte i de gamle spor. Gaarden er nu nybygget, 70 kreaturer staar paa stald. Han og hans hustru fik de jyske landboforeningers sølvbæger for landboflid. Nu er han ude at se efter et nyt hjem til sig og sine. Det vil blive tomt, naar disse mennesker forlader sognet. – De gamle sidder ene i stuen. Alene med deres tanker. Hvad tænker de mon? »Skal vi synge, hr pastor, skal vi synge »Bliv hos os, naar dagen hælder, Du kære Fader og Gud«. Da vi havde sunget salmen, kom sønnen ind. Der var ligesom lidt glæde over de martrede træk. Han var lige kommet hjem, der var udsigt til, at han kunne købe en gaard i Nustrup. Vi skiltes efter salmesang og bøn. Hvad kommer der i stedet for disse mennesker?

Jeg blader nu om til 26. febr 1944. Imens er dødsdommen nu ogsaa fældet over Skrydstrup by. Tilbage er saa kun den lille landsby Uldal, husmandsstederne i Hørlyk og de tre Lilholt gaarde derude øst for jernbanen. 7. febr modtog jeg en Beschlagnahmeverfügung Nr 651, ifølge hvilken ogsaa pgd, dens 180 ha jord og alle bygninger overtages af Luftwaffe. Vi skal være ude af gaarden til senest den 1. marts.

26. febr. I morgen skal kirken saa lukkes. Skrydstrup sogn samles da for sidste gang fuldtalligt, og saa følger den tunge gang ud af kirken, ud i adspredelsen. Jeg har i aften taget afsked med min kirke. Nu er det overstaaet for mit vedkommende. I morgen skal jeg lede gudstj, holde min sidste prædiken, samle sind og kræfter, for at alt maa forløbe værdigt. Det, der skal ske, skal bæres, lides, taales.

Helt alene har jeg taget afsked. Mon nogen kan fatte, hvad der i en saadan stund gaar gn ens sjæl? Man forstaar det knap nok selv nu bagefter. Det er kun faa givet at opleve saadanne øjeblikke.

Jeg tænder alterlysene. De lyser kun svagt i den mørke kirke. Men i deres skær er kirkens gl skønne altertavle saa smuk som aldrig før. Saadan stod værket færdigt for næsten 500 aar siden. Saadan gennemstraalede dets guld engang den hele kirke. Det alter ved mere end jeg. Hvad har det ikke set, oplevet, hørt! I alterskabet straaler Guds moder med sit barn. Imperialissima Virgo Maria. Ved hendes side staar Gud Fader. Han holder i begge arme et kors, – den korsfæstedes legeme vaander sig i smerter. Her paa dette alter er kirkens tusindaarige erfaring samlet paa ét sted. Det alter kan trøste. Ja, det kan endog tale. Du smiler, alle munde er jo lukkede. Javel. – Gud Fader holder den korsfæstede frem foran mig. Bliver han ikke træt? Hvorfor sænker han ikke armene og lægger korset til side? Er der da ikke lidt nok? Skal der korsfæstes og lides i 1000 aar? – Saaledes elskede jeg verden... Se, hvad verden og dens mennesker har gjort ved min søn. De korsfæster ham jo, korsfæster sandheden i verden. Ogsaa nu. Verden er den samme ogsaa i dag. Men jeg vender det onde til det gode. Jeg lod ham sejre over dem, som raabte: »Korsfæst ham!« over dem, som med vanvid i øjnene raabte: »Barrabas! giv os Barrabas fri!« over dem, som slog disse søm gennem Hans hænder. Ordene falder langsomt, aktuelt, helsebringende. – Jeg oprejste Ham fra de døde. Ser du disse skikkelser, som omgiver os? Det er mine vidner! Ser du marterredskaberne i deres hænder? Saaledes gaar det sandhedsvidnerne i verden. Men evangeliet er dog uophørligt paa vej ud mod verdens ende! De smaa mennesker i verden tror paa ydre magtmidler, paa kanoner, penge, luftwaffe. Du er jo præst. Dette mit hus er betroet dig. Dit embede er helligt, derfor vil jeg i morgen gn din mund tale til de mennesker, som nu sidder og græder den sidste aften i deres hjem. Men hvad tror du? Deler du ogsaa den moderne tro paa penge, vaaben, luftwaffe? Du bekender hver søndag, at I tror paa aand, Helligaanden. Vis det nu!

Udenfor larmer gravemaskinerne, thi der arbejdes nu i døgndrift. Det lyder som en fjern helvedeslatter. Projektørernes lys flammer over Skrydstrupmark. Det er den nye tid. Tusinder af hænder arbejder her for den. Herinde er kun to fattige vokslys. Hvad er det ved siden af moderne projektørlys? – De smaa, hellige flammer lyser op mod et katolsk alterbillede, et skær fra dem – eller fra evigheden – falder over en knælende præst, som lytter. Kommer de nærmere? Vil gravkoen æde sig helt herind? Skal ogsaa den viede jord med de hensovedes støv kastes i dens graadige gab under bragende eder? Sort ser det ud. Men hør, nu taler stemmerne igen. Denne gang kommer de fra sidefløjene. Det er martyrerne, som faar mæle. Tænk efter saa mange hundrede aar! Ja, sort ser det ud. Tror du ikke, vi kender det? Men almægtig er Gud, dine fjender til lands er og fjenderne hans!

> De er fjender af sandhed og retten,
> de er fjender af kærlighedsretten,
> de har alle det værste tilbage ...

Se, der er Sct Bartholomæus. Han er rejseklædt, han har staven i sin haand. Hvorfra mon han kommer? Vel langvejs fra. Han maa kunne fortælle meget. Hvorfor mon han nu just i aften staar her i Skrydstrup kirke? Allerede Herodes – siger den hellige martyr – troede, at han med sine smaa magtmidler kunne hindre Guds plan. Jeg har set saa mangen en Herodes, der mente det samme. Ogsaa den moderne Herodes er vanvittig som de andre. Han tror, hvad de andre har troet. Men Gud vender det onde til det gode. Han slaar bro over afgrunden, over det røde hav, hans børn naar tørskoet over og frelst hjem. Det har jeg set i aarhundrede efter aarhundrede. Tro mig,

det vil ske igen. Ogsaa her har jeg set det ske. Det vil ske igen. Saml jer kun tæt om kirken, om sandheden, om korset, om Kristus. Det er vejen.

Alterbilledet tier. En forunderlig stilhed er der i kirken. Verdenshavets uro naar ikke igennem de tykke mure. Hjertets uro stilles paa det hellige sted. Saa beder præsten en bøn for de levende, der sørger og græder, for de bekymrede, de anfægtede. For de døde herudenfor, at de maa sove videre uforstyrret, indtil Gud vækker dem. For kirken, at den maa blive staaende. For kongen og fædrelandet. For den vildførte menneskehed. Sognepræsten for en dødsdømt mgh har taget afsked med sin kirke. Han slukker alterlysene og famler sig ud i den mørke nat.

Søndag 27. febr, Dominica Invocavit, holdt jeg min afskedsprædiken i S kirke i anledning af kirkens lukning og sognets evakuering. Biskop *Scharling* talte fra kordøren til mgh, og da gudstj var til ende, bar en procession, anført af stiftamtmand *Lundbye* og biskop *Scharling*, de hellige kar ud af kirken. (Herom er der fortalt i: En afskedshilsen til min mgh, Haderslev 1944, jfr ogsaa Slesvigske Kvinders Julebog 1944). Kirkens inventar og kirkeklokke – den ældste i Nordslesvig – blev deponeret i andre kirker. –

Søndagen den 22. juli 1945 blev kirken genindviet af biskop *Scharling*. Ogsaa denne dag blev uforglemmelig. Endnu en gang var den gl Skrydstrup mgh samlet, skønt rejsen for nogles vedkommende var lang og besværlig. Fra Broagerland til nord for Horsens og udover ca 25 sogne i Nordslesvig er Skrydstrupperne spredt. De vil alle gerne tilbage til det gl sogn. Men om det sker, ved ingen. Hvad vi sang ved kirkens lukning, har sin gyldighed endnu:

> Vor fremtids skjul er rullet ned
> fordulgt er næste morgen;
> men Herrens Visdom er min fred,
> ej den er mig forborgen.

Meget er lagt øde i de 1½ aar, tyskerne huserede i S. Men der kan endnu gro korn til brød. Over den døde by med de forfaldne gaarde og huse hviler nu trøstesløsheden«.

Fem aar efter 1943

»Et dansk sogn, der bliver dansk igen« hedder en artikel i Sorø Amtstidende 8. dec 1948 (Vagn Fredens): Efter fem bevægede aar skal tilværelsen atter gøres normal i det sønderjyske flyveplads-sogn Skrydstrup.

Der er et sønderjysk sogn, hvis skæbne man fristes til at sammenligne med skæbnen for et menneske, som pludselig rammes af svær sygdom, kæmper sig gennem den, helbredes og bliver rask efter en tids rekonvalescens.

Det er Skrydstrup sogn vest for Haderslev. Det befinder sig midt i rekonvalescenttiden. Sygdommen er besejret. Det gaar sikkert fremad, men alle kræfter er endnu ikke vendt tilbage.

I sognefolkenes bevidsthed begyndte ulykkerne en dag i oktober med højt, klart solskin i efteraaret 1943. Der kom nogle fremmede mænd i en bil med maaleapparater, og af optræden var de ubeskedne. De gad ikke spørge nogen om forlov, men uden videre gik de vurderende over marker og gennem haver. Henvendte en af ejerne sig til dem for at faa at vide, hvad meningen var, blev svaret et spørgsmaal paa tysk, om han ville sælge sin gaard. Sagde han nej, svarede de, at det skulle han, for nu blev der flyveplads her. Og der blev flyveplads. 400 mennesker jagedes — mod erstatning i penge fra den danske Nationalbank — fra hus og gaard, hvorefter geskæftige entreprenører og villige arbejdere tog fat. Stalde blev ammunitionsdepoter. Mejeriet lavedes om til værnemagtsbiograf og fik en tilbygning, som gør, at det endnu den dag i dag ser uhjælpeligt prøjsisk ud. Kilometerlange startbaner i beton støbtes over de flade marker, som blev berøvet alle levende hegn. Og hvor der ikke lagdes beton, kom dybe pansergrave. En badeanstalt byggedes med alle dikkedarer for værnemagtssoldaterne, og i det hvide, rigtig danske og teglhængte stuehus til en gaard midt i landsbyen muredes skillevægge op og indrettedes fængsel.

Her satte tyskerne egne overtrædere af militærlovene, men indskrifter paa væggene har indtil for nogle uger siden vist, at ogsaa danskere har været arresteret her. Naar de kiggede ud gennem vinduerne fra deres fangenskab, kunne de paa 30 meters afstand se en granitsten støbt paa en sokkel af mindre. Stenens indskrift paa den flade side er kort og fyndig: »Vor tids største oplevelse og glæde, genforeningen i 1920«.

Stenen fik lov at staa uantastet under hele krigen. Hvorfor? Maaske har Skrydstruptyskerne ikke forstaaet dansk. Nu er Skrydstrup ved at blive dansk igen. I de sidste maaneder er den ene efter den anden af de beslaglagte gaarde afhændet af Statens Jordlovsudvalg, som har drevet kollektivt landbrug paa de store arealer siden krigens afslutning. Landsbyens huse er solgt og igen beboet paa tre nær, saa det er kun faa steder, man i december 48 ser de gabende tomme vindueshuller, de knuste ruder og itusparkede døre som minder om tyskerne. Paa andre steder bliver det ikke saa let at slippe af med minderne: Et lazaret er lagt urokkeligt fast i byen. Murene staar metertykke i beton, og under jorden paa markerne ligger svære betonstillinger, som næppe heller lader sig fjerne. Men der tales kun sønderjysk dialekt i gaderne nu, og kirkeklokkerne, der fjernedes i huj og hast, da tyskerne kom, er hængt paa plads igen. Den første befrielsesgudstjeneste afholdtes tidligt paa sommeren 1945. Da stævnede de forviste skrydstruppere til deres gamle landsby fra deres nye hjem, spredt i andre egne af landet. De fik lov at bruge kirken men ikke til at besøge husene og gaardene, for her var østprøjsiske flygtninge fulgt i soldaternes spor.

Ogsaa den nye skole er atter taget i brug efter sin bestemmelse, og vi træffer paa kontoret sognets unge førstelærer, Iversen, hvis protokol og dagbog faktisk kan tages som sygejournal for patienten Skrydstrup: 1940 var der 108 elever i den gamle skole, fordelt over fire klasser. Den nye skole indviedes 1943 og blev brugt det meste af et aar, inden tyskerne kom og gjorde bygningerne til »Fliegerhorstkommandantur«. Samtidig begyndte skrydstruppernes forvisningstid. Undervisningen blev flyttet til en bondegaard. Da den beslaglagdes, flyttede man til en anden og siden til en tredje. I begyndelsen af 1944 var børnetallet faldet til 32, og i april 1945, da skolen holdtes i en ikke beslaglagt gaard i yderdistrikterne, havde Skrydstrup kun 23 børn tilbage. Den 20. aug 1947 kunne skolen igen aabnes, efter at have været belagt først med frihedskæmpere, siden med dansk militær. Den startede med 40 elever. I dag har den 67.

— Befolkningsmæssigt er Skrydstrup altsaa ikke naaet op paa den gamle højde, siger lærer Iversen, men det gaar fremad. Det unormale viser sig forresten ikke alene rent talmæssigt. De børn, vi har nu, kommer nemlig fra 14—15 forskellige skoler og med lige saa mange standpunkter i kundskabsmæssig henseende, saa undervisningen har vanskeligheder, der sommetider forekommer mig næsten uovervindelige.

— Er det Deres »gamle« børn, som vender tilbage?

— Nej, de fleste af familierne her er nybyggerne. Det er forbavsende faa gamle skrydstruppere, som har købt deres ejendom paa ny.

Er der kommet gang i kulturlivet paa andre omraader?

— Forsamlingshuset er ved at være rejst, saa vi kan holde vore møder paa normal maade, og møder er jo noget, sønderjyder holder af, men i et sogn sammensat paa saa kort tid af saa mange fremmede mangler samling. Vi er for uens i sind og forudsætninger. Som tiden gaar, bliver det vel bedre. Der er da forresten ogsaa gang i baade ungdoms- og idrætsforening, og nogle kvinder er samlet paa et sykursus.

Men hvorfor er de gamle skrydstruppere ikke vendt tilbage? Som paa andre tyske flyvepladser rundt i landet har de oprindelige ejere her haft forkøbsret til deres ejendomme? Vi lader spørgs-

maalet gaa videre til sogneraadsformand Therkel Jensen, Uldallund, der svarer:

— For en mere overfladisk betragtning ser det mærkeligt ud, at skrydstrupperne ikke kommer hjem. Kun 10 pct af de oprindelige beboere har købt deres ejendomme tilbage, mens 90 pct af ejendommene paa flyvepladsen i Beldringe og 80 pct i Vandel gik til de gamle ejere. Forklaringen ligger i, at sønderjyder er mennesker med særlige erfaringer. Vi saa ved afslutningen af første verdenskrig, hvad det vil sige, naar pengene mister deres værdi. Da de Skrydstrup-folk kom af med deres ejendomme, var de overbevist om, at de danske penge, de havde faaet som betaling, blev værdiløse i løbet af faa aar. Derfor skyndte de sig at købe ejendomme andre steder i landsdelen eller i det gamle land, og der er gaaet saa mange aar, inden vi har kunnet sælge tilbage, at vore folk er groet fast i nye hjem. Anderledes paa de øvrige flyvepladser. Dér fik man afhændet jorden noget hurtigere, og mange af beboerne derfra havde uden at frygte et fald i pengenes værdi sat deres midler i sparekassen i stedet for at købe ny ejendom. De ville tilbage. Man maa ogsaa tage i betragtning, at mange af vore ikke har ønsket at komme igen, fordi tyskernes stærke omkalfatringer havde gjort det hele fremmed for dem, hvor slægts- og traditionsbundne de end kunne være. Vi, der har boet her hele tiden, og fulgt udviklingen skridt for skridt, finder ikke omgivelserne slet saa fremmede, selv om besættelsens spor er tydelige. Det var forresten Skrydstrups anden besættelse. Under Svenskekrigene midt i det syttende aarhundrede lagde det fremmede militær beslag paa de samme dele af kommunen og ødelagde kirken.

— Nogle mener, at gaardene blev betalt med for høje priser, da tyskerne overtog dem?

— Der var danske regeringsembedsmænd med ved vurderingen, og vurderingssummerne godkendtes i ministeriet, men selv om man vel kan sige, at nogle gaarde blev godt betalt, mener jeg ikke, at nogen har faaet for meget, for jeg synes en ordentlig pris er rimelig, naar man uden videre jages fra sit hjem. Og her maa man ogsaa tage i betragtning, at det i virkeligheden ikke er dem, der kom af med gaardene, som tjente penge. Da ekspropriationerne fandt sted, steg landbrugsejendomme her paa egnen med det samme i betydeligt omfang, saa skrydstrupperne maatte købe dyrt, hvis de ville blive i Sønderjylland. Nogle syntes, det var saa dyrt, at de foretrak at flytte andet sted hen i landet.

— Hvor store arealer blev eksproprieret?

— I alt 82 ejendomme med godt 4000 tønder land.

— De har ledet landbruget for Jordlovsudvalget siden befrielsen?

— Ja, vi har drevet det som en slags kollektivt brug med en række forvaltergaarde og et hovedadministrationskontor.

— Hvordan er det økonomisk at drive kollektivt landbrug?

— Erfaringerne her giver mig ikke grundlag for at sige noget virkeligt om det. Vi har ikke sigtet efter at skabe et udbyttegivende, kollektivt landbrug, men først og fremmest efter at holde jorden i drift, til private ejere igen kunne overtage den. Vore dispositioner har derfor ikke haft det sigte, de havde faaet, hvis der var blevet tale om egentlig kollektivisering. De første aar maatte vi hente mange penge i København, men det sidste par aar har vi tjent penge ind igen, ikke mindst paa salg af kartofler og andre afgrøder. Det har nemlig stort set været kvægløst landbrug.

— Hvor mange gaarde er endnu ikke solgt til private ejere?

— Vi skal have solgt otte mere paa tilsammen ca 350 tønder land.

— Hvad gjorde tyskerne ved jorden?

— De omraader, som ikke direkte var inddraget i flyvepladsen, dyrkede de, og der er ikke grund til at rette alvorlig kritik mod deres dyrkningsformer.

Til sidst et besøg hos en af de gamle skrydstruppere, der vendte hjem. Det er gdjr **Mads Holst**, en mand i fyrrerne, den første, tyskerne kom til 1943, men ikke den første, som flyttede. Han blev boende 14 dage senere end den dato, tyskerne havde sat som sidste frist, og da han endelig maatte afsted, lovede han og hans hustru sig selv, at de ville komme igen efter krigen. De holdt løftet og overtog til juli i aar Mads Holsts fødegaard, som henlaa i frygtelig forfatning. 40 læs skrammel maatte køres fra gaardspladsen, stuehusets indre og delvis staldene bygges om. Haven var et morads, som endnu delvis optages af en stor, tysk toiletbygning, der skal væk, naar der bliver tid. Der er arbejde fra morgen til aften, og alligevel vil et aar gaa, inden det hele er en normal dansk bondegaard. Normal? Nej, det kan ikke lade sig gøre at fjerne to kæmpemæssige betonstillinger, som tyskerne har bygget i marken, med et gulvareal paa en hel tønde land.

— Jeg saa tyskerne den dag, de kom og maalte op i 1943, siger Mads Holst. Jeg troede, det var Hedeselskabets flyvende korps, som var ude at planlægge nye læplantninger, men jeg fik anden besked, da jeg gik derud, og siden maatte jeg under protest gaa ind paa at sælge min gaard. Vi skulle ud til 1. jan, men allerede forinden begyndte tyskerne frimodigt at fælde haven og fjerne alle læplantninger. De mødte op med save og økser en søndag formiddag under skrig og skraal, endnu ikke ædru efter sviren lørdag aften. Saadan gik de til værks overalt, hvor de eksproprierede. Alle marker havde levende hegn i gamle dage. Nu er det som barberet og ikke til at kende, og sandflugten har faaet frit løb. Saadan som de fo'r frem, syntes vi snart, det var for grov', og den 15. jan flyttede vi efter trusler om at blive smidt ud. Vi maatte kun tage møbler og personlige ejendele med os, men en gammel hest fik jeg listet over til min broder. Den havde været hos os i mange aar. Den skulle tyskerne ikke have.

Saadan skete det hos Mads Holst, og saadan skete det paa den ene gaard efter den anden i Skrydstrup. Nogle ejere kom tilbage, i andre hjem har nye folk taget fat, men der arbejdes overalt haardt og med megen alvor. Der bliver ikke tid og raad til fornøjelser og luksus de første aar. Der er ikke noget smil paa plovmandens furede ansigt her ved vejen, men sammenbidt energi lyser ud af hans træk. Mads Holst gaar med ud ved gaarden i decemberdagen og om ved siden mod syd, hvor solen skinner og varmer. Hans alvorlige sind, der tumler med planer og vanskeligheder, har ligesom huset en solskinsside mod syd. Der løses op for de strenge træk, og han siger, før han smilende tager afsked:

— Det er godt at staa i sin fødegaard igen.

Først 1948 fik Skrydstrup en sp igen (efter at pastor *C. P. Mygind* havde været kst her et par aar).

Og det vakte en vis opsigt, at en kendt og anset københavnsk sp søgte hertil: pastor *Carljohan Jacobsen* (1948–54). Han var dog ikke ukendt med egnen, idet han havde været sp i Toftlund 1921–29 som den første danske sp der efter genforeningen. Han havde et godt navn i KFUM og IM kredse og en meget aktiv og dygtig hustru. Han var præget af den kr studenterbevægelse og af sin præstetid i Hammerum herred. Han fik en særpræget og vanskelig opgave i S efter de onde og splittede aar. Maaske blev det ham lidt af en skuffelse at vende tilbage til Sdj, og hans helbred kunne svigte, men han var faktisk opslidt, blev svag og maatte søge afsked (se her s 1027). Han skriver om præstegaarden, der havde været beboet af tyske befalingsmænd, senere af 100 tyske flygtninge, om den lukkede kirke og byen, der var spærret inde af pigtraad, ingen begravelser maatte finde sted, kun ved passerseddel kunne pastor *Mygind* færdes i sognet. Beboerne var spredt over 25 sogne fra Sundeved til nord for Horsens. Saa kom 1945, og der var nok at tage fat paa, lejren og flyvepladsen blev overtaget af de danske og lavet til militær flyveplads, al ledig arbejdskraft i og omkring sognet blev taget i brug til at bygge de lange startbaner, og hvad der ellers hørte til en flyveplads. Den gl kirke blev restaureret solidt og smukt og mindeanlægget ved den gl skole og dammen med sin store bauta over de 24 faldne i verdenskrigen, og genforeningsstenen, hvor der flages paa alle store dage, alt dette minder om, at det lille sogn gjorde sin tunge pligt. 1951 skrev pastor J, at over halv-

delen af bef var tilflyttet efter 1946, mange unge familier, og der slides haardt. Fredsindstilling. I kirken kommer ca 40 alm søndage, der er en lille IM samtalekreds (30), ungdomsm i pgd (25), ungdoms- og idrætsf. Militæret beslaglagde 125 ha af præstegaardsjorden.

Pastor *J. T. Nielsen* (1954–65) skriver 1963: Kkg 4 pct, 3/4 af bef er tilflyttet efter 1946. Sognet præges af flyvepladsen. KFUMs soldaterhjem meget benyttet, velvilje, IM samtalemøder (20), M og K spejdere, nyt fh 1960, ungdoms- og idrætsf, kirkeblad. Meget nybyggeri. Ikke skarpe soc skel, men der vil gaa lang tid, før bef vokser sammen.

Pastor *Walther Jessen* (siden 1965) skriver 1969: Kkg 5 pct, deltagelse i gudstj og altg i stærk fremgang. Kirken er somme tider for lille. Et samarbejde med sognets foreninger og menighedsraadet i fælles sogneaftener, har stor tilslutning. Godt samarbejde med KFUMs soldaterhjem. Spejderne, de unges m, de ældres m og kvindekredsen har hjemme i pgd.

Blandt lægfolk nævnes:

IM: Missionær *Jørgen Petersen,* * 1875 her, † 30. dec 1965, drev sin fødegd og tillige fra 1921 en nykøbt ejendom i Uldal. Han virkede som fritidsmissionær, en begavet, lokalhistorisk interesseret mand med et solidt vidnesbyrd. Han sagde selv, at han var af hjemmetysk slægt, og før 1914 optraadte han som tysker, han gik ogsaa med de 12 under IMs splittelse. Men da han 1914 indkaldtes som landstormsmand, erkendte han sin hjemmehørighed i den danske lejr og tog konsekvenserne deraf og blev en god dansk mand.

Overlærer *J. Ingvard Hansen,* Haderslev, skriver i IM Tid 1966, s 60:

Den 1. maj 1958 flyttede *Jørgen Petersen* med en dt og en søn til Haderslev, hvor han til sin død har nydt en kærlig pleje.

Omkr aarhundredskiftet fik J. P sit aandelige gennembrud i vækkelsestiden. Han har siden – til kort før sin bortgang – været en aktiv Jesu Kristi stridsmand. Sammen med sine to gode venner, *Chr. Jensen* og *Mads Schmidt,* blev der dengang startet en sdsk, selv om sp fra prædikestolen advarede forældrene mod at sende deres børn derhen. I aarene 1909–20 virkede J. P som fritidsmissionær udsendt af »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig«. Krisetiden med den paafølgende splittelse af IM i 1912 har han ogsaa været med i – og været meget ilde berørt af. At han ogsaa har været medlem af menighedsraad og sogneraad m m – samt fmd for arbejdet med at tilplante Valsbæks enge (43 ha), fortæller om hans aktive deltagelse i sociale og samfundsopgaver.

Vor gl ven var god at have med til vore bibelsamtaler. Han tænkte sine egne tanker. De blev ikke til gamle talemaader.

Han gik aldrig krogveje. Nøgternt og vurderende fremsatte J. P sine meninger, der ikke altid faldt sammen med flertallets.

Lmd *Chr. Fr. Jensen* (* 1879) rejste fra 1919 som missionær i Sdj for Brødremgh, kirkeværge, i menighedsraadet.

Gdjr *Mads Hübschmann* (* 1877) ejer af Uldallund, søn af amtsraadsmedlem Jørgen H i Nustrup, i menighedsraadet.

Gdjr *Troels Petersen,* tillidsmd i sprogforen og dsk vælgerf, i menighedsraadet, sogneraad.

Gdjr *L. Th. Lund,* Lilholt, fmd menighedsraadet.

Skolen. 1906 opførtes 1. del af den nuv skole, senere flere gange udvidet. 19. febr 44 blev skolen beslaglagt. 38 børn blev tilbage efter evakueringen og de blev undervist privat. Førstelærer J. Hansen ledede en afskedsfest. 26. aug 47 kunne skolen atter tages i brug.

I det seneste aarti (1959—69) har en saa vigtig begivenhed som kommunesammenlægningen mellem Vojens og Skrydstrup fundet sted. Et enigt sogneraad i begge kommunerne besluttede sammenlægningen, der fandt sted den 1. april 1962. Baggrunden for beslutningen maa dels søges i de skoleproblemer, som trængte sig paa i begge kommunerne. Med den udvidede adgang til fortsat undervisning ud over den undervisningspligtige alder, som loven om folkeskolen af 1958 aabnede adgang til, blev spørgsmaalet om at sikre de afgaaende elever fra Skrydstrup syvklassede skole et væsentligt problem. Da samtidig Vojens kommune havde et udtalt behov for yderligere undervisningsfaciliteter, vedtoges det i sammenlægningsudvalget at opføre en ny skole. I sammenlægningsdokumentet, som blev udarbejdet og stadfæstet af indenrigsministeriet, bestemtes, at der skulle opføres en skole 300 m vest for Pottevejen (Billund–O Jerstalvejen) (i Skrydstrup sogn), og samtidig blev navnet **Bregnbjergskolen** bestemt. Denne skole, som har været under opførelse siden 1963, og som formentlig vil staa færdig i 1970—71, er projekteret som en tresporet skole med realafdeling og 8.—10. klasse. Dens elevtal er nu (1969) 516 elever og vil om faa aar være oppe paa mindst 650 elever. Skolens placering berettiger til at antage, at den kan være et værdifuldt led i bestræbelserne for at bygge bro over de gamle sogneskel. Spørgsmålet om Skrydstrup skoles fremtid er endnu ikke afgjort. Det var oprindelig tanken, at den skulle nedlægges, evt videreføres som en forskole for 1.—3. skoleaar og maaske samtidig fungere som hjælpeskole, men meget tyder paa, at befolkningstilvæksten ogsaa i de nærmestfølgende aar vil have et saadant omfang, at man snarere end nedlæggelse maa paaregne udvidelser ved den bestaaende skole, evt opførelse af yderligere en skole i denne del af kommunen. Skolens leder er **Lorens Caspersen,** førstelærer ved Skrydstrup skole 1958—1. jan 1965. Skoleinspektør ved Bregnbjergskolen fra 1. jan 1965—

1923 oplyses: God kkg, IM (35), DdU (40), velvilje. 1935: Kkg 10 pct, gode, kirkelige forh, men præget af krig og krise, IM, DdU (40), 12 tyske gudstj aarl. 1947: Kun 460 indb, ejendomme og jord stadig beslaglagt, men god kkg, en del gldags kirkelighed, velbes bibellæsning, godt sted at være præst, IM (20), uorg velbesøgt ungdomsarb. 1955: Kkg 4 pct, velvilje, IM (20), ungdomsm i pgd (25). 1969: Se ovf.

Skrydstrup kirke, sydvestligt i byen, er hvidkalket, skib og kor er sikkert romanske, men omfattende istandsat omkr 1450, fra hvilken tid den spidse korbue stammer. Opført af kvadre. Det sengotiske taarn er nu lavt, opf af munkesten og kvadre med spidsbue til skibet. Taarnrummet har krydshvælv. Om taarnet se ovf, det nuv sadeltag fra ca 1675. Et vaabenhus og et sakristi blev revet ned 1874. Bjælkeloft. Kirken grundigt restaureret 1952 (arkit Hardie Fischer). Gotisk skabsaltertavle, i midten 3 figurer: Naadestolen, flankeret af Maria og Maria Magdalene, i sideskabene 10 apostle samt Paulus med sværd (fra en ældre tavle). Tavlen istandsat 1938. Topstykkets 3 malerier forestiller Jesus med Gudslammet. Jesus med verdenskuglen og Moses med lovens tavler. Sidealtertavler med Maria med barnet og en rustningsklædt helgen, maaske kirkens værnehelgen, Sct Chrysostomus eller Sct Mauritius. Kalk fra 1725, oblatæske fra 1726. Sølvalterkande skænket af pastor M. Lauritzen. Stager fra 1776. Romansk granitfont (sm mester som Gl Haderslev), med stort, fremspringende mandshoved, figurer paa foden. Daabsfad fra ca 1575, sydtysk, med syndefaldet, tindaabsfad fra 1842, sengotisk korbuekrucifiksgruppe paa skibets

nordvæg. Prædikestol fra 1683, senere ændret, lydhimmel fra 1737. Senmiddelald kirkekiste i taarnbuen. Pengeblok fra ca 1700. Senromansk klokke fra ca 1225. Mindetavle over taarndøren for kirkens genindvielse 1945. Kirkens indre nu meget smukt. 150 sd. Orgel fra 1952. Maleri af pastor M. H. Nielsen, series pastorum, skænket 1947.

Danm kirker, XX, Had a, s 671—88, Uldall: Kirkekl, 9—10. Se i øvrigt ovf.

1943—45 var kirken lukket paa tysk magtbud. Kirken blev genindviet 22. juli 1945. Paa mindetavlen staar: Herren han er dog sine tro, ogsaa naar de mistvi'le, Roser han lod paa torne gro, lærte os saa at smile. (Opsat af sognets gamle menighed i taknemmelighed og kærlighed til denne kirke). Kirken bærer flere ar og saar end mange andre kirker. Den er brændt, den er hærget under svenskekrige, den har lidt under fattigdom og vanrøgt (jfr skr fra biskoppen 1683), den lukkedes under den 2. verdenskrig. Men den staar nu skønnere end før.

Folketal: 1860: 620, 1910: 650, 1921: 687, 1939: 740, 1945: 450, 1965: 1380.
Altergæster: 1892: 609, 1902: 533, 1912: 403, 1922: 280, 1932: 200, 1943: 271, 1954: 260, 1962: 247, 1966: 800.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 u p, 1934: do, 1942: do, 1953: 3 IM, 2 n gr, 2 soc, 1965: 2 IM, 3 n gr, 2 soc, fmd: fuldmægtig **C. Madsen**, S.

Sognepræst

Indt: 1863: a) 137 rug, b) 26 rdl, c) 13 td kartofler, mælk fra hver gaard, d) 200 rdl, e) 200 td ld, 130 td hede, afg 600 rdl, pgd brændt 1862, ny, god pgd. Netto: 1907: 3036 mark. 1922: 3. kl, 1958: 12. kl, pgd fra 1863.

18. 10. juli 1843–29. april 50 (sp Rørbæk-G-S 24. maj 36): **Johs. Petersen**, fl t Stenderup, se der.

19. 6. juli 1850–1. juli 59 (institutbest, Roskilde 41): **F. O. Moe**, fl t sp Sct Catharinæ k, Ribe, se der.

20. 2. okt 1859–28. okt 64 (rkp Læsø 29. okt 50): **E. J. T. Rose**, afsat af tyskerne, sp Christiansø, se sp Aarslev-Tilst.

21. 13. april 1865–7. aug 71: **H. C. S. Lawaetz**, fl t Sottrup, se Ulkebøl.

22. 2. jan 1872–28. aug 80: **D. P. V. T. Tiedje**, fl t Oksenvad-Jels, se Øsby.

23. 2. nov 1880–28. febr 87 (sp Branderup 75): **J. O. F. Beuck**, fl t Holbøl, se Hørup Als.

24. 15. juni 1887–9. maj 1903: **M. Lauritzen**, fl t Halk, se der.

25. 1903–21: **Theodor Schmidt**, * 6. jan 68 Tønder. Faderen: Seminarieforst Tønder, sp Svenstrup † 01, se der, c Kiel 97, ord Slesvig dk 99, fl t sp Bøl 21, † 10. maj 1925. ~ Marie Caroline Helene Frieda Grabow. – Broder: Vodder. – Se ovf.

26. 18. aug 1921–31. okt 34 (sp Kvong-L 4. nov 02): **Mads Henrik Nielsen**, * 24. febr 67 Plougstrup, Jernved. Forældre: Gdjr Niels N og Abelone Pedersdatter. Stud priv 87, c 93[2] (h_1) lærer Eftersl sk 94–99, afsk 31. okt 34, r af Dbg 41, † 8. febr 48. Ugift. Se ovf.

Var 1899—1902 paa grund af mindre godt helbred uden fast virksomhed, beskæftiget m hist studier, besøgte med understøttelse fra kulturministeriet og Hjelmstierne-Rosencrone's stiftelse statsarkivet i Slesvig, godsarkiverne paa Schackenborg og Trøjborg og landsarkivet i Viborg og opholdt sig mest hos en broder paa Puggaard i Jernved, ord 10. dec 02, BM f Historisk Samf for Ribe a, f Ribe Amts Plejehjemsforening, f De vestjy skolemøder i Varde til 20. Fmd f Varde Højskolehjem, f Kvong sogns hjælpekasse og f Kvong og Lyne værger, skr om fattigplejen i Danmark før reformationen (i aarb f dansk kulturhist, 95), Fattige i Danmark 1536—1708 (sst 97), Godske Rantzov og Selvejerne i Lø herred i Sønderjy aarb, 95), Vestslesvigske Grandevilkaar (sst 97), Stormfloden 1634 og dens virkninger paa Sønderjyll vestkyst (sst 00—01), Et alsisk karlelav (sst 02), Livegenskabet i Slesvig og Holsten (i Nordslesvigsk Søndagsblad 04—05), Vestjyske skoleforhold i d 18. aarh (i Fra Ribe amt, 09). Udg 44: Fra Slesvigs fattigvæsens fortid.
Pastor N. A. Jensen, Møgeltønder, udg 1949 en bog om pastor N. Fra Ribe a 1948, 137—48, H. Hejselbjerg Paulsen i Sdj mdskr 1948, 67.

27. 21. jan 1935–27. maj 44 (uord medhj her 33: **H. Hejselbjerg Paulsen**, fl t Fjelstrup, se der.

Kst sp 1945–47: **C. P. Mygind**, se Omø.

28. 9. okt 1948–27. aug 54 (sp Frihavns k, Kbhvn, 27. april 29): **Christian Georg Carljohan Adolf Jacobsen**, * 14. okt 85 Kbhvn. Forældre: Litograf og stentrykker Johan Frederik J og Dagmar Julie Johanne Nielsen. Stud Viborg 03, c 09[1] (h_1), sekr KFUM Herning 09, kkp Ikast. 12. april 11, andenpræst Middelfart 31. maj 15, sp Toftlund 30. sept 21, afsk 27. aug 54, † 7. juni 59. ~ 20. sept 11 Manon Prosch Dantzer, * 18. febr 88, Kbhvn, † 27. juli 57. Forældre: Arkitekt Carl Ulrich D af Grenaa og Else Marie Prosch. – Søn: Rkp Hvirring-H, se rkp Husum, Kbhvn, faster ~ Diemer, Stenderup.

Fmd KFUM i Gram-kredsen t 29, medl KFUMs missionskomité 25—31, BM Sct Lukas stiftelse 20, repr Kbh kirkefond 29—48, herredsrepr Kirkesagens venner 50. Fru Manon Jacobsen var BM fællesbest for KFUM og K i Danmark til 1936.

Se ovf og DNA 1960, Kr dbl 8. juni 59.

29. 9. dec 1954–31. jan 65 (hjpr Haderslev dk 2. aug 51): **Johannes Theodor Nielsen**, * 26. juli 25 Assens. Forældre: Civiling ved De dsk Sukkerfabr Theodor N og Ellen Mariane Emma Alice Regine Ahrens. Stud Østre Brgd 43, c 50[2] (1-77), afsk 31. jan 65 og udn t dsk sømandspræst Göteborg. ~ 4. juli 52 Lissen Vibeke Thye-Andersen, * 2. marts 25 Frederiksberg. Forældre: Prokurist Knud Aage Thye-A og Magda Ketelsen. (Fl t sp Paarup 27. marts 1968).

30. 27. 8. 1965 (rkp Helligaandskirken, Flensborg (DKU) 60): **Walther Jessen**, * 15. dec 11 Havnbjerg. Forældre: Mejeribest Mathias J og Marie Albrechtsen. Udd paa Diakonsk Aarhus, Livingstone Coll, London 46. Sekr KFUM, Svendborg 36, do Kiel 41, missionær i Nigeria (Sudanmiss) 45. ~ 5. sept 42 Sigrid Johanne Moustgaard, * 6. juli 10 Horne, Fyn. Forældre: Gdjr Anton M og Marie Christensen.

Næstfmd paa missionsmarken i Sudan 52—54, medl kirkeraadet for den luth miss i Nigeria 54—60, captain i The Boys brigade, Jimeta 48—60, distriktsleder FDF, Sydslesvig 61—65, BM Sudanmissionen 66.

Udg GT Læsestykker og liturgien i den luth kirke i Nigeria 57.

Litt: Hjs P 282—87, Carl Neergaard: Jernaldefund ved Uldal, Nationalmus aarb 1931, C. Lund: Skrydstrup-fundet, smst, 1936, Chr. Seeberg: Sagn og overtro fra S, Sdj mdskr VIII, 1932, 167 f, Ribe festskr, s 288, Ribe stifts aarb: Skr kirke, menighed og præster, JMs hist, 1912, s 116, Jørgen Petersen: Folkeminder fra S, Sdj mskr 1953, 126 f, J. Brodersen: Fra gamle dage, 1912, 180, 184, 185. Medd fra præsterne Hjs. P. og W. Jessen.

Nørre Rangstrup herred

AGERSKOV

Agerskov sogn, 8896 ha, det største sogn i amtet, omfatter et højtliggende omraade af Toftlund bakkeø, samt syd for denne en stor del af Hellevad-hedefladen. Fra Bovlund bjerg til Smedebæk staar bakkeøen med en 20 m høj skrænt mod hedefladen. Flere af kuplerne naar op til 60 m. Langs østgrænsen store moser og enge. Mod sydvest to bakkeødale, Fiskbækdalen og Smedebækdalen. Geestrup bakker naar op til 77 m, herfra vid udsigt. En del smaa skove og gl egekrat. Smuk udsigt fra Stenskovbjerg, heden opdyrket, stednavnene viser, at sognet har været dækket med skov. God alm sandet jord. Byerne A, bymæssig bebygg, 750 indb, med kirke, IM mh. Dansk missionsforbunds mh »Tabor«, folke- og realskole opf 1901, udvidet 1943 og 1954, bibl, ungdomsskole opr 1919, ny bygn 1962, hovedkontor for Midtsdj elektricitetsforsyning, alderdomshj fra 1956, sportspl, markedspl, kro, rutebilst, butikker m m. – Bovlund, Bovlund-bjerg med frimghskirke og præstebolig, bibliotek, fh, plovfabrik. Vellerup, Mellerup, med skole fra 1905. Over og Neder Geestrup, Rangstrup bymæss bebygg, 225 indb, bibl, fh fra 1923 (tidl jernbanest), butikker, Galsted. – Bebyggelser: Gejlbjerg, Baalsted, Langelund, Muspyt, Bjørnskov, Jørgensby, Goldbæk, Birkelund, Jonsborg, Gammelskov, Lerskov m m. Flere større gaarde, bl a Terpsminde, 129 ha, Østergaard, 122 ha, Melkær 114 ha (i slægten Lautrups eje siden 1829), Havstedgd, 110 ha, Faarhus var opr et hertugeligt schæferi paa Rangstrup hede, til omkr 1850 en søgt kro, den Refslundske gaard i Bovlund ejet af slægten Refslund siden 1845. Skolevæsenet blev samlet 1966.

Byen A ligger centralt i sognet. Ved den øvre del af Smedebæk aa mod øst er der to smukke samlinger gaarde, flere steder smukke eksempler paa randbebyggelse ved bakkeøens skrænter. Amtsbanen nedlagt. Landevejene Aabenraa-Skærbæk og Over Jerstal-Løgumkloster gaar gn sognet.

Oldtidsminder: 11 høje fredet, 100 sløjfet. Enkelte smykke- og møntfund. I Rangstrup har der været tingsted, flere stednavne minder derom. 1771 var der tinghus i Geestrup, solgt 1834.

Et afvandingsselskab af 1915 afvandede 700 ha mose og eng, kanalerne blev gravet af flere hundrede russiske, franske og engelske krigsfanger fra fangelejren i Bovlund. Senere er foretaget ny afvandinger.

Under den tyske administration var sognet delt i 5 kommuner: Agerskov, Geestrup, Mellerup, Rangstrup og Bovlund. Galsted var selvst kommune til 1880.

Stemmetal: 1871: 320 dsk, 5 ty, 1920: 1024 dsk (156 tilrejs), 37 ty (22 tilrejs), 1964: 1245 dsk, 13 ty.

Af den ældre præstehistorie

Der er nogen tvivl om de første lutherske præster. Pont ann III, 523 anfører (jvf Axelsens dagb, s 328) *Therkild* (eller *Peder) Madsen (Scanus)* som sp her 1522–93, altsaa i 71 aar, i 6 kongers tid, han skal være blevet 105 aar, men indberet fra Ribe stift tyder paa, at hr *Peder* var sp her 1528–42, og *Therkild Madsen* var sp her 1542–92, saa der er tale om 2 personer. – Pastor *Peder Johnsen* († ca 1630) var bondesøn fra Agerskov. Hans søn, *Jonas Pedersen Schnell* (1630–59) døjede frygteligt under krigene, han blev taget til fange af polakkerne i kirken og slæbt til Løgumkloster, hvor han døde under svære lidelser. Sognet led meget i disse aar. Plettyfus rasede, mange gaarde stod øde. *Jonas Schnell* havde mange børn, tre sønner blev præster, i Arrild, Fjelsted-H og her: *Johan Jonassen Schnell* (1660–75). Han var knapt færdig med sine studier, da han blev sp her i »Taaredalen«, som han kaldte sognet. Han tog gerningen op med stor iver, indførte 1661 en ny kirkebog, hvor han skrev til indledning: »Gudsfrygt er nyttig til alle ting, men Gud! Alt er forfængelighed.« Om S sagdes det, at han havde set »forud sin eftm in choro et throno«. Hans søn blev sp i Nr Nebel-L, og hans enke blev gift med eftm: *Antonius Davidsen Foss* (1675–96) af Sct. Catharinæ k, Ribe. Han skildres som »en søn af David og der boede en Davids aand i ham« (han oversatte Davids salmer), »En Guds mand i Guds hus, en kristelig mand i sit eget hus«. Var meget korpulent (W I, 68). Det er med urette, at F ikke nævnes ml tidens skribenter. Hans oversættelse af Davids salmer, item nogle samtaler og sange, sendte han som manuskript til biskop *Chr. Lodberg,* Ribe, men der var ikke midler til trykning, skønt salmerne var forsynet med nye melodier, hvoraf F havde komponeret en del. Han var meget musikkyndig (CP 83).

Provst *Chr. Ottesen Riese* (1696–1747) af Rise-Marstal, var gift med en dt af forn Johan Schnell; af hans 11 børn blev en søn hans eftm, hans dt Antoinette blev 1723 gift med *Broder Brorson,* der blev biskop i Aalborg, og hans dt Johanne blev gift 29. juni 1742 med biskop *Hans Adolph Brorson,* Ribe (Brorsons 2. hustru). (En 3. dt var gift med pastor *F. Mechlenburg,* Amrum). Pietismen kom til at sætte sig præg, og der blev vækkelse. Provst R var en stor samler, havde en god møntsamling, ogsaa rensdyr- og elghorn, fundet i en mose, samt forsteninger, rav med insekter, ravdaaser han selv havde forarbejdet, desuden optiske instrumenter, lavet af ham selv (CP 322). I en beretning fortæller provst R om en mand, der havde krænket en enke, og da R paatalte det, »begegnede han provsten med uforsvarlige og utilbørlige ord, som jeg undser mig ved at skrive«. Da provsten red fra ham, tog manden en stor kylesten og slog den i jorden med vred hu. Han var rasende over, at R talte hans korn til tiende (CP 47).

Provst *Otto Christensen Riese* (1747–79) havde studeret i Kiel og Jena. *Brorson* skriver 1742: O. R, som var blevet hjælpepræst 1737, fremstillede grundigt af evg (Mt 21, 1 f) de troendes lydighed mod deres frelser, ungdommen var vel grundfæstet, munter til at svare, mgh attent og bevægelig. 1750: O. R holdt en opbyggelig prædiken om, hvordan og hvorfor Kristus blev en saa fremmed og landflygtig paa jorden. (Mt 2, 19 f). O. R var 1742 blevet Brorsons svoger; Brorson skriver, at der i denne mgh er »en dejlig opvækkelse, som tager mere og mere til. Tilhørerne meget

agtpaagivende«. (Vis 55). 1754 hedder det, at »i denne mgh har for 30 aar siden været en køn opvækkelse. Der var en smuk ungdom, som gjorde vel rede for sig« (Vis 88). 1758: O. R forestillede af evg (Mt 4, 1 f) den lærdom om Guds børns fristelser. Degnen retskaffen, flittig og tro. Intet blev klaget. I mgh har i mange aar været en smuk opvækkelse« (Vis 131). 1759 klagede O. R over daarlige veje. *Brorson* omtaler ham saaledes: »O. R er i lærdom og levned sin faders retskafne søn, som troligt vandrer i sin faders spor, og til hvilken mgh har større fortrolighed og kærlighed, end nogen kan vente sig« (Vis 311). Omkring 1750 byggede *Otto Riese* den smukke pgd, som har huset præster til dato. De gamle gaarde i den lavere liggende del af A by laa tæt sammen, indtil en del af dem blev flyttet ud. Kun den gl pgd er tilbage, en lang, rødkalket bygn med lavt straatag og en stor have. 1772 skrev Otto R, at der efter 1720 kom velsindede studenter fra Halle og Jena til Sdj som præster, han selv havde studeret i Jena, han nævner især: Generalsuperintendent *Conradi,* Rendsborg, provst *Schrader,* Tønder, provst *Tychsen,* Haderslev, og tilføjer: »Kort at sige: Mange sjæle blev opvakt til deres frelse, og i mange mgh blev det fluks lysere« (CP 113). Brorson-tiden kom til at sætte sit præg paa Agerskov sogn, Bibelen og andagtsbøger blev hvermands eje, og de 10 bud hævdedes mod det sædelige forfald. Man mærkede her »forskellen ml at have en rettroende præst og en hellig præst«. *Brorsons* salmer fyldte kirke og hjem. Senere kom Brødremghs folk og byggede videre. Og der blev øvet kirketugt. I Agerskov kirkebog læses: »Vi underskrevne tilstaar og bekender, at vi først og fremmest har forset os mod Gud i Himlen, og dernæst imod vores elskelige sjælesørger, provst *Otto Riese,* der har foreholdt os én og anden forseelse, men af genstridighed har over aar og dag afholdt os fra nadverens sakramente, ja endog i bitterhed ladet ét og andet ord falde, som vi fragaar og helst ønskede ikke at være blevet sagt af os, ja, vi fortryder det hjerteligst...« (CP 274). Otto R skrev endv: »For 30 aar siden var der smukke opvækkelser i sognet, saa at der syntes mere alvorlighed iblandt folk end som før, ligesom nu kendes en mærkelig forandring; banden, sværgen, kortspil, slagsmaal, krogang, julestuer, ligvagt, fastelavnsløben er næsten forsvundet eller mægtigt formindsket« (K og S 102). O. R var for øvrigt ogsaa opbygg forf (N 498).

Der fortælles meget om, hvordan præsterne maatte kæmpe mod overtro (den sidste »ligvagt« blev holdt omkr 1690). Navnlig provst *Otto C. Riese* var imod dette uvæsen. *J. Brodersen* skriver (s 210 f), at der var en del vakte i sognet, men nogle sagde, at *Riese* »var aandelig død og ikke omvendt, og ikke havde medlidenhed med menneskets fortabte tilstand«. Denne dom over R er sikkert urigtig. Han holdt bibellæsninger i sognets byer, og der fortælles om en pige, der blev vakt ved en bibellæsning om ordene i de 10 brudejomfruer: Døren blev lukket! Da hun i sin nød klagede sig til R, viste han hende klart hen til omvendelsen. Hun blev omvendt, og »under spot gik hun sin vej med glæde«. I Bovlund var der 1748 20 herrnhutter, men de syntes ikke, at de fandt føde i provstens ord. De sluttede sig sammen med opvakte fra andre byer. I Agerskov by boede gdjr *Petersen,* der tillige var urmager; han og hans to brødre var hellige, men provsten talte næsten hver søndag imod herrnhuterne, og i samtaler »skændte han paa Zinzendorff og hans lære«. 1777 rejste provsten til den første aarsfest i Christiansfeld for at undersøge forhold og lære i Brødremgh, og da han kom hjem, forkyndte han, at han havde faaet et ganske andet syn paa det hele og ønskede at leve og dø med disse folk. Herrnhutismen satte sine spor.

Johan Reimer (1780–96) var født i Rødby, kom hertil fra Højrup. Bef satte sig i 1790'erne voldsomt imod Adlers Agende. Om pastor *Reimer* sagde man, at verden var glad for hans forkyndelse, de vakte ikke. 1787 var der vækkelse i Galsted, østligt i sognet, og de vakte søgte udensogns eller til møderne i Galsted kro, hvor Brødremgh emissærer holdt møder. Folkene i kroen blev ogsaa hellige. Paa Nitriskær, nord for Agerskov (et gammelt sæde for munke), boede familien *Dam* i flere slægtled, og de var klart hellige og vidnede meget i sognet. – Efter *Fr. Nislev* (1796–1801, af Naur-S), og *Holger Grønlund* (1801–05 af Darum-B) kom provst *Knud Aagaard* hertil (1806–38) fra Skjoldborg-K. Han var en af oplysningstidens virksomme og ansete præster, virkede for skole- og fattigvæsen og forbedret landbrug, var meget historisk interesseret, han udgav 1804 sin kendte beskrivelse af Thy, og værdifuld er hans beskrivelser af Tørninglen provsti 1815 (jvf Athene IV, 435–49). 1827 udg han »Christelig haandbog for Quindekjønnet af alle stænder«. Desuden skrev han om fattigvæsenet paa landet (IRIS, 1804), et prisskrift (som blev belønnet af Det kgl Landhusholdningsselskab) om vejledning til en gaards drift i hedeegne (1810), han skrev om den forunderlige sammenblanding af tysk og dansk sprog i det slesvigske (»Dagen« 1834) og til Molbechs Dialektleksikon leverede han en ordsamling fra Agerskov sogn. Han skrev i »Athene« IV, 497 f, om krig kan finde sted i en verden, der staar under et guddommeligt forsyn, om mægling ml fornuft og tro (Møllers »Teol Bibl« 1832) og smst om det onde i verden. Han skrev ogsaa om den forsvundne Skindelborg ved Kolding og om sygehuse i middelalderen. Hans navn fortjener at huskes, ikke blot for hans værdifulde egnsbeskrivelser, men ogsaa for det varme forsvar han førte for det danske modersmaal. En afhandling om »Det danske sprogs skæbne og grænser i Sdj«, trykt 1815 i Molbechs »Athene« blev prisbelønnet som det bedste skrift om det danske sprog i Sdj. (P. K. Thorsen: Afh og breve, I 1927, 70, E. I, 2, DBL I, 8). *Carsten Petersen* nævner ham slet ikke i sin bog om slesvigske præster. Han omtales som en godmodig mand, men noget magelig. Han red den korte vej til kirken. Kirkebesøget var ringe, han havde vist ikke forbindelse med de vakte.

J. Brodersen skriver: Efter 1800 var der ingen vækkelse. »Der flød ingen levende vandstrømme af præsternes liv og forkyndelse« (J. Br 204). Paa gaarden »Sindet« boede *Kr.*

Jepsen Beck, en vaagen kristen, og i Rangstrup var der omkr 1850 en lille kreds af vakte, *Laur. Dam,* Nitriskær, † 1866, og hans karl, *Nis P. Foged,* blev omvendt og senere missionær i Grønland i Brødremghs tj (J. Br 206). Forbindelsen med Christiansfeld var levende.

Provst *Olaus Lund* (1838–57). I disse aar arbejdede Brødremgh med møder, et grundtvigsk liv blev baaret frem af unge, der havde været paa Rødding højskole, med *Bunde Refslund* (den ældre) i spidsen. Man samledes i hjemmene til sang, oplæsning og samvær, og da *Morten Eskesen* var blevet lærer i Hyrup, voksede der et »Dansk samfund« frem, som tilkaldte fremmede talere, især *J. L. Knudsen* fra Rødding højskole, og man begyndte de store folkemøder paa Mandbjerg. Se i øvr provst *Lunds* selvbiografi i Sdj aarb 1924, 233 f.

Pastor *G. F. Boesen* (1858–67) flyttede hertil fra Vodder og blev afsat af tyskerne p gr a edsnægtelse 1867. *Boesen* var en af de dygtige gr præster, som i disse aar kom til Sdj. Han begyndte som pietist, men kom i Vodder med i den grundtvigske folkevækkelse, havde f eks nært samarbejde med *A. Leth,* Aabenraa. Han var ivrigt medlem af Ribe konvent af 1848, og han »kunne prædike saa det gjorde indtryk«. Provst *O. Boeck,* der senere blev hans hjpr, omtaler ham som en stille, alvorlig og from mand, »en Guds riges grundtvigianer«, han udgav smaa bøger om daaben og nadveren, og han støttede den gr bevægelse. Møderne paa Mandbjerg fik et mere kirkeligt præg. Af stor betydning var det, at der først i 1860'erne kom en kreds af unge, gr lærere til egnen, med *L. B. Poulsen* i spidsen. Han blev lærer i Rangstrup, var som frivillig med paa Dybbøl, sluttede sig nær til pastor *Boesen,* hjalp ham ved bibellæsninger i skolerne og kastede sig med hele sin unge iver ind i det kristelige og folkelige arbejde. Da baade pastor *Boesen* og lærer *L. B. Poulsen* 1867 nægtede at aflægge ed til tyskerne, (og da Poulsen heller ikke ville aflægge tysk soldatered), tog de begge deres afsked. *Boesen* blev sp i Harridslev ved Randers, (se her VIII, 57), medens *Poulsen* drog til Fyn, hvor han i nært samarbejde med den gr rigsdagsbonde, *Chr. Hansen* ledede Vejstrup højskole 1868–70. I *Boesens* tid var der en pietistisk vækkelse, i sognets østlige del, men denne havde *Boesen* ikke noget at gøre med.

Tiden 1867–1920

Den første »tyske« sp *Peter Cramer Holm* (1867–80, præstesøn fra Ballum) stod ret isoleret. Der var pietistisk vækkelse, især ved Brødremgh, og de gr dannede Bovlund frimgh 1879 (se ndf). *L. B. Poulsen* kom tilbage til sognet 1870 for at begynde en lille dansk friskole, som dog snart efter blev forbudt. Han købte en lille ejendom paa Bovlund bjerg, i den østre ende indrettede han en mødesal, hvor han holdt mange møder, og han blev snart den førende i det gr og det folkelige liv. Ved det første Skibelund-møde 1865 havde han taget ordet paa sit uforfalskede sønderjyske maal, og 1869 havde han talt ved det gr vennemøde i Kbhvn om livs-ideen og lys-siden ved Grundtvigs kirkelige anskuelse. Han havde faaet et godt navn i gr kredse i kongeriget, og i Sdj nød han stor agtelse. Han holdt søndagsandagter i Bovlund for en halv snes familier, sangen blev ledet af hans svoger *Bunde Refslund.* Med visse mellemrum kom en dansk præst og holdt gudstj. Det var efter en saadan gudstj, at *Hans Svejstrup* i 1873 blev idømt en bøde paa 100 prøjsiske daler for at have taget medlemmer af den tyske landskirke til alters uden af undersøge, om de havde meldt sig ud af kirken. (Se Rødding, s 904). Efter at *Cornelius Appel* var blevet ordineret 1874, kom han til Bovlund 3–4 gange om aaret til søndagsgudstj, medens *L. B. Boulsen,* der drev en lille landejendom med stor dygtighed, holdt møder de andre søndage, til sognepræstens store utilfredshed. Forholdene blev efterhaanden saa utilfredsstillende, at man blev enig om at danne *frimenigheden,* og 19. nov 1879 blev *L. B. Poulsen* ordineret af *Cornelius Appel* i salen i Bovlund. (Se videre om frimgh ndf).

Pastor *Fr. A. G. Schmidt* (1880–94) var født i Burkal, udpræget tysk, fl t Ketting, se der.

Pastor *Andreas Nissen* (1894–1906) født i Aabenraa, mindes som en nidkær og udpræget vækkelsesprædikant. Der blev en ret stor IMs vækkelse, som kom til at præge det sognekirkelige liv. Hans originale og meget kraftfulde forkyndelse virkede stærkt i sognet. 1900 blev missionshuset i Agerskov bygget. Pastor *Nissens* forkyndelse var stærkt teologisk underbygget, til tider efter sigende vanskelig for tilhørerne at følge. »Jeg har selv senere som dreng og ung mand siddet under pastor *Nissens* talerstol, og jeg har endnu et indtryk af hans særprægede forkyndelse, som ofte vakte modsigelse, men den satte spor«. (Viggo Madsen). Se Broager.

I nyere tid er vækkelsen særligt udgaaet fra Det gl budskabs IM og IM.

Pastor *Carl Heinr. Andresen* (1907–20) sluttede sig ogsaa til IM, en dygtig prædikant. Mh blev flittigt brugt. Her holdtes mange møder, og der var ny vækkelse, men 1912 kom den beklagelige spaltning i IM, da en kreds brød ud fra den af pastor *H. Tonnesen* ledede kirkelige IM (dansk præget), og dannede »Det gamle budskabs IM i Sdj« (tysk præget). Pastor *C. Andresen* var en af de 12, der brød ud og blev en af lederne i »Det gl budskabs IM«, hvorefter der i mange aar var 2 skarpt adskilte kredse af IM i A sogn, hver med sit selvstændige arbejde, hver med halv brugsret til mh. Denne tilstand fik mange uheldige følger for det kristelige arbejde i sognet. Biskop *Johs. Gøtzsche* omtaler (Livser, s 161) *Andresen* ret udførligt. »A havde i sin studentertid sluttet sig til Wellhausen, men da han blev omvendt, gik han til den mest konservative side. Han var en mand med ikke faa kræfter, men meget blandet. Han havde arbejdet meget for tysk kultur, bl a ved en skole (en slags realafdeling), som han havde i sin pgd, og som var egnens videstførende skole. Da revolutionen kom, slog han om og ville være dansk, men adskillige af de danske, ogsaa i IM, sagde, at »han var ikke til at stole paa«. Andre satte ham højt, mange takkede ham, fordi han havde »hjulpet dem til

Herren«. Hans hustru var sikkert et betydeligt menneske og har hjulpet ham meget. Jeg har kun talt med ham én gang, og det forløb venligt, vi forstod jo hinanden i det afgørende. Men jeg tog jo anderledes paa tingene end han«. Smuk var hans stilling ved præstevalget i Hygum (se der). – Pastor A døde af lungebetændelse 1920. »Hans hustru skrev til mig om hans død, at han »var gaaet som en drømmende gennem porten«, og der var overmaade mange til hans begravelse.« Hans enke sendte sine børn til Flensborg, for at de skulle gaa i tysk skole.

A og hans hustru betød meget i Agerskov, pgd var et centrum i sognet, haven blev aabnet til store missionsfester, hvor der blev talt af betydelige præster af sønderjysk IM. Der blev holdt bibellæsninger og møder i skolerne om vinteren, og dette blev fortsat af de flg præster, medens sommerfesterne i pgdshaven mest søgtes af sognets folk.

Pastor *Dinitzen* skriver:

»Pastor *Andresen,* betydelig prædikant, IM, streng i sin forkyndelse, ofte til dom, saa det virkelig forargede, naar han nævnte ting ved navn, som for ham var synd (dans, kortspil). Det skabte et tydeligt skel i sognet, – afstand imellem kirke og folk, som egentlig gerne havde sluttet op om kirken. Pastor *Andresen* var *tysk* af sind. Dette var ikke godt for Agerskov sogn, som altid har været gennemdansk. Det mærkedes dog ikke paa hans forkyndelse, som altid var en forkyndelse til dom og omvendelse. Det store og uforglemmelige aar 1920 med genforeningen kunne være blevet et skæbneaar for pastor Andresen. Da han var tysk, skulle sognet ved afstemning afgøre, om han kunne fortsætte sin gerning som præst i Agerskov. Man kan vel sige, at heldigvis kom Andresen ikke til at opleve resultatet af en saadan, da han døde forinden. En afstemning kunne meget vel være gaaet ham imod.

Naar man har færdedes rundt i sognet og langt uden for sognet, er det ikke faa mennesker, man har stødt paa, som har gaaet i den skole (tysk), som pastor A oprettede i Agerskov pgd (en slags realskole, kostskole). Der kom elever langvejs fra.«

Faa præster i nyere tid har faaet en mere storslaaet begravelse end pastor A. Mellem 1000 og 2000 mennesker fulgte hans baare fra pgd til kirken. Hele den lange vej blev kisten baaret, alle ville yde ham den sidste tjeneste, og hele vejen sang man den ene salme efter den anden, sejrssange over død og grav. Ved mh spillede et basunorkester (Det gl budskab, 1920, nr 51). En søn af A er prof i patristik i Göttingen.

Biskop *Th. Kaftans* forfædre har levet i over 150 aar i det danske Agerskov sogn. Alligevel skrev han: »Hvorledes skulle jeg, for hvem alt det prøjsiske havde været aldeles fremmed indtil ind i ynglingeaarene, komme til at blive det, som ret egentligt er en prøjser?« *Carsten Petersen* skriver fordømmende om dem, der glemte deres sammenhæng med deres danske fortid og folk for at slutte sig til Danmarks værste fjender (CP 217–18). *Kaftan* var ikke blandt de troløse.

Tiden efter 1920

Med pastor *H. P. L. Rossen* (1921–29) fik sognet én af sine egne som sp.

Der var megen spænding om præstevalget. IM samlede sig om den kendte sp *Anton Pedersen,* Vor Frue k, Aalborg, Sudanmissionens fmd, mens de gr samlede sig om *H. P. L. Rossen,* Klim. *Rossen* (der var født og opvokset i sognet), blev valgt, skønt der i forvejen var en gr frimghspræst i dette af IM prægede sogn. *H. P. L. Rossen* var en jovial og folkelig mand, meget afholdt af landmændene. Han gik kyndigt ind i staldene og vurderede kreaturer og heste. Han var ikke særlig akademisk præget, sværmede ikke for teoretiske diskussioner. Pastor Rossen havde set det som en drøm at blive præst i sit hjemsogn, og saa blev det nok lidt af en skuffelse for ham og for sognet. Han var fremmed for de bevægelser, som gik hen over sognet, og den store IM gruppe stod ham ret fjern. Kirkebesøget blev mindre, og lægfolkets aktivitet gik sine egne veje til skade for fællesskabet og enheden i sognets kirkelige liv.

Uddeler *Viggo Madsen,* A har skrevet en beretning hertil. Pastor *P. Dinitzen* tilføjer:

»Ja, det er vel desværre rigtigt, saadan som uddeler *Viggo Madsen* skriver: at der kom til at gro græs paa kirkestien i pastor *Rossens* tid. Og det er vist en stor misforstaaelse, at det kom til at gaa saadan, for der var jo ikke den store afstand mellem ham og kirkefolket, som man ville gøre det til. Rossen var fra sognet – vel nok grundtvigsk – men havde alligevel forstaaelse for sognets struktur (IM præget). Han forsøgte oprigtigt i kirke og mh at række haanden ud til samarbejde, men man ville eller turde i misforstaaet nidkærhed ikke tage imod den – og saa uddybedes afstanden mere og mere – og græsset groede paa kirkestien – alt imens pastor Rossen saaede ordets sæd, og noget faldt iblandt græsset.

Naar man i dag snakker med folk fra IM, saa ved man alt det, saa ser man det og indrømmer, at man handlede forkert og svigtede, svigtede pastor Rossen, svigtede kirken og sig selv. Pastor *Rossens* tid i Agerskov var paa den maade et afbræk paa det »normale«. Sognet er ellers et sogn med gl kirkelige traditioner – en gl kirkebevidsthed, som har baaret og stadig bærer slægterne gn tidernes strøm. Denne kirkebevidsthed gør det til en stor og rig oplevelse at virke som præst i dette sogn.«

Provst *A. P. Agersted* (1929–42) var en solid IMs præst af den gamle skole. Han skriver hertil: »Forholdene i Agerskov var vidt forskellige fra forholdene i Gerlev-Draaby. I Agerskov, dette rent danske sogn, var der et stærkt aandeligt liv. Frimgh havde især betydet meget før 1920, i sognemgh havde der været flere vækkelser, meget under paavirkning fra Christiansfeld og pietismen. Splittelsen i pastor *Andresens* tid mærkedes bitterligt i begyndelsen; de to IM smf stod ret stejlt over for hinanden, men efterhaanden klaredes forholdene nogenlunde. Det gl budskabs folk havde ikke nogen organisation og opløstes lidt efter lidt, nogle sluttede sig til IM, andre til Lt Mf eller frimissionen, hvor nogle blev gendøbt. Kkg var i pastor *Rossens* tid taget meget

af, men blev igen betydelig som i pastor *Andresens* tid. Bef følte sig meget knyttet til deres sognekirke. Trods de stærke brydninger blev vi meget glade for gerningen i Agerskov. Der var spænding og stemning over livet her i grænselandet, ja, det var et privilegium at være præst her i disse aar. 1942 var brydningerne næsten overstaaet. Naar jeg ser tilbage, gentager jeg ordet fra Es 42: »Jeg fører blind ad ukendt vej, leder ad ukendte stier, gør mørket foran dem til lys og bakkelandet til en slette!«

A var en betydelig prædikant og en meget flittig præst til husbesøg. Man mindes hans mange cykelture ud til folk, han var afholdt og respekteret. (T. Bertelsen). *Brorson* hentede sin hustru fra A pgd, og strømningerne fra Brorsons tid var ikke forsvundne.

Fra A skrives: Skønt ny i Sdj faldt *Agersted* godt til i sognet, selv om der i hans tid var ret stærke brydninger. Der blev en fast mgh om søndagen i Agerskov kirke. Men brydningerne maa nævnes. I mh udviklede der sig i løbet af tyverne to fløje, den ene, som sluttede sig til Kirkelig Forening for IM i Danmark, og den anden fløj, som stod fast paa Det gl budskabs Mission. I bestyrelsen var de begge repræsenterede, og møderne i huset var skiftevis præget af den ene eller den anden ved de forskellige talere. Dette afstedkom jævnligt spændingsmomenter, og adskillige mente, at det i længden var uholdbart. Det blev nok væsentligt sp *Agersted* i forbindelse med indremissionær *Chr. Høgh* og andre, som foranledigede forandringen. Paa en generalforsamling i mh blev det med et flertal vedtaget at tilskøde huset til Kirkelig Forening for IM i Danmark, og der blev valgt en ny bestyrelse. Nogle af Gamle budskabs-folkene følte sig dermed sat uden for mh, og disse dannede grundstammen i *Luthersk Missionsforenings* arbejde, som siden har haft et fast arbejde i sognet. Daværende gdjr *Chr. Gram,* Gammelskov, var en af deres ledere, senere afløst af sønnen *Carl Gram,* men leder blev dog gdjr *Thomas From,* der i mange aar har staaet i spidsen for Lt Mfs arbejde i Agerskov, han har været en stilfærdig og besindig skikkelse, som har sæde i menighedsraadet og har haft et meget positivt forhold til kirken. En stor del af denne fløj har ellers været meget lidt kirkesøgende. I tyverne kom der en ret stærk virksomhed i sognet udgaaende fra *Det danske Missionsforbund,* hvor den da kendte vækkelsesprædikant *Sørensen* fra Løkken var særlig virksom, og desværre kom denne indflydelse til i en tid, hvor kirken ligesom havde mistet noget terræn, og der var jordbund for et frit og til dels vildt voksende arbejde. Da der ogsaa kom eksempler paa gendaab, blev en del dog betænkelige og trak sig tilbage. Men Dansk Missionsforbund har fortsat sit arbejde indtil i dag, først ledet af urmager *Olde Nissen,* og derefter indtil nu af rentier *Hans Gram,* en søn af den tidligere leder af Det gl budskabs Mission. 1960 indviedes i Agerskov en distriktskirke »Tabor« for Det danske Missionsforbund. – Men *Agersted* og mange med ham var klar over, at det var rigtigt, som det var gaaet med Agerskov mh, og det var ogsaa indledningen til en god periode i mhs tilværelse. Arbejdet er gaaet støt og roligt siden under ledelse af provst *Agersted* og senere pastor *Jessen.*

Pastor *P. Dinitzen* skriver:

»Naar man færdedes i Agerskov, og det som saa ofte hændte, at samtalen faldt paa forgængerne, saa standsede man op ved provst *Agersted.* Man fik umiddelbart en fornemmelse af, at i ham havde sognet haft en præst, en personlighed, som ragede op over alt folket (høj og statelig af legemsbygning, ikke køn). Som præst ragede han op, en forkynder af Guds naade, teologisk vel funderet, prædikenen baaret af en vældig stemme. Han prædikede frit fra leveren, uden manuskript. – Folk mindes ham, taler om ham. Provst A paa sin høje cykel paa vej ud i sognet er blevet noget af en legende, som endnu spøger i sognet, og som af og til har faaet en af hans efterfølgere til at føle sig som en »lille« præst, maalt efter provstens alen.

Uddeler *Viggo Madsen* nævner striden om missionshuset: »Denne strid er en ulykkelig tid i smf i A. Det er ingenlunde til at udrede traadene. Egentlig var der vel kun provst A, der kunne. Naar jeg talte med folk om det, der skete den gang, saa henviste man altid til provsten, provsten vidste besked, og naar provsten ikke var mere, saa ville sammenhængen komme frem, sagde man«.

Missionshuset er bygget i 1900 af IM og Lt Mf, og forholdet til IM var godt. *Viggo Madsen* nævner denne pastor *Sørensen,* som var gendøber, og som kom og lavede splid. Det var naturligvis ikke tilsigtet, men det blev en ulykkelig splid, som forbitrede sindene baade hos IMs og Lt Mfs venner. Spm om daaben var afgørende og satte skel. IM stod fast paa folkekirkens daabssyn, og provst A stod midt i deres lejr, og ved hans virke blev huset tilskødet IM. – Forholdet til Lt Mf blev spændt; der blev slaaet skaar i samarbejdet og i sindene. Mange mente, at *Agersted* var for haard den gang, men det var vist nødvendigt med en fast og myndig haand. De egentlige brydninger og forhandlinger kan man ikke faa et førstehaandskendskab til, da der er revet sider ud af den gl forhandlingsprotokol – af hvem eller hvorledes, det er ikke til at sige. Men episoden satte skel. Lt Mf kom mere paa afstand af IM og af kirken. – En døberprædikant skaber altid forvirring, det var ogsaa tilfældet her, en forvirring, som var med til at skabe baggrund for senere sekterisk virksomhed i sognet. Det sekteriske fik nu aldrig saa stort indpas i sognet, vist nok takket være den gl kirkelige indstilling. Derimod maa det vist nok siges, at brydningstiden kom til at gavne Dansk Missionsforbund. Der var blevet røre om daabsspm, og der var vel ogsaa nogen, som var blevet famlende, usikre, kommet væk fra kirkens evangelium og daabssyn, – saadanne var et let bytte for det missionsforbund, som intet daabssyn har, eller som forsøger at forene alle daabssyn under ét....

Som aarene er gaaet, er brydningerne blevet mindre og mindre. I dag er forh ml IM og Lt Mf stort set godt. Der er ikke særligt samarbejde – men heller ikke noget misforhold – og det er vel i grunden godt saadan.«

Pastor *Chr. Jessen* (1943–60) sluttede sig

til IM. 1956 blev mh smukt udvidet og moderniseret. Det kostede 35.000 kr, og det hele var betalt af IMs venner i sognet ved 50-aars festen og genindvielsen 10 dec 1956.

Pastor *Jessens* tid omtales som en rig tid for A sogn. Nye arbejdsformer er paabegyndt, ikke mindst husmoderlejre, mandslejre og familieaftener ligesom et aarligt bibelkursus har været afholdt lige siden før 1920. I den senere tid er dertil kommet et *Unge Hjems* arbejde. Missionshusets udvidelse var et fælles tag, som smeltede sammen og som vakte respekt i sognet; det drejede sig om et beløb paa 35–40.000 kr, hvilket var mange penge dengang. Huset bliver meget benyttet, ogsaa til private fester, og ikke mindst ved sammenkomster i forbindelse med begravelser.

Pastor *P. Dinitzen* skriver 1963: Kkg 9 pct, gode forhold, godt sted at være præst. Megen aandelig interesse og trofasthed mod kirken. Der er baade IM og Lt Mf mh, nogen brydning, IM smf (150), 3 samtalekredse, 4 dsk, DMS, YM kredse, FDF, kirkeblad, KFUM og K, 3 DdU, enkelte Dsk Missionsf med eget hus i A, adventister, pinsemiss, ca 100 til Bovlund frimgh, ungdomsskole (60, ledet af frk Agnete Tang). Krævende pastorat, store afstande. Alderdomshjem (25). God forb ml kirke og skole.

Pastor *Th. Husum* (fra 1968) af Vammen-L-B. 1968 skrives (prf bl s 156): Kkg 8 pct, meget arbejde i gang, godt, men krævende sted at være præst. Stor IM kreds (150), mh, 70 til frimgh, ungdomsskole, KFUM og K, FDF, FPF, 3 santalkr, 3 sdsk, 3 DMS, 3 DdU, 2 fh, enkelte til Dsk Missionsfb, med eget mh i A.

Blandt lægfolk nævnes:

IM: Gdjr, kreaturkommissionær og indremissionær *Iver B. Jensen,* Rangstrup (* 1871, † 1935), viste betydeligt talent som børnemissionær, gik senere ind for en aktiv lægmandsbevægelse i Sdj, men maatte under krigen fratræde sin stilling (IM Tid 1959, s 122), anset for sin dygtighed. En søn er ftm *J. P. Jensen* (R) som i et interview i Kristeligt Dagblad 4. aug 1969 fortæller, hvordan han 14–15 aar gammel med sin far og sin broder stod og saa toget med de første indkaldte (i 1914), og faderen sagde: »Det er godt, at jeg er for gammel, og I er for unge«; men alle tre blev indkaldt. Han har været medlem af sogneraad og amtsraad og i 25 aar form for De samvirkende sønderjyske Husmandsforeninger. »Det er med det grundtvigsk-indremissionske hernede som med det kulturelle, nationale, økonomiske, organisationsmæssige, politiske, vi har lært, at med fordomsfrit samarbejde kommer vi længst«. Intervieweren slutter: Han havde fortalt om den dag under krigen, da englænderne var gaaet i land, og han om aftenen havde hørt i en nabos tyske radio, kortfattet: »Sie sind noch da«. Det var nok for os, sagde han. De er der endnu. Det er, hvad man tager med hjem efter et besøg i et stykke levende danmarkshistorie.

Husmd, indremissionær *Chr. Frandsen Høgh* (* 1873 i Vellerup, † 1962) var ved sin antagelse som missionær tørvebonde i Hønning, Arrild sogn. Senere drev han et husmandssted i Mellerup, Agerskov sogn, en saare tænksom og bibelfast mand, en klar og indtrængende forkynder, præget af store prøvelser (sygdom, mistede flere børn). Han blev kaldt »lægmandsteolog«, kunne staa sig i diskussion med præsterne, ikke blot i bibelsk-teologiske spm, men ogsaa i folkelige. »Han gravede dybt i Bibelens ord«, trængte sig aldrig frem, maaske allerbedst paa tomandshaand, en god støtte for præsten (Chr. Jessen). En beskeden og ædel repræsentant for lægmandsvidnesbyrdet i Sdj (IM Tid 1959, 122 og 1962, 178). Han var god at besøge og samtale med. Han passede sit landbrug flittigt og øvede samtidigt en stor prædikantvirksomhed i Sdj. Sine sidste aar levede han i Haderslev. Han stod urokkeligt fast under alle brydninger.

Missionær *Hans Jessen Richter* (født i A, † 42 i A), en mand vel funderet i troslæren, gennemluthersk, i 30'erne grebet af Oxfordbevægelsen, dygtig prædikant, til tider skarp i diskussionerne, kunne virke utilnærmelig, men havde et varmt og medfølende sind. To ting prægede *Richter* stærkt: Han havde gennemlevet skilsmissen i IM i Sdj. Han stod da i arbejdet dér, var blevet antaget allerede i 1908. Til tider mærkedes der hos R baade en rystende angst for, at IM her oppe skulle ud i den samme strid, og samtidig havde han lyst til at være med i striden for det rene evangelium. Og det andet: R havde været med i verdenskrigen. Det havde ogsaa mærket ham. Han blev meget brugt som prædikant baade i aarene i Sorø, hvor han var fra 1921, da han blev antaget af IM i Danmark, og indtil 1926 og senere i Herning-tiden. Han kom til Herning i 1926, og især i de første aar betød han meget baade i byen og paa egnen. I 1937 udtraadte R af tjenesten og fl t Agerskov. Hans sygdom – som vel har sin oprindelse i krigsaarene – havde da allerede tag i ham. Han sad saa som en nedbrudt og syg mand sin sidste tid.

Kbmd *Peter J. Schmidt* († 1937), i menighedsraad og sogneraad, bm i mh i mange aar.

Handelsmd *Anders Lund* er fmd for IM.

Den gl *Henrik Kaftan* (90 aar i 1968) trofast i arb for IM, flittig kirkegænger.

Bogholder *T. Bertelsen* er fmd for menighedsraadet.

Pastor *C. Jessen* skriver:

»Ungdomsarbejdet fortjener en særlig omtale. KFUM og K foreninger blev stiftet i 1927 i Agerskov. Disse foreninger hører til Gram kredsen af M. og K. Kredsens arbejde fik sine centrer i Gram og A, hvor bl a mange stævner og lejre er holdt. Dertil bidrager ogsaa, at sp i Gram, *Th. Philipsen,* i mange aar var fmd for kredsen og paa denne post afløstes af sp *Jessen,* A. I sognet virkede foreningsarbejdet ved møder og bibeltimer og fester. Dels i hjemmene og dels i mh samledes store flokke af unge, og dette arbejde har været af stor betydning for mange unge, nogle unge mænd er gaaet til diakonien og i Korshærens arbejde. Blandt større begivenheder skal nævnes aarlige julefester i Rangstrup og Sct Hans-fester, som i mange aar er blevet fejret paa to gaarde i Birkelund. Det var fest at se de mange unge ved disse lejligheder, og der blev kastet glans over det ved Basunkorets

medvirken, unge og ældre blæsere, som stillede sig i tjeneste for kirkens møder og fester og medvirkede ved gudstj i kirken paa de tre højhelligdage, i de seneste aar har de endda aflagt besøg i Skælskør og glædet os med deres musik. KFUMs første fmd var lærer *Nielsen,* Mellerup, KFUKs første fmd var lærerinde, frk *Tiedemann,* nu frk *M. Enemark.* Senere fmd var uddeler *V. Madsen,* nu gdjr *L. Clausen,* og for K fru lærer *Raabjerg,* Rangstrup. De unge samler stadigt mange til bibeltimerne.

Ogsaa uniformeret arbejde er kommet i gang; det var lærer *Lorentzen,* som i Bovlund startede et FDF-arbejde, som kom til senere at hedde Agerskov-kredsen. En enestaaende indsats er her øvet af gdjr *Aage Nielsen,* som opvokset i sognet har ofret sig for dette arbejde iblandt drenge, og nu er der ogsaa kommet en kreds af piger, FPF.

Ang folkemøderne i Manbjerg skov, og *L. B. Poulsens* virke som lærer i Rangstrup og senere frimghspræst i Bovlund, se ndf.

Kbmd *Andreas Petersen* er en kyndig lokalhistoriker. Uddeler *Viggo Madsen,* der har boet her siden 1921, skriver om det aandelige liv, at kirken stod næsten tom i *Rossens* tid (der groede græs paa folkets kirkesti), det blev svært for ham at være præst i sit fødesogn, han kom i mh nogle gange, men sidste gang, han kom der, blev der talt om omvendelse, og da den gamle pensionerede lærer *Bovlund* bad pastor R gøre rede for, hvad han forstod ved omvendelse, var det sket med Rs forbindelse med mh.

Skolen

Fra 1921 til 47 var *Svend Petersen* førstelærer og degn i A, og øvede en betydelig indsats. Efter hans død skete store forandringer.

Oprindeligt var der skoler i Agerskov, Rangstrup, Mellerup, Bovlund og Gestrup. Gestrup skole blev solgt i 1966 til en skjortefabrikant, og efter sommerferien 1968 toges en helt ny centralskole i Agerskov i brug, saa der kun bliver én stor skole i sognet, mens skolerne i Rangstrup og Bovlund bibeholdes for de yngste aargange. Lærer *Svend Petersen* var førstelærer og kirkesanger fra 1920–47.

Skolens leder, skoleinspektør *A. Skotte Møller* blev førstelærer ved skolen 1. nov 47. Han har ogsaa siden da været kirkesanger. I 1955 blev det første hold realister dimiteret; der er en del elever til realklasserne fra de omliggende sogne; der er baade 8., 9. og 10. klasse. Der er et udmærket samarbejde ml skole og kirke.

Blandt lærerne skal nævnes lærer *E. Rolskov,* født i Branderup, konfirmeret i Bovlund, men senere som mangeaarig lærer en tro tilhænger af den danske folkeskole og folkekirke, hvor han havde sin faste plads (nu i Kolding) samt lærer *H. Raabjerg,* Rangstrup.

En efterskole aabnedes 1919 (se frimgh).

51 faldne under verdenskrigen.

Alle offentlige bygninger var beslaglagt, en tid var der russisk fangelejr i Rangstrup fh.

1923 oplyses: Kkg 5–6 pct, mh, 2 IM smf, KS møder, 3 fh, frimgh (ca 50). 1935: Kkg 9 pct, IM smf, 2 DMS, KFUM og K, frimgh (60), DdU, enk frimiss. 1947: Kkg 9 pct, gode, stærk aand int, nogen splittelse, IM (100, sp), 3 samtalekr, 2 DdU, KFUM og K. 1955: Kkg 8 pct, gode, IM (150, sp), 4 sdsk, 3 samtalekr, KFUM og K, YM kreds, 100 til frimgh. 1967: Se ovf.

Agerskov kirke (Sct Dionysius), østligt i byen, omtrent midt i det store sogn, er smuk og anselig, blytækt, har fra gl tid ord for at være »næsten i alle maader den realeste og bedste paa 6—8 mil trindt omkring, undtagen Brøns kirke, som har et og andet forud«, solid og monumental virker den med sine svære mure og det massive taarn. Desværre er den gn tiderne omdannet og har mistet noget af sit oprindelige præg. Romansk skib, ung-gotisk kor og samtidigt sakristi mod nord, vaabenhus mod syd og anseligt taarn mod vest. Begge sengotiske. Den romanske del er delvis omsat, kvadre paa profileret sokkel. I kor, vaabenhus og taarn er anvendt kvadre fra et romansk kor og apsis. I vaabenhusets østvæg en dobbeltblænding med granitsøjle og dele af skibets døre og apsis. Syddøren har glat tympanon, har maaske været en tosøjlet portal. Kor og sakristi af munkesten med sokkel. I korets østmur høje, tilmurede vinduer, i nordmuren to tilsvarende vinduer paa hver side af sakristiet. Spor af præstedør paa sydsiden. Taarnet er af Tørninglen-typen, spiret mellem 4 gavle, er fra 1786. Bred, rund triumfbue med profilerede kragbaand som Hygum, flankeret af rundbuede nicher, af hvilket den søndre nu er prædikestolsopgang. Skibet har bjælkeloft, koret to krydshvælv, ved vaabenhusets østvæg en renæssancekamin. Taarnrummet er overhvælvet, har staaet i forb m skibet ved en spidsbuet, nu tilmuret arkade. I korets hvælv er der kalkmalerier fra 1632 med apostlene. Renæssancealtertavle fra 1597 med søjler, ændret 1719, malerier fra 1763, i midten korsfæstelsen, i sidefelterne og topstykket malerier af lidelseshist og Isaks ofring. Paa korets nordvæg to figurgrupper, den gode og den onde side af en Golgatafremstilling (fra en gotisk fløjaltertavle). Fra en anden gotisk tavle bevares figurer af Maria og 2 apostle. Kalk og disk fra 1772, sengotiske stager og et andet sæt stager fra 1817. 2 middelald messeklokker i koret. Middelald døbefont af granit med glat kumme, daabsfad fra 1931. Korbuekrucifiks fra ca 1425 med indskrift: I dine hænder, Herre, befaler jeg min aand. Enkel prædikestol fra 1798 med riflede pilastre, samtidig himmel. Stolestader fra 1750, stafferet 1930, skriftestol fra ca 1600 anbragt som opgang til prædikestolen. Degnestol fra ca 1750 i korets nordvestl hjørne. Et par gl svære egetræsdøre. Orgelpulpitur fra 1890. Klingpung fra 1777. Series pastorum fra 1696 og 1870 paa 2 tavler, to degnetavler, to klokker, mindetavle over sognets faldne 1849 (marmor) og 1914—18 (stor trætavle). Flere gl gravsten. Kirken skal restaureres. 400 sd, orgel. Ligkapel 1951.

Ved A kirke fandtes 1968 den lille meget sjældne kalkelskende bregne, murrude (Dannevirke 3. aug 1968).

Danm kirker, XX, Had a, s 865—87, Dsk sagn III, 1895, 161.

Folketal: 1860: 1712, 1910: 2043, 1921: 2096, 1965: 2375.

Altergæster: 1922: 800, 1934: 834, 1942: 950, 1954: 1025, 1962: 1000, 1966: 1444.

Menighedsraad: 1926: 2 IM, 6 gr, 1934: 2 IM, 6 u p, 1942: do, 1953: 1 IM, 1 Lt mf, 1 soc, 1 husm, 5 u p, alle kirkelige, 1961: 3 IM, 1 Lt mf, 4 kirk u p, 1965: do.

Sognepræst

Indt: 1860: a) 260 rug, b) 190 rdl, c) naturalier, d) 500 rdl, e) 113 td ld, en del hede. Pgd firlænget, fra 1750, rummelig, god. — Netto: 1907: 6066 mark. 1922: 1. kl, 1958: 12. kl, pgd fra 1750. 1951 udstykkedes 30 ha til to nye brug og 3 parceller.

12. 30. juni 1838–29. dec 57 (sp Ø Tørslev 7. sept 32): Provst **Olaus Lund,** * 8. aug 80 Nykøbing F. Forældre: Tolder Peder L og Johanne Kristine Schwartzkopf. Stud Nyk F 98, c okt 02 (1), lærer Nyk F 03, adjunkt smst 06, ord kat smst 5. okt 10, Sp Dollerup-F-R 4. okt 15, sp Glenstrup 17. jan 21, sp Kullerup-R 12. sept 28, provst Nørhald-O-G herreder 22. april 35, r af Dgb 53, afsk 29. dec 57, †

16. juni 65. ~ Sophie Elise Peetz, * 86, † 29. juni 55. Faderen: Kbmd i Kbhvn.

Se provst Ls Selvbiografi i Sdj aarb 1924, 233 f.

Hjælpepræst hos provst Lund

1951—55: **F. L. Vaupell**, se Lunde-O.
1855—57: **H. J. Lohmann**, se Græse-S.

13. 27. febr 1858–20. maj 67 (sp Vodder 18. marts 46): **G. F. Boesen**, afsk af tyskerne, se sp Harridslev-A.

14. 1868 (kst 67)–80, (sp Borne 61): **Peter Cramer Holm**,* 19. dec 13 Ballum. Faderen: Sp Emmerlev, † 51, se der. C Gottorp 38, sp Aventoft 45, afsk 80, † 17. aug 92 i Lübeck. ~ 10. okt 45 Maria Elisabeth Dorothea Thaysen. Faderen: Lensfoged i Mettenwarf (Rødenæs).

15. 1880–94 (sp Hjerpsted 77): **F. A. G. Schmidt**, fl t Ketting, se der.

16. 1894–1906 (sp Mjolden 91): **A. Nissen**, fl t Broager, se der.

17. 1907–20 (diakon Løjt 95): **Carl Heinrich August Andresen**, * 1865 Katharinenheerd. Faderen: Provst A, Øsby. † 26. nov 20. Hustru † 67, se nærmere ovf.

18. 7. nov 1921–2. marts 29 (sp Klim-T-V 27. juni 10): **Hans Peter Laurits Rossen**, * 5. nov 68 Gestrup, Agerskov. Forældre: Gdjr Nis Peter R og Nielsine Andrea Cecilie Hørlyck. Opholdt sig hjemme til 1885, blev forberedt af pastor Tranberg, Farup, til latinskolen, stud Ribe 89, c 96[1] (h_2), lærer Holsted efterskole 97, forst Den sønderjyske efterskole Hejls 98, sp Nr Vium-H 3. nov 03, † 2. marts 29. ~ 17. sept 00 Marie Blach, * 26. maj 76 Nedergaard, Ødum, † – – . Forældre: Proprietær Jens B og Mette Sørensen Møller.

Virkede især for ungdomssagen, sygeplejevirksomhed og den sønderjyske sag. Se ovf.

19. 6. juni 1929–14. sept 42 (sp Gerlev-D 21. sept 10): Provst **Anders Peter Agersted**, * 12. juli 75 Havdrup. Forældre: Kbmd Frederik Carl Christian A og Sidse Augusta Mathilde Jensen. Stud Roskilde 94, c 90[1] (1), lærer Rungsted, hjpr V-Ø Hassing 10. dec. 03, kkp smst 8. okt 06, provst Tørninglen provsti 25. febr 36, r af Dbg 42, afsk 14. sept 42, † 9. marts 62. ~ 29. maj 07 Helene Christine Rørbye, * 11. dec 82 Ringsted. Forældre: Kbmd John Jørgen Martinus R og Julie Helene Mortensen.

Kredsfmd DMS til 42, medl Øst-Jeyporeudvalget t 42.

Om provst A, se ovf.

20. 14. jan 1943–21. juni 60 (sp Uge 26. okt 36): **Christian Jessen**, * 25. maj 09 Basaa, Sottrup. Forældre: Husmd Hans Christian J og Christine Marie Frost. Stud Sønderborg 27, c 33[2] (h_1), sekr KFUM Roskilde. ~ 13. nov 36 Anne Cæcilie Langbein Toft, * 7. febr 14 Slagelse. Faderen: Præst Sct Hans hosp, Roskilde, † 58, se der. – Søster ~ Madsen, Kegnæs. Broder: Sp Elias k, Kbhvn. Hustrus broder: Vallensbæk.

Sekr Kr akad foren 30—31, distriktsleder FDF 34—35, og 37—43, BM IM Tørninglen t 60, friv medarb DMS, kredsfmd KFUM og K t 60, BM KFUMs soc arb 61, do Kirkeligt forbund 61.

Udn til sp Skelskør 21. juni 60, til sp Ejstrup 17. april 69.

21. 22. nov 1960–15. dec 67 (hjpr Vor Frelsers k, Aalborg 12. aug 59): **Peder Bak Dinitzen**, * 13. maj 23 Sejerslev, Mors. Forældre: Gdjr Hans Carl D og Jørgine Bak. Stud Rønde 48, husinspektør Bethesda, Kbhvn 51–55, c 59[2] (h-63). ~ 30. dec 49 Rosa Elvira Olivia Madsen, * 7. aug 27 Møborg. Forældre: Handelsgartner Christian Brandsgaard M og Mette Marie Jensen.

Forflyttet til rkp Hans Tausens k, Kbhvn 15. dec 67.

22. 19. juni 1968 (sp Herslev-G 28. sept 62): **Thomas Husum**, * 2. maj 28 Vammen. Faderen: Sp Vammen-L-B, † 35, se der. Stud Ribe 51, c 61[1] (h-72), lærer Kbhvn 56, kommunelærer Herstedøster 57, førstelærer Jyllinge 58, hjpr Rødovre 31. aug 61. ~ 29. juni 57 Erna Margrethe Christiansen, * 2. juni 33 Esbjerg. Forældre: Seminarielærer Kr. E. C og Inger Thomsen. – Broder: Sebber-A. (Nu Tversted-U).

Litt: Hjb P 201—04, J. Br: Fra gamle dage, 1912, 135, 199, 201, 234, 380, 394, Præsteindberetn i Sønderj aarb, 1913, 253 f, J. Fausbøl: Minder fra A sogn, 1910, provst O. Lunds selvbiografi i Sdj aarb, 1924, 233 f, Frode Gribsvad: Salmebogsstriden i A, Sdj mdskr, 1932, 24 f, K og S, 1954, 99 f, M. Refslund Thomsen: En landsby i midten af Sdj, Sdj aarb, 1941, 204—33, Peter Lautrups minder fra Vellerup, smst, 1944, 134—236, Agerskov kommune 1921—46, 1946, M. Refslund Thomsen: Minder, 1949, do, 1955. Se ogsaa under Bovlund frimgh. Medd fra pastor C. Jessen, Ejstrup, bogholder T. Bertelsen, lærer A. Raabjerg, Rangstrup, uddeler Viggo Madsen pastor P. Dinitzen.

BOVLUND FRIMENIGHED

Forhistorien er berettet foran: Der rørte sig et stærkt folkeligt liv paa denne egn i 1850'erne, baaret frem af Rødding højskoles elever med *Bunde Refslund* (den ældre) i spidsen. Senere kom *J. Fausbøl* fra Branderup mølle (han har udgivet sine erindringer 1910) og *A. D. Hørlyck* fra Rurup til. Man mødtes til sang og oplæsning i hjemmene, og da *Morten Eskesen* blev lærer i Hyrup, dannedes et »Dansk samfund«. Om alt dette er fortalt foran, ogsaa om pastor *Boesens* støtte og møderne paa Mandbjerg. Den førende i Agerskov sogn blev den unge lærer *L. B. Poulsen*, som med iver kastede sig ind i vækkelsesarbejdet og det folkelige arbejde. Men baade han og pastor *Boesen* blev afskediget p gr a edsnægtelse 1867, og *L. B. Poulsen* drog til Fyn, hvor han sm m *Chr. Hansen* ledede Vejstrup højskole. Paa opfordring af folk i Bovlund kom han tilbage 1870 for at begynde en lille friskole, der snart efter blev forbudt. Han købte en lille ejendom paa Bovlundbjerg, indrettede en mødesal (her fik *Hans Svejstrup* bøde for at tage landskirkemedlemmer til alters). Paa det første Skibelundmøde 1865 og paa det gr vennemøde i Kbhvn 1869 havde L. B. P taget ordet paa sit uforfalskede, klangfulde sønderjyske maal; hans møder og andagter i hans hjem samlede en halv snes familier. Hans svoger, *Bunde Refslund*, ledede sangen. Efter at være blevet ordineret 1874 kom *Cornelius*

Appel her 3–4 gange om aaret og holdt gudstjeneste. Det var i længden ikke tilfredsstillende, og tanken dukkede op om at faa *L. B. Poulsen* ordineret. *Chr. Hansen,* Vejstrup, tilskyndede dertil, og i nov 1879 modtog *L. B. Poulsen* kaldsbrev fra de udtraadte i Bovlund, Randerup og Forballum, og ordinationen fandt sted 19. nov 1879 i salen i Bovlund, ved *Cornelius Appel,* som bl a sagde: »Vi er traadt ud af det offentlige kirkesamfund, har frigjort os for den statskirkelige ordning og regimente. Det har vi gjort for vor kristelige oplysnings og opbyggelses skyld... vi følte os fremmede i statskirken... vort folkehjerte krympede sig under de fremmede toner, thi prædikes der end dansk, det er dog ikke med modersmaalets smeltende hjerteklang. Det er hjerteligt tungt og vanskeligt til jævnshold at tage det opbyggelige ord af en fremmed mund, tilmed under forhold som vore, da den fremmede mund saa let tillige bliver den folkeligt fjendtlige mund. Men hovedsagen er, at vort kristenhjerte ikke følte sig tiltalt af den kristendomsforkyndelse, statskirken bød os. Vi trængte til at høre en anden tale om Gudsordet, om vor Herres daab og nadver, om mgh og dens livsvilkaar, om kristenlivets oprindelse, vækst og fuldendelse...«

Cornelius Appels ord kastede klart lys over de sønderjyske frimghs stilling, og *L. B. Poulsen* viste sig snart at være den rette mand. Han var husmandssøn fra Rødding sogn, tidligt ude at tjene som hyrdedreng og ved tørvegravning. Han lagde sig slemme vaner til, bandede som en tyrk, spillede kort til langt ud paa natten. Men hans hjerte var uroligt, naar tordenen trak over de brede enge. 18 aar gl blev han syg, og nu vaagnede alvoren. Han søgte sm m de vakte i Rødding og med den fynske vækkelses folk og blev grebet af trang til selv at virke for Guds rige. Men der maatte kundskaber til. Jelling sem forekom ham for grundtvigsk. 1859–62 var han paa Tønder sem, men den gr paavirkning undgik han ikke, tværtimod boede han endda det sidste aar hos *Cornelius Appel* (som var hans skrivelærer).

Da *L. B. Poulsen* 1870 kom tilbage til Agerskov sogn, havde han vundet et navn blandt Grundtvigs venner. Og det faldt ganske naturligt, at han 1879 blev ordineret. Til at begynde med maatte han finde sig i at holde gudstj kl 16, men hen i 1880'erne overtraadte han det aabenlyst, fik bøde, men drev sagen helt op til kammerretten i Berlin, hvor forbudet mod gudstj i helligtiden underkendtes.

Poulsen vedblev med at bruge sit sønderjyske folkemaal fra prædikestolen. Han var ikke meget for teologisk granskning, men ejede et rigt væld af kristelige erfaringer og gribende oplevelser. Kendte salmevers fik ny klang i hans mund, og naar han bekendte troen, følte man, at han i dette ord havde mødt det største af alt, det evige liv. – Han havde ikke brug for præstekjole eller ydre formers støtte. Navnlig i de smaa kredse, han betjente, tog han meget frit paa de ydre former. Hvis gudstjenesterne ikke havde været præget af hans stærke, frodige personlighed, ville mange maaske have fundet dem fattige. Han stolede paa, at aanden har mere magt i sin lillefinger end verden i begge sine pansrede næver. Altid var hans sind fyldt med spørgsmaal om folkeliv og aandsliv og af trang til at føre livfulde samtaler. Da *C. Appel* efter 15 bevægede aar som den første frimghspræst i Sdj trak sig tilbage 1889, blev *L. B. Poulsen* afgjort hovedmanden inden for frimenighederne (»æ bisp«). Efter skoleforordningen 1888, der helt fortyskede børneskolen, saa mange ogsaa inden for landskirken venligt til frimgh som saltet i det danske folkeliv. Især i 90'erne var der hyppigt bud efter *L. P. Poulsen.* Foruden i de smaa kredse i Vestslesvig holdt han ret regelmæssigt gudstj i Rødekro og Hellevad, hyppigt i Sundeved, – det kunne blive til 40 møder aarligt uden for de faste kredse. Naar der skulle slaas et slag mod kirkefortyskning, eller naar en uvidende tysk præst havde haanet grundtvigianismen, gik L. B. P i leding. Helst brugte han det levende ord, men han kunne ogsaa gribe til pennen.

Udvandringen til Danmark og USA standsede omkr 1890–95. Saa opstod tanken om *at bygge kirke.* En grund blev købt. Der vistes stor offervilje, men dagen før kirken skulle indvies, 19. sept 1896, kom der tysk forbud, fordi man ikke havde indhentet øvrighedens tilladelse. For at faa grundlag for en besværing maatte der ligefrem en forhindring af en gudstj til. Det trykkede man sig ved. Man prøvede at synge en aandelig sang, saa en salme, men det anfægtede ikke gendarmen, der overvaagede, at loven blev fulgt. Men da *Poulsen* rejste sig, sprang gendarmen op og standsede gudstjenesten. Det var 31. maj 1897. Der fulgte en lang, besværlig rettergang, kirken var lukket indtil overforvaltningsretten i Berlin 11. maj 1900 gav mgh ret, og kirken blev taget fuldt i brug.

Fru *Lund,* Tanderupgaard, har i sin afdøde mands papirer fundet værdifulde oplysninger om frimenighedens første tid, en guldgrube om nybruddet i disse aar.

Om livet, L. B. P og om folk i frimgh har *Marten Refslund Poulsen* (L. B. Ps søn) fortalt i sine erindringer 1949 (jfr højskolebl 18. nov 1949 v amtslæge, dr med H. Lausten-Thomsen).

(Refslund Poulsen har haft den lykke at leve i et hjem med stærke aandelige interesser og i et landsbysamfund, som paa en mærkelig maade levede med i disse interesser og rummede adskillige særprægede mennesker.

Hvor ellers i Nordslesvig kunne man for halvhundrede aar siden finde en ungpigeflok, som drøftede pastor **Brücker** i Aagaard eller **Morten Pontoppidans** tidsskrift. Hvor kunne man møde en gudstjeneste med et saa ægte, ejendommeligt og ligefremt vidnesbyrd som hos R. Ps fader, frimenighedspræsten L. B. Poulsen. Han var saa afgjort sjælen i Bovlund frimenighed som i de menigheder, han samlede i Forballum, i Vodder og i Hviding sogn. Det var en aandelig vækkelse fra fyrrerne i forrige aarhundrede, der laa bagved, som var nedarvet i fuld styrke og var stærkt præget af de nationale forhold).

I dette hjem og i denne kreds vokser M. R. P op, han har tidligt lært at bruge sine øjne, og han fortæller med dyb viden og meget lune om landbrugets kaar, om dagligt liv og jævnt arbejde. Faderen er midtpunktet, men rundt om ham staar der en række gode mænd og kvinder, der vel er værd at kende. Der er »morbroder og moster«, **Bunde Refslund** den yngre og hans hustru, **Marie,** opvoksede i **Grundtvigs** aand, med **Tschernings** og **Rotwitts** billeder over sofaen, nok dem, som foruden faderen stod forfatteren nærmest. Der er morbroders ældre fætter og navne **Bunde Refslund** den ældre, der le-

dede de første folkefester i Mandbjerg skov. »Som knøs saa jeg tit Gammelbunde staa lænet over havelaagen, seende, nej skuende ud over det vide engdrag. Intet under, at denne skønhedselsker nød netop denne udsigt — han der var saa mild, saa jævn, saa ligetil og dog saa rig af sind«.

Saa er der **Henrik Hansens** i Vesterbyen, »han var saa afgjort den dygtigste bonde i byen«. Ja, han var mere, jeg synes, at han er den fineste bondetype, jeg har mødt, fin i sind og fin i færd. Der er **Laust Arnum,** som synede langt mere udadtil, landboforeningsmand, provinslanddagsmand; der er flere end M. R. P, der »vil være ham taknemlig for det festlige minde, han har efterladt os.«

Svogrene **Jørgen Fausbøl** paa Branderup mølle og landdagsmand **Anders Hørlück** i Rurup hørte med til kredsen ligesom gaardmænd i Gestrup og i Vellerup. M. R. P har givet lyslevende billeder af dem allesammen. De Vellerupbønder er tidligere udførligt skildret af **Peter Lautrup** i »Sønderjydske aarbøger« 1944; det er morsomt at lægge hans og R. Ps skildringer ved siden af hinanden. Dygtige er de begge; men der er bedre fortællekunst hos R. P. Hans billeder er mere afrundede og bliver derfor ogsaa klarere; tilsammen giver de et overordentlig smukt billede af en række af betydelige mennesker og af et værdifuldt og særpræget landsbysamfund.

R. Ps bog er kanske bedst i de levende portrætter, han tegner; der er flere og andre lige saa gode som de ovenfor nævnte, f eks af købmand Nis Jensen i Branderup; men ud derover er der en mængde oplysninger om livet i de sønderjydske frimenigheder og om det daglige arbejde i de kredse, der samledes om Poulsens milde og stærke forkyndelse.

Efterhaanden sled de lange afstande, især de daarlige veje mod vest, paa *Poulsens* kræfter. Det lettede, at Skærbæk-kredsen fik sin egen præst omkr 1900. L. B. P prædikede sidste gang pinsedag 1916, men førte kun med besvær gudstj til ende. Han levede endnu 3 aar helt aandsfrisk, og tog del i gudstj, naar de andre frimghspræster kom her og talte. Men i 3 aar havde kredsen ikke egen præst.

Pastor *N. A. Jensen* (1919–21) syntes særligt egnet til at afløse *Poulsen* i Bovlund. Han havde været lærer paa Vallekilde, præst i Jernved nær grænsen, og ofte været smuglet over grænsen for at føre ordet i gr kredse i Sdj, ligesom han havde indbudt sønderjysk ungdom til stævner i Jernved. Under krigen havde han arbejdet bl sdj krigsfanger i Aurillac og i Rusland. Nu blev han den første præst, der fra det gamle land kom til Sdj. Pastor *Lycke,* Rødding, indsatte ham, og *Jensen* prædikede over dagens tekst (om enkens søn: »Græd ikke!«). – Men Jensen blev her kun et par aar. Kredsen var lille og spredt. Der var forskel paa de forskellige bygdelag. Grænsestriden splittede. Maaske har J manglet smidighed til at føje sig efter traditionerne. Sygdom gjorde vel ogsaa sit til, at J 1921 søgte bort og blev sp i Møgeltønder.

Pastor *Marius Olsen* (1921–51) var fynbo, blev smed, søgte uddannelse som friskolelærer i Ringe og blev friskolelærer i Gravvænge. Hans store oplevelse var at komme paa Liselund (»Af alt, hvad jeg har mødt, er der ikke noget, der har haft saa stor betydning for mig som Liselund!«). Han fik lyst til at arbejde blandt voksen ungdom, var 1916–19 leder under sikringsstyrken af soldaterhjemmet i Barfredshøj (Tune ved Roskilde). – Maleren, frk *Agnes Schmidt* kendte M. Olsen fra Liselund. Hun opfordrede ham til at holde dansk ungdomsskole i Sdj. Han rejste til Lundsmark, hvorfra han begyndte at undervise 3 steder. Kort efter bad pastor *Jørgensen,* Skærbæk, der ikke kunne overkomme arbejdet, *Olsen* om at hjælpe sig, og 1920 blev *Olsen* ordineret af *Niels Dael,* Liselund. Ligesom Rødding fik sin daværende frimghspræst fra Liselund, fik nu Bovlund-kredsen sin præst fra Liselund. Da *N. A. Jensen* rejste fra Bovlund, bad kredsen i Bovlund *Olsen* om hjælp, indtil det klaredes, om kr kunne fortsætte. Fra 1921 betjente *Olsen* saa Bovlund hveranden søndag, men 1924 flyttede han fast til Bovlund, hvor han, der var enkemand, boede hos *L. B. Poulsens* enke, fru *Hanne Poulsen,* til der 1929 blev bygget præstebolig. Til Lundsmark kom han saa en gang om maaneden. Livet tog haardt paa ham. Han var ikke den lyse, muntre, fynske type, men alvorlig og stille, bange for stærke ord, en troværdig forkynder.

C. H. Wulff (1951 f) er sdj, født i Haderslev, men opvokset i Outrup ved Varde. Som 18-aarig kom han paa Galtrup højskole hos forst *Jacob Lykke* (se valgm, Odder), og det blev en stor oplevelse for ham. Og i frimghskirken hørte han *Th. Balslev.* 1922 rejste W til USA som landmand, men endte paa præsteskolen hos *C. P. Højbjerg* (se sp Ringe). Efter besøg paa amerikanske universiteter kom han 1930 tilbage til Danmark og var den flg vinter paa Liselund, hvor *Niels Dael* og *Morten Larsen* kom til at betyde meget for ham. W blev gift med en dt af Johan Jørgensen, der var medl af Stevns frimgh, og foreløbig blev han præst i USA. Men da pastor *Krebs Lange* tog afsked fra Stevns frimgh, ledtes tanken hen paa W, og 1937 blev han indsat som frimghspræst paa Stevns. Og derfra drog han 1951 til Bovlund.

Førende skikkelser:

Slægten Refslund Poulsen er særlig knyttet til Bovlund frimgh: Gdjr *Bunde Refslund* († 1895) var i mange aar en af de førende i det folkelige og gr liv (Sprogforen alm 1897, 52 f), se ovf.

Gdjr *Marten Refslund Poulsen* (* 1874, † 1960) skal have en særlig fyldig omtale. Han var søn af frimghspræst L. B. P, kom paa Skibelund og Askov, blev landbrugskand i Kbhvn 98 og virkede et par aar som konsulent for Fælleslandboforeningen i Sdj og som red af Nordslesvigs landbrugstidende. 1902 købte han en gaard i Stenderup ved Rødding, 1906 Skovgaard v Aabenraa, og 1914 overtog han en gd i sin fødeby, Bovlund, som han drev til 1939. Deltog som soldat i verdenskrigen, 1916–18, deraf 1½ aar i Rumænien, var medl af Jordfordelingskommissionen for Sdj 1924–49, havde flere andre tillidshverv, se ndf. Tog tit ordet med klarhed og skarphed (»Hejmdal«, »Højskolebl«), præget af store kundskaber og djærv fremstillingsevne, 1942 udg han »Tidsbilleder«, skuespil, 1949-57: »Minder I–III«.

Hans Lund skrev om R P i Højskolebl 1960, s 471 f:

»Det er *Nikolaj Svendsen,* der engang har sagt, at aldrig har et folk ejet en ungdom som den, sønderjyderne havde i aarene før 1914. Ideelt forpligtede over for deres landsdel, rede til at bringe troskabens ofre – og dertil hørte ikke alene den tyske militærtjeneste, men ogsaa afkaldet paa en gerning nordfor grænsen – baaret af troen paa deres sags retfærdighed søgte de for dens skyld og af indre

trang en uddannelse, der rustede dem baade til arbejde og kamp. De fik den skæbne tidligt at blive taget i brug i nationalt og folkeligt arbejde, derefter at skulle bære krigens tunge byrder – der var tyndet stærkt ud i deres rækker, da de naaede frem til 1918 – og endelig at gennemføre genforeningen efter mange gange trælse arbejdsaar. Mange af dem fik en arbejdsdag længere end den, mennesker normalt faar beskaaret, og vi har set dem i virksomhed iblandt os lige til de sidste aar. Men nu gaar det mod afslutningen. Sidst er *Marten Refslund Poulsen* gaaet bort.

Han var søn af den højt begavede frimghspræst *L. B. Poulsen* i Bovlund, men voksede op under bondekaar. Han nød det privilegium at blive hjemmeundervist, og han fulgte sin samtids unges vej til de danske ungdomsskoler (i hans tilfælde Skibelund og Askov).

To aar under verdenskrigen var han soldat (bl a i Rumænien).

Han blev tidligt taget i brug i udadvendt virksomhed. Før 1914 – han var født 1874 – var han en tid fmd for *Fælleslandboforeningen for Nordslesvig* og landbrugskyndig direktør for *Nordslesvigsk Kreditforening*. Efter 1920 var han med i ledelsen af *Laanekassen for Sdj,* af *Jordfordelingskommissionen* og i kriseaarene af *Akkordudvalget for Haderslev Vesteramt,* og adskilligt andet tilsvarende blev lagt paa hans skuldre. Selv om han vil blive mindet af mange for den retsindighed, indsigt og menneskelige forstaaelse, hvormed han røgtede disse kald, er det dog næppe dette, der i første linie har tegnet hans billede i hans hjemstavns bevidsthed. Det, den især lagde mærke til, var hans mod og hans selvstændighed, naar der skulle tages stilling under tidens brydninger. Ofte brugte han da sin pen, og selv naar bølgerne gik højt, var han ikke bange for at gaa mod strømmen. Han var *H. P. Hanssens* mand, men paa sin egen selvstændige maade. Han havde en skarp kritisk sans, og den bevarede ham fra at blive et offer, naar stærke stemningsbaarne strømninger gik over landsdelen. Det skabte den fejlagtige opfattelse af ham, at han var en kølig natur – hans hjerte talte godt nok med, naar han tog sine standpunkter.

Denne kloge bondemand, hvem vidtstrakt læsning gjorde til en meget kundskabsrig mand, skulle blive en af sin landsdels bedste historieskrivere. Han havde tidligt øvet sin pen, bl a en tid som red af landsdelens landbrugsblad og hyppigt i indlæg i »Hejmdal«. Nu førtes han vist ret tilfældigt ind paa en helt ny bane, da han i festskriftet til *H. P. Hanssen* skrev en afhandling om »Hans Krügers samtidige i Haderslev Vesteramt«, som vakte megen opmærksomhed. Det var dog først aar efter, at han, da han var bleven fri af de mange praktiske gøremaal, gik videre ad den. Det skete, da han i 1949 udsendte bogen »Minder«, hvor han, øsende af en rig mundtlig tradition, fortæller om sin snævrere hjemegn – Rødding-Toftlund – op til aarhundredskiftet. I 1955 fortsatte han med sine egne erindringer og naaede i første bind op til verdenskrigens afslutning, og i 1957 kunne han udsende deres andet bind, der følger begivenhederne til 1947.

Disse bøger vil for eftertiden være en enestaaende hjælp til kundskab om en af de mest begivenhedsrige epoker i Sdjs omskiftelige historie og om en mærkelig kulturperiode i vor bondestands liv. De er skrevet af en mand, der kender det jævne arbejdes hverdag og mennesker lige saa nøje som de politiske begivenheder og mændene i forreste linie, og som med en sjælden iagttagelsesevne kan karakterisere mennesker og tildragelser. Man mærker ikke et øjeblik, at de er skrevet af en mand omkring de 80.

Nu var han mæt af dage. Et ulykkestilfælde fremskyndede den død, som han var beredt paa at møde ....«

Nationaltidende bragte et billede af den gamle stridsmand, *Marten Refslund Poulsen,* ved hans 80 aars dag (Nat tid 24. okt 1954), men kaldte ham fejlagtigt Martin.

Det er blevet sagt, at gdjr Marten Refslund Poulsen er »ufolkelig«. Selv siger han, at han mangler charme og ikke er skabt til at komme let gennem verden.

Frimenighedspræsten L. B. Poulsens søn har levet sit liv i høj sø, men har trods alderen bevaret sin rankhed, sin hurtige opfattelsesevne, klare tænkeevne og knappe udtryksform. Blikket bag brillerne er fast, stemmen og latteren tør og gnækkende. En lille profet kalder han sig selv. En af de faa store nordslesvigere, der er tilbage af dem, Danmark skylder tak for genforeningen i 1920, er en sandere betegnelse. Han skriver selv:

— Min far var første slægtled efter en aandelig vækkelse. Han blev frimenighedspræst i Bovlund og dygtig fremskridtslandmand. Som seminarist kunne kredsskoledirektøren ikke nægte ham ret til at undervise mine to ældre søstre. Da de blev prøvet, overfusede kredsskoleinspektøren min far, som roligt spurgte, til hvem han kunne klage. Stegelmann, som han hed, snurrede rundt, sprang op i vognen og kommanderede »Los!« Far hørte ikke senere fra det tyske skolevæsen, saa jeg fik en meget »fri« undervisning. Han udførte i praksis Grundtvigs og Kolds opdragelsesteorier: De unge skulle ikke tvinges til at traske i de ældres fodspor. Men denne fri opdragelse indeholdt dog ikke saa megen forkælelse som nutidens. Jeg mindes 6—7 endefulde, som var fortjent, og som jeg har haft godt af.

Som mange andre kom jeg paa efterskole — i Skibelund og senere to vintre paa Askov. Jeg havde ikke lyst og ikke særlig evne til noget bestemt — undtagen til fysik, matematik og geometri, hvor jeg var mere end almindelig begavet. Der var dog ingen fremtid for mig paa dette omraade, da jeg som mange nordslesvigske unge syntes, jeg burde tage en haand med i kampen for Nordslesvigs danskhed. Det var midt i edskampens tid, og jeg valgte som H. P. Hanssen at blive i hjemstavnen, selv om det betød, at jeg maatte springe tysk soldat. Som 19-aarig forpagtede jeg en lille gaard. Jeg er taknemmelig for min fars raad om at blive landmand — det frieste erhverv, man kan vælge.

I løbet af to aar havde jeg sparet 2000 mark sammen, og for dem drog jeg til København for at studere ved Landbohøjskolen. Her oplevede jeg den største succes, jeg nogen sinde fik i livet, idet jeg tog eksamen som landbrugskandidat med den højeste karakter, man havde haft de sidste 10 aar. Det er mit livs eneste succes, siger Marten Poulsen, ikke uden ironi.

— En af mine professorer anbefalede mig at studere videre. Men jeg syntes ikke, jeg havde ret til at forlade Nordslesvig, selv om jeg ikke kunne vente en stor stilling. Vi trængte dengang ikke alene til førere, men ogsaa til smaa profeter. Nordslesvigs landbrug trængte meget til forbedring. Bønderne interesserede sig ikke for landbruget dengang — det var altid det nationale, de drøftede, og det var forkert. Det gjaldt jo om at klare sig økonomisk godt for folkeligt at staa stærkere.

Jeg vendte hjem som konsulent for de fem nordslesvigske landboforeninger, men opgav efter to aars forløb. Jeg indsaa, at jeg ikke egnede mig til arbejdet — paa trods af den store eksamen! I stedet blev jeg praktisk landmand, først i Øster Lindet, senere ved Aabenraa og sidst her i Bovlund, hvor jeg fra 1912—40 drev en slægtsgaard, som min

søn nu har. Min skuffelse over konsulentnederlaget dulmede jeg ved slid, og det gav i de gode tider økonomisk gevinst.

Under Køller-regimentet var de gamle danske landboforeninger undertrykt. Men i 1907 dannedes foreningen »Fremad« og senere genoplivedes fælleslandboforeningen for Nordslesvig. Begge steder blev jeg formand, men gik, da jeg valgtes til en af den nordslesvigske kreditforenings tre forretningsførere. Det anede mig — hvad der viste sig rigtigt senere — at jeg ville blive ildeset, naar mange laanebegæringer ikke kunne bevilges.

Jeg blev afskediget, formelt fordi tilsynsraadet fandt, jeg havde været med til at købe en gaard for dyrt, men selv tror jeg, det var, fordi jeg afgjort havde stillet mig paa H. P. Hanssens linie. Ganske vist huskes mit navn mest i den forbindelse, og da der senere ogsaa opstod spektakel omkring Sønderjyllands elektrificering. Jeg har ellers haft mere betydning gennem mit arbejde under landbrugskrisen, men det er jo sket i stilhed gennem 34 aar. Som repræsentant for Laanekassen i Sønderjylland kom jeg ud over hele Nordslesvig, naar der var en tvangsauktion, som Laanekassen var interesseret i. Det var ofte ubehageligt arbejde. Engang blev jeg truet med en bøsse og en anden gang med en greb. Havde jeg ladet mig forskrække, var det maaske ikke løbet fredeligt af. Jeg syntes dog, jeg burde fortsætte, for jeg forstod den almindelige ophidselse over ikke at kunne betale enhver sit.

Jeg har haft den lykke, skønt jeg har været saarbar og har haft mange skuffelser, at have haft haard hud, saa jeg er ikke blevet deprimeret. Det er jo ikke noget, man kan rose sig af, men et medfødt held. Edskampen blev ført med bitterhed, men mere renligt og uden saa saarende ord som senere grænsestriden. I det gamle land har man syntes, at vi ikke kunne være grænsestriden bekendt. Paa den anden side maa jeg jo mene, at det var et overordentlig vigtigt spørgsmaal, ikke blot for Nordslesvig, men ogsaa for det gamle land og dets sikkerhed, saa det er forstaaeligt, at gemytterne kom i stærk bevægelse. Men den forbitrelse, der kunne have forbenet sig, blev jo opløst, da Institut Vogelgesang i 1926 blev dannet, og vi fra dansk side blev nødt til at finde sammen, som det skete i Landeværnet i 1927.

Naar jeg tænker tilbage, erkender jeg, at de rent ydre behageligheder, det, man taler om og værdsætter højt under navn af levefod, jo ikke er det, der gør livet leveværdigt. Undren over tilværelsen synes mig at være en væsentlig livsværdi. Jeg er taknemmelig forundret over, at jeg er bleven 80. Alt i alt har jeg haft mere ufortjent glæde og lykke end sorg og modgang. Jeg maa dog erkende, som en mand fra Øster-Løgum, der blev spurgt om befindendet: Det kan ikke ventes bedre — »men æ Oller øjer vos!« (Alderen ødelægger os).

Hans Schmidt anmeldte Marten Refslund Poulsens erindringer i højskolebl 1958, 161 f, og skrev bl a, at det er en dejlig bog.

Han er en ypperlig fortæller, og han fører os i sine erindringer igennem det Nordslesvig, der var i 90'erne og indtil krigens slutning i 1918. Det er en Sønderjyllands-historie fortalt af en interesseret mand, der har gjort det hele med paa godt og ondt, og som har en mægtig evne til at fortælle. Det er altid saadan, at det, der foregaar bag kulisserne, er det mest interessante, derfor giver denne bog saa meget, baade hvad der skete i den store politik over for tyskerne og i de stadige stridigheder mellem forhandlingsfolk og protestfolk herhjemme i Nordslesvig. Jeg har brugt disse to udtryk fordi R. P stadig bruger dem: Protestfolkene, der holdt paa paragraf 5, og forhandlingsfolkene, der med Hans Peter Hanssen i spidsen ville føre en realpolitik ved at forhandle med tyskerne, saa det bragte os fordele i vor nationale kamp, bl a som det fortælles i bogen her, at optanterne kunne blive tyske undersaatter, og derved styrke den danske front i meget væsentlig grad.

Bogen bringer en skildring af hele jordkampen i Nordslesvig, hvor R. P sammen med Schmidt, Vojensgaard, var de førende. Og der forekommer et utal af morsomme anekdoter, bl a denne: En gaardmand i Øster Terp havde solgt sin gaard til den prøjsiske regering, men havde fortrudt handelen, han sendte bud efter Schmidt, og nu solgte han gaarden til ham (det kunne man ifølge tysk lov, naar handelen ikke var notarielt bekræftet). Alt imens de handlede, var den prøjsiske domæneforvaltning travlt beskæftiget med at køre hø ind paa gaarden. R. P betalte saa senere domæneforvaltningen for at have kørt høet ind, men de tog saa lidt for det, at de ikke selv kunne have gjort det for den pris.

Der er i erindringerne en karakteristik af en hel masse kendte mænd i Nordslesvig. R. P kan med faa ord skildre en mand, saa man ser ham lige paa en prik; vi andre, som har kendt langt de fleste af bogens personer, nærmere eller fjernere, kan kun beundre den maade, de er skildret paa. Da R. P er fra Bovlund og først havde en gaard i Stenderup (disse byer ligger begge i Haderslev amt), men senere, da han købte Skovgaard, kom til Aabenraaegnen, faar han lejlighed til at give en udmærket skildring af befolkningen begge steder. Og mærkeligt er det, saa stor forskellen stadigvæk er fra det kongerigske Haderslev amt til det hertugelige Aabenraa. Forfatteren Karl Rasmussen, der kom til Agerskov efterskole i 1920, fortalte mig, at ældre folk der endnu kaldte egnene der syd for »ovre i æ Herzogtüm«.

Ikke mindst morsom er hans skildring af hjemmetyskerne paa Aabenraaegnen, kostelig er fortællingen om Heinrich, der kom kørende til Skovgaard en aften sent og, fuld som han var, ville melde sig ind i det »danske parti«. Det nyttede ikke, at R. P sagde, at der var ikke noget, der hed det »danske parti«, «nu ville han fanden gale mig meldes ind i det«, og de fik ham kun til at køre hjem igen ved at sige, at ellers meldte de ham ud af partiet igen. En anden af hans naboer, ogsaa hjemmetysker, kom ligeledes kørende en nat, men faldt af vognen og laa med benene mellem forhjul og baghjul, medens hans sang: »Vi er kun faa, men det er det samme, vi er en gren af den danske stamme«.

Skovgaard hørte til Rise sogn, med den store station Rødekro, hvor alle smaa tjenestemænd var nødt til at stemme tysk, enten de var det eller ej. Rise sogn havde derfor klart tysk flertal. Ved afstemningen i 1920, tror jeg nok, der var 21 præstebørn født i Rise præstegaard, der kom sydfra og stemte tysk.

R. P skildrer kampen om jorden med stiftelsen af »Nordslesvigsk Kreditforening«. Før dens oprettelse havde »Oktoberforeningen«, der var stiftet af nogle rigmænd i København, gjort et stort arbejde for at redde gaardene over paa danske hænder. Nordslesvigsk Kreditforening købte nu efterhaanden en hel række gaarde, især større gaarde, rundt i hele Nordslesvig. Det var en meget spændende tid, og det lykkedes at redde en masse gaarde fra tyskerne. Af de mange morsomme historier, som R. P faar med i sin bog har jeg lyst til at nævne følgende: Da Gotthardsen, Nørremark, og R. P en hel aften havde diskuteret afholdsspørgsmaalet, sagde deres vært Harald Ludvigsen: »Nu er det en skam, at vi ikke har min svoger, Thomas Thomsen, her, for han kunne ogsaa snakke en hel nat om ingenting.«

R. P fortæller derefter om udbrudet af 1. verdenskrig, og hvordan befolkningen tog det. Han giver et udmærket billede af stemningen i landsdelen i de skæbnesvangre dage, hvor næsten alle mænd mellem 20 og 45 aar maatte afsted. Han fortæller derefter, hvordan de fik 500 russiske krigsfanger til at afvande Bovlund enge ved at grave store kanaler. De fik 4 fanger ud paa gaarden, og de var lykkelige over at faa en ordentlig kost. Senere kom der franskmænd i stedet, derefter englændere.

Rationeringen under krigen faar ogsaa en udførlig omtale, i Bovlund gemte de saa galt korn paa kirkeloftet, for der var der ingen, der kunne finde paa at lede. Gendarmerne, der gerne sad med kone og en flok børn, ville ogsaa nok spise sig mætte, saa de tog mod bestikkelse i stor stil.

Den 14. juli 1916 blev R. P indkaldt og kom som rekrut til Allenstein i Østprøjsen. Det var en haard tur for alle de gamle over 40 aar at blive rekrut i den prøjsiske hær, og de fleste af dem var, som R. P, ikke særlig raske og sunde, — det var derfor, de ikke var blevet indkaldt før. Der følger saa en livlig skildring af hans forskellige oplevelser som soldat, og alle de mærkelige ting, han blev sat til. I den tyske hær har man altid haft et særligt geni til at sætte enhver mand paa den rigtige plads, hvor han passer til at være. De var gode til at se, hvad der boede i folk.

Da flere i kompagniet lavede underslæb med provianten, blev R. P kompagnibagagefører, og dermed var der ro om den sag. Hans skildring og iagttagelse af de mennesker, han levede sammen med under krigen, er fremragende, man ser de enkelte personer ganske tydeligt for sig.

I de fleste erindringsbøger er forfatterne tilbøjelige til at fremhæve sig selv. Den fejl har R. P ikke.

Politikeren *Anders Outzen Lebeck* (* 1868 Bovlund, † 1926) voksede op i et hjem, der hørte til Bovlund frimgh, og tidligt blev han præget deraf. Var paa Askov 1889–90, drev frie studier i Kbhvn, rejste i Tyskland, England og Frankrig, blev medarb »Hejmdal«, senere red »Dannevirke« (1909), og 1911 skoleforeningens kasserer. Stod den dsk højskole nær. Han var aug 1914 blandt dem, der blev fængslet. I krigens aar organiserede han stort velgørenhedsarb i Haderslev. Under grænsestriden stod han paa *H. P. Hanssens* side, modstanderne fandt ham doktrinær, og han blev genstand for stærke angreb. 1920 valgtes han til folketingsmd i Aabenraa-kredsen, men gav 1924 plads for *H. P. Hanssen*. Hans udprægede »Aabenraa-standpunkt« kostede ham redaktørstillingen, og han blev 1922 knyttet til Landsbiblioteket i Aabenraa. Han havde stadigt sit hjerte i Bovlund frimgh, og han er begravet i Bovlund. (Sprogf alm 1927, 66 f, Grænsevagten 1926, 169 f, Dahl og Linvald: Sønderjyll II, 1919, 68 f).

Bovlundkredsens medlemstal naaede et højdepunkt 1914 med 91, 1922 var der 57, 1944: 76. 1963 omfattede mgh ca 110 familier samt en del enkeltpersoner (fra Agerskov, Bedsted, Hellevad, Nr Løgum, Ravsted, Arrild, Toftlund, Branderup, Bevtoft og Løgumkloster sogne).

Formænd i de senere aar: Gdjr *P. Madsen,* Rurup til 1940, derefter mejeribest *Fredslund,* gdjr *P. Madsen,* Roost, Vellerup, sognefoged *L. Lautrup,* Vellerup, gdjr *Troels Refslund Poulsen.*

Efterskolen beg 1919, ungdomsskolen ledes af frk *Agnete Tang.*

Bovlund frimenighedskirke, bygget 1896, men først taget i brug 1900, arkit A. Bendtsen, Vallekilde, opført af røde mursten, skifertag, bestaar af skib, kor med apsis og taarn med 4 gavle, hvorover et spir. Alterbord og altertavle tegnet af prof Martin Nyrop, alterbillede af N. P. Mols. Kirkegaard fra 1919.

Frimenighedspræster

(Udm præstebolig fra 1929)

1. 1879–1916: **Laurids Bertelsen Poulsen,** * 20. febr 40 Hundebøl, Rødding. Forældre: Husmd Hans P og Margrethe Conradsen. Lærereks Tønder 62, andenlærer Rangstrup 62–67, medforst Vejstrup højskole 68–70, afsk 16, † 21. marts 19. ~[1] 17. aug 66 Kjestine Refslund, * 3. dec 42 Branderup, † 19. sept 77. Forældre: Gdjr Morten R og Ellen Johnsen. ~[2] 25. april 79 hendes søster Marie Refslund, * 11. maj 31 Branderup, † 9. febr 99. ~[3] 9. okt 00 Hanne Outzen Lebeck, * 29. okt 69 Bovlund, † 40. Forældre: Jens Outzen L og Bodil Marie Schmidt.

Pastor P er nærmere omtalt ovf. Her skal tilføjes, at hans fader glædede sig, naar hans kraftige søn kunne slaa fra sig, hvis han blev drillet. Hans religiøse tanker fik næring, dels i ensomheden som hyrdedreng, dels ved religionsundervisningen hos den dygtige lærer *Bødtcher* i Kamptrup, hvis gldags-troende og hjertevarme undervisning greb ham, dels ved konfirmationsforberedelsen i Hygum. Stærkest greb det ham, da han efter sin konfirmation hørte den karl (af den fynske vækkelse), han delte værelse med, bede aftenbøn. Som nævnt levede han et noget broget liv, indtil han efter en sygdom sluttede sig til de vakte og blev lærer. Sin frodigste tid som frimghspræst havde han i 90'erne. Hans ord havde vægt, i sin tro havde han mødt det største paa jord, selve evigheden, og det forkyndte han. Han drømte om at blive en from pietist som *Johs. Kloppenborg* i Harreby. Han kunne skrive skarpe polemiske artikler mod de tyske præster i statskirken, men det var som taler i de vaagne, gr kredse i Sdj, han fik sin store betydning.

P. J. Gad, Hejsel, giver i »Hejmdal« i 3 art i nov 1954 et fint indblik i en ung sønderjydes udvikling og kamp i en skildr af *L. B. Poulsen.* Det hedder bl a:

Det er ikke meget skriftligt, Poulsen efterlader sig. Da *Thade Petersen* opfordrede ham til at skrive sine erindringer, sagde han, at det kunne han ikke, men han ville fortælle, saa kunne Th. P skrive. Paa den maade er afhandlingen i *H. P. Hanssens* festskrift kommet i stand. Th. P skriver der, at han opholdt sig en uges tid i Poulsens hjem og skrev, hvad han fortalte, saa der har sikkert været fortalt ogsaa om tiden efter 1867, hvor afhandlingen slutter, men desværre er optegnelserne, hvis de endnu findes, stenograferet efter et af Th. P selvlavet system, saa der skal et helt studium til for at tyde dem.

Imidlertid er der fra Poulsens Tønder-tid et par artikler i »Dansk Skoletidende«, der viser, at der ikke var noget i vejen med hans evne til skriftligt at fremsætte sine tanker.

Det nævnte blad bragte en række artikler om undervisningen paa de forskellige seminarier og havde opfordret Poulsen til at skrive om Tønder. Man faar ved at læse dem ikke indtryk af, at de er skrevet af en saa ung mand. Jævnt og ligetil uden overdrivelser af nogen art gøres der nærmest lidt tørt rede for lærernes behandling af de forskellige fag, der undervises i. Poulsen har nu helt forladt det noget snævre pietistiske syn og er blevet vundet for det rigere gr menneskesyn og for den stærke tale om Vorherres levende nærværelse i hans ord ved daab og nadver. Ogsaa *Grundtvigs* syn paa undervisning, som *Kold* 20 aar tidligere havde praktiseret netop derude paa vesteregnen, havde han tilegnet sig.

Der blev noget røre om det, *Poulsen* skrev mod lederen af Tønder seminarium (prof *Kühnel),* hvor han var elev. I et indlæg underskrevet: flere elever, imødegaar man hans omtale af forstanderens bibelforklaring. Det giver ham anledning til at uddybe sin mening derom. Han skriver: »Tages bibelforklaring i den almindelige forstandsmæssige betydning vil jeg indrømme, at vi har faaet en virkelig, endog god forklaring. Men som undervisning, der bidrager til at oplukke Bibelens dybe aandelige indhold, saa den aand, der har talt igennem skriftens forfattere, ligesom træder frem for tilhørerne og lader sin mægtige og kærlige vækkende, kaldende og oplysende røst høre og fører eleverne derhen, hvor Herren har ladet livskilden springe for alle støvets børn – kan deri blive fornyede til evigt liv, havde den ingen betydning.«

Det er betegnende baade for *Poulsen* og forstanderen, professor *Kühnel,* og taler til ære for dem begge, at da Poulsen i anledning af artiklerne blev kaldt ind til forst, kunne de i ro og fordragelighed drøfte sagen, medens de hver beholdt sin opfattelse.

22 aar gl forlader *Poulsen* Tønder med en god eksamen. Som ung lærer i Rangstrup fik Poulsen lejlighed til at prøve de nye ideer om undervisning og opdragelse i praksis. Ved andre skoler paa egnen var der paa samme tid ogsaa unge lærere med den nye indstilling. Deres tanker var, at børnene i stedet for at terpe lektier og blive fyldt med lærdom, de savnede forudsætningerne for at forstaa, skulle blive levende optaget af fædrelandets historie og de bibelske fortællinger, og naar de blev større, faa syn for den alvor og rigdom, der er i det rigtige menneskeliv. Samtidig holdt de møder eller aftenskole for ungdommen med højtlæsning og fortælling. Der var naturligvis delte meninger bl folk om dette. Mens nogle var med paa det, bl a folk fra Bovlund, der sikkert har kendt ham lidt i forvejen fra »Klosterbrødrenes« sammenkomster, var andre imod det. Poulsen skrev til *Grundtvig* for at faa gode raad, men fik ikke svar. I sommerferien rejste, dvs gik han saa over til Dalum for at snakke med *Kold* om det. Han raadede til, at de skulle dele børnene, saa kun de børn, hvis forældre var med paa det, fik del i den nye undervisning. At Poulsen var en god lærer, har jeg fra min barndom et stærkt indtryk af. Min far blev nemlig ude fra sit hjem i Vodder sendt til Agerskov to vintre for at gaa til præst ved pastor *Boesen,* som havde været i Vodder. Han boede da hos *Godtfred Appel* i Rangstrup og kom til at gaa i skole ved Poulsen. Far fortalte gerne fra sin barndom og ungdom, og nu bag efter syntes jeg, at meget af det endte med et: »saadan sagde Poulsen«. Der var især mange fyndord og mundheld. Skuttede vi os lidt, naar vi om aftenen kom fra den varme dørns ud i det kolde køkken til den nykogte grød, hed det: »De er en sølle karl der it ka' sid' o en snedriv aa spis ko'ld mjælk aa grø, te han sve'er øvr et.« Og syntes vi, vi kom for haardt med, sagde far: »Poulsen so'j: de ynklest a olt, æ aa ynk se sjel.«

Kun godt begyndt blev lærervirksomheden i Rangstrup afbrudt af krigen 1864. Poulsen var som lærer ikke værnepligtig, men følte sig forpligtet til at gaa med frivillig. Det har nok dengang været en vanskeligere og større beslutning, end vi nu ret kan forstaa. I hvert fald havde han en hel del modstand at overvinde. Krigen var den gang ikke saa total, som vi har lært den at kende. Betegnende for Poulsen er det, at han, før han meldte sig, gik rundt til venner og bekendte og fik dem til at kautionere for ham for hver et mindre beløb til sikkerhed for nogle penge, han havde laant af sin morbroder. Han skulle møde i Kbhvn, og paa vejen derover – det var først i januar – overnattede han hos *Kold* i Dalum. Og han havde nær taget modet fra mig, siger *Poulsen.* »Tror De, De kan udrette noget, der kan give krigen en anden vending?« sagde han, og Poulsen maatte benægte det. »Ja, saa maa De hellere blive hjemme.« Da P saa sagde, at det var for hans egen skyld, han syntes, han maatte gaa med, gav Kold sig.

Han var selv gaaet frivilligt med i 48, og var blevet skuffet, haft svært ved at komme efter geværgrebene og eksersitsen. P siger, det gik ham paa samme maade. De har nok staaet og tænkt for meget. Det skal man helst ikke, naar man er soldat.

En stor fordel havde soldaterne i den tid derved, at de boede privat og ikke stuvedes i kaserner som nu. *Poulsen* var særlig heldig. *Ludvig Schrøder,* forstanderen for højskolen i Rødding, havde skrevet til sin svigermoder, oberstinde *Wagner,* om ham, og der kom han til at bo. Her traf han mange god folk, bl a *Ernst Trier* og *Ludvig Wagner.* De tog ham med ud til *Grundtvig,* saa vi forstaar, han har faaet mere ud af københavnertiden, der varede fra nytaar til midt i marts, end bare at lære soldaterhaandværket. Han var med ved Dybbøl en maaneds tid og med i skanserne, der blev mere og mere medtaget af tyskernes beskydning. »Kun en enkelt dag var jeg noget ængstelig. Jeg lagde da i bøn mit liv i Guds haand og overvandt min frygt og uro,« siger han herom. Han var med de sidste, der gik over pontonbroen til Sønderborg, hvor de saa laa og kunne høre dem feste og spille paa den anden side. Kort efter blev han syg af overanstrengelse, sendt til Kbhvn og blev indlagt paa Frederiksberg slot. Ogsaa dette ophold i hovedstaden, der varede til juli, benyttede han flittigt til at besøge gode hjem. Bl a lærte han her den lærde *Niels Lindberg,* som han kom til at sætte megen pris paa, at kende. Han kom ogsaa hos *Grundtvig* og kunne nok snakke med ham, men kom alligevel ikke rigtig i kontakt med ham. Det skete først, da *Poulsen* i 1869 talte ved vennemødet. Om det fortæller *Poulsen,* at den gamle sad under hans tale og godtede sig og lo. »Det var en karl,« sagde han, da P kom ned. Det kan nok bl a have været *Poulsens* sønderjyske, der har fornøjet Grundtvig. Hele hans kønne tilforladelige fremtræden, helt sig selv, fri for alt tillært og paataget, saaledes som han endnu i mindet staar for enhver, der har set og hørt ham. At han ogsaa paa sine gamle dage var en køn mand, fik vi et lille morsomt bevis paa forleden. En lille pige paa en halv snes aar spurgte, hvem de tre mænd, der hænger paa vor væg, var. Da hun fik det at vide, stod hun endnu lidt og saa paa dem og sagde saa: »Den nederst' er den kønnest'«. Det kan ikke have været for skæggets skyld, for det havde de to andre ogsaa.

Saa snart *Poulsen* kom hjem, tog han fat igen i Rangstrup. Han avancerede ved den gamle lærers afgang til førstelærer og blev 1866 gift med *Kjestine Refslund* fra Bovlund. Hun var elev fra Rødding, hvor *C. Appel* fortsatte med pigeskole nogle aar, efter at *L. Schrøder* i efteraaret 1864 havde flyttet sin skole til Askov. I sin ypperlige slægtsbog »Minder« gengiver *M. Refslund Poulsen* et par breve fra *Poulsen* til Kjestine Refslund. Et lille afsnit der er, syntes jeg, særlig karakteristisk for den, der skriver det, og for tiden, gengives her: »I det hele taget har jeg jo stor lyst til at komme i en friere stilling paa en højskole eller saadant sted. Jeg har allerede

haft et tilbud om at komme til Sjælland som medhjælper ved en højskole, men jeg kan ikke forlade Slesvig, som sagerne staar nu. *Appel* og jeg har ogsaa talt om at slaa os sammen, men om det nogen sinde kan ske, ved vi jo ikke, og for indkomstens skyld ville det jo ingenlunde blive glimrende. For det første bliver jeg her i Rangstrup, og vil den gamle gaa af, søger jeg vist hans kald, thi at flytte hen et andet sted i et andet skolekald, selv om det var meget større, har jeg ingen lyst til. Hovedsagen for mig i verden er at udrette noget godt, at nære mig stiller jeg som nummer 2, men jeg tror, at en arbejder er sin løn værd, og jeg tvivler slet ikke paa, at Han, der holder et saa vaagent øje med menneskenes færd, at Han har talt alle deres hovedhaar, sørger for, at den faar føde og klæder, der først tragter efter Guds rige og hans retfærdighed, og vil efter bedste evne virke for den gode sag allevegne. Jeg ved af erfaring, hvor forunderligt han forstaar at bære folk, naar man vover noget i hans navn. Det saa jeg sidste aar i krigen, og det har jeg set mange gange baade før og siden i mit eget liv. Ikke at tale om, hvor højrøstet Jacobs, Davids, Moses' og mange andres historie vidner derom.«

Disse ord af den unge *Poulsen* er en prædiken, der stadig er mærkelig aktuel.

1867 kom saa prøjsernes krav til lærere og præster om aflæggelse af eden til de nye magthavere. *Poulsen* siger herom: »Den almindelige opfattelse var, at man ved at aflægge eden blev tysk, forpligtede sig til at blive det. Derfor rejste der sig en stærk modstand mod edsaflæggelsen. Den opfattelse havde jeg ikke. En ed skal efter min mening forstaas saaledes, at den, der modtager den, skal lige saa godt holde sig loven efterrettelig, som den, der aflægger den, og man har godt nok lov til at arbejde paa en ændring af tilstanden og loven. Jeg havde derfor ingen skrupler ved at aflægge eden, men det havde alle mine slægtninge. Naar jeg alligevel nægtede det, saa var det, fordi jeg nok kunne forstaa, at ville jeg blive ved med at være fri og frank og arbejde mod tyskerne, saa ville jeg alligevel blive smidt væk som lærer. Jeg havde derfor ingen grund til at gøre noget, som i alle mine og min hustrus slægtninges øjne saa mistænkeligt ud.«

Poulsen blev saa afskediget og flyttede til Bovlund. Foreløbig boede de hos hans hustrus moder. Han ville i gang med frit folkeligt arbejde. Det blev imidlertid kun stakket frist, indtil myndighederne atter slog ham ud. Der blev afholdt saakaldte kontrolforsamlinger, hvortil alle, der tidligere havde været soldat, blev beordret til at møde for at blive indregistreret i den tyske stamrulle. Poulsen nægtede med den begrundelse, at han ikke havde været værnepligtig, og at hans deltagelse i krigen havde været et privat anliggende, der ikke kunne medføre en pligt til nu at møde. For at faa ret i sin paastand maatte han føre sagen gn alle instanser helt til indenrigsministeriet i Berlin, hvor han endelig fik medhold. For ikke at blive arresteret, medens sagen stod paa, rejste han til kongeriget. Ved sin vægring og ved sagens gennemførelse undgik han at blive indkaldt af tyskerne til krigen 1870, i hvilken en hel del nordslesvigere, der i 1864 havde været med paa dansk side, nu maatte med paa tysk. Sommeren 1868 rejste Poulsen en del i kongeriget og holdt foredrag om sønderjyske forhold. Fra november blev han imidlertid forst paa Vejstrup højskole paa Fyn. Her fik han sit arbejde og et hjem for sig og sin familie i halvandet aar, indtil afgørelsen fra Berlin forelaa.

Naar *Poulsen,* saa snart der var mulighed derfor, brød op fra stillingen som højskoleforstander, der dog helt svarede til det, han havde ønsket, ligger det i, at der til hans ønske fra de helt unge dage om at faa et arbejde i Vorherres tjeneste, var kommen ulykken i 1864, Slesvig bandt ham, saaledes som vi, der kan huske 1914, kender den følelse, at hjemstavnen bandt dem, der da var unge, saa de uden undtagelse gik med i krigen, ja strømmede hjem fra kongeriget og udlandet for at gaa med og saaledes bevare retten til ogsaa i fremtiden at bo og bygge her og være med til at bevare landsdelen for fortyskning. I det stykke var *Poulsen* forud for sin tid. Der skulle gaa endnu over 10 aar, før den opfattelse slog igennem og blev almindelig. I foraaret 1870 vendte Poulsen saa tilbage og købte en lille landejendom paa Bovlundbjerg. Dermed var hans vandreaar forbi. Et udmærket stuehus, hvor han boede til sin død, blev bygget samme aar. Foruden en god bolig blev der indrettet en sal til møder og en skolestue med en bogsamling. Det var hans værksted, siger M. R. P.

Poulsens tanke dengang var vel nok at skabe en friskole og samtidig drive det lille landbrug, saaledes som *Knud Petersen* nogle aar senere gjorde i Skibelund. Men her lagde den tyske skolepolitik sig i vejen. En lille ventil i de strenge bestemmelser muliggjorde dog for Poulsen, som senere ogsaa for Lycke, at hjemme-undervise deres egne børn, der altsaa ikke kom i den offentlige skole. Derudover blev saavel skolestuen som Poulsens pædagogiske uddannelse og evner taget i brug, da mghs børn kom der for at gaa til præst.

Under disse forhold var det, at møderne begyndte. Nogle familier kom om søndagen til Poulsens, og var med til deres daglige husandagt, hvor han da enten talte eller læste en prædiken, og man sang vel særlig *Grundtvigs* salmer, men ogsaa de gamle, man kaldte med det kønne navn »Kærnesalmer«.

Her faar jeg lejlighed til at nævne noget, Poulsen ikke kunne: nemlig synge, noget der vist ikke er ualmindeligt for mænd. At det ikke berører deres evne til at glædes ved sang og deres øre for versets vellyd, er Grundtvig det klassiske bevis for. Saaledes ogsaa med Poulsen. Mens han i prædiken, og ogsaa naar han bekendte troen og bad Fadervor, blev ved at bruge sit hjemmemaal, kunne han i sin tale indflette salmevers, saa de i den sønderjyske indfatning lød særlig udtryksfuldt og hjerteligt.

N. C. Nissen, der var præst i Augustenborg, nævner i en artikel i højskolebladet ved *Poulsens* død to vers af salmen »Gud helligaand, vor Trøstermand«, som han særligt husker Poulsen sige:

Hver gang du hører Herrens ord
fra vore dødning-læber,
som det blev mumlet under jord,
skønt det mod himlen stræber:
Oh, tag det op, udtal det ret,
saa vi det kan fornemme,
til os kom godt fra Nazaret,
den gode hyrdes stemme.

Hver gang en ærlig sjæl paa jord
vil sine hænder folde
i Jesu navn, men bønnens ord
vil dø paa læber kolde;
Forbarm dig over støvets kaar!
vis, du paa alt kan bøde!
og hvisk til os dit fadervor
saa vore tunger gløde«.

For mig er det, synes jeg, de smaa vers i »Guds fred er mer end englevagt« og »Est du modfalden, kære ven«, der kan fremkalde Poulsens billede i min bevidsthed. Det hænger vel sammen med begivenhederne i aug 1914, da det faldt sig saa, at jeg saa at sige kom til at tage afsked med min bedste ven i Poulsens stue.

I Bovlund havde – og har – Refslund'erne gode sangstemmer, mens jeg husker fra Sundsmark, at sønnerne fra »Midtgaard« blev anbragt paa de forreste bænke for at lede sangen. –«

L. B. P har skrevet sine erindringer i Højskolebl 1914, 865 f, 1893 f, og Sdj aarb 1932, 139 f, Thade Petersen: De sønderj frimenigheders hist, 1924, do i højskolebl 1910, 209 f, samme i festskr til H. P. Hanssen, 1932, Haabets mænd, 1923, 251 f, Sdj aarb 1936, 298 f, Sv. Dahl og A. Linvald: Sønderjylland, II, 148, Grænsevagten, 1919, 320, DBL XVIII, 531 f, Højskolebl 1919, 497 f, J. Eriksen: Den sdj kirkesag 1919, 161 f, Thade Petersen: LB Ps 100 aarsdag, Højskbl 1940, 102 f.

2. 1919–21 (vicepastor Jernved 1903–14, krigsfangesekr 15–18): **N. A. Jensen,** fl t sp Møgeltønder, se der.

3. 1921–51 (frimghpræst Lundsmark 20): **Marius Olsen,** * 31. marts 85 Krogsbølle. Forældre: Smedemester Hans O og Marie Sofie Olsen. Uddannet som smed. Deltog i mghlivet i Ryslinge, uddannet som friskolelærer, derefter paa Liselund mghskole. Friskolelærer Gravvænge, Brudager 12, soldaterhjemsleder Barfredshøj ved Kbhvn 15, ordineret af *Niels Dael* 20 i Lundsmark, præst for frie gr mgh i de vestlige egne af Sdj. Fl t Bovlund 24, afsk 61, † 15. sept 64. ~ 8. juni 12 Sidsel Marie Pedersen, * 22. febr 83 Erslev. Mors, † 10. marts 15. Forældre: Husmd Anders Christian P og Ane Marie Poulsen.

Det var malerinden *Agnes Schmidt,* (som havde truffet *M. Olsen* paa Liselund), der opfordrede ham til at tage en gerning op i Sdj, før genforeningen. Han begyndte et ungdomsarbejde i Lundsmark, optog en præstegerning der paa egnen, flyttede 24 til Bovlund, hvor han boede hos L. B. Poulsens enke, indtil der 1929 blev bygget præstebolig. Han var de sidste aar plaget af apopleksi, trak sig tilbage og boede hos skomager *Claus Petersen,* Agerskov, med hvem han delte det grundtvigske (maaske ogsaa det pietistiske syn) og især interessen for *Anne Marie Petersens* arbejde i Porto Novo missionen. Da splittelsen kom i denne mission, rejste han rundt og talte for hendes anskuelse. Han var stærkt optaget af det folkelige og kirkelige arbejde syd for grænsen, hvor han havde et nært samarbejde med *Maren Sørensen.* O var afholdt i mgh som præst og sjælesørger.

Marie Søgaard, Skærbæk, skrev i Højskolebl 9. okt 64:

Naar der i disse dage bliver skrevet en del om *Marius Olsen,* er det naturligt nok især hans virke ved kirken i Bovlund, der bliver genstand for omtale, men vi er vist mange af hans gl elever fra skolen hos malerinden *Agnes Smith* i Lundsmark, der føler os i taknemmelighedsgæld til *Marius Olsen* for den lærergerning, han øvede her i tiden før og omkring genforeningen. De, der bor nord for Kongeaaen, forstaar maaske ikke helt, hvor vidunderligt det var for os, der var tvunget til at gaa i tysk skole og end ikke maatte tale dansk sammen paa legepladsen, at vi nu blev indført i dansk væremaade, det danske sprog og fædrelandets historie. Siden fulgte konfirmationsforberedelsen, der foregik rundt om i hjemmene. For mig blev det en uforglemmelig tid, især husker jeg Marius Olsens gennemgang af vore salmer, hans dybe kærlighed til dem og hans levende fremstillingsevne maatte nødvendigvis virke inspirerende paa unge, modtagelige sind. Allermest husker jeg den dag, *Niels Dael* fra Liselund stod i vor dagligstue i Lundsmark og indviede *Marius Olsen* til præstegerningen. Aldrig hverken før eller siden mindes jeg, at salmesangen har tonet med saadan en fylde i vore lavloftede stuer, det var en virkelig højtidsdag for os alle.

Marius Olsen flyttede fra Lundsmark til Bovlund, men de baand, der var knyttet, kunne holde trods afstanden, og i mange aar kom han hver maaned og holdt gudstj for os. Ogsaa det er nu minder, som vi her ved hans død drager frem med taknemmelighed.

4. 1951 (frimhgpræst Stevns 37): **Claus Heinrich Wulff,** * 18. juli 99 Haderslev. Forældre: Gdjr Johan Friederich W og Ane Olesen. Kontrolass 20–22, teologisk embedseksamen Des Moines, Iowa, USA, 31, dsk præst i USA. ~ 8. aug 32 Anna Marie Jørgensen, * 19. juli 00 Orup v Fakse. Forældre: Gdjr Johan J og Anna Jensine Karstensen. – Broder: Sp Aastrup v Haderslev.

Betjener fra 63 till Haderslev frimenighed.

1903 flyttede Ws forældre til Outrup v Varde, hvor de overtog moderens fødegaard, et hjem præget af gl nøjsomhed og kristentro. Hver søndag skulle én fra gaarden i kirke. 11 aar gl kom han ud at tjene, fik en god plads med slid fra gry til sol gik ned, og 16 aar gl blev han forkarl, 1918 kom han paa Galtrup højskole paa Mors, hvor *Th. Balslev* var frimghpræst, og *Jakob Lykke* var højskoleforst. De to mænd fik stor betydning for ham. 1920 kom han paa Borris landbrugsskole, blev kontrolassistent, studerede landbrug, indtil han 1922 rejste til USA for at studere landbrug, tog plads paa en farm i Iowa, og tog saa paa den dsk præsteskole i Des Moines, men rejste samme aar til Kimbalton for yderligere at studere landbrug. Han vik forbindelse med den danskfødte prof *Mortensen* ved Iowa's Agriculture og søgte uddannelse som landbrugskonsulent. Han afsluttede et 4 aars kursus paa 2½ aar. Han havde lugtet lidt til teologien, men selv om han ikke følte sig direkte draget af den, førte uforklarlige tildragelser til, at han

tog paa præsteskolen og blev c theol 1931 i Des Moines, hvor præsterne *C. P. Højbjerg, S. Rodholm, Johs. Knudsen, P. Ammentorp* o fl betød meget for ham. Derefter besøgte han forskellige skoler, og sin afsluttende præsteuddannelse fik han paa Liselund hos *Niels Dael,* og her mødte han sin tilkommende hustru. Han blev ordineret af Niels Dael, var en rejse rundt i Europa, og blev saa præst for de danske i Alden, Minn, USA, senere i Portland, Maine, indtil han blev frimghpræst paa Stevns 1937.

Pastor *Wulff* siger i en samtale med Kristeligt Dagblad 14. nov 62, (se ogsaa Kristeligt Dagblad 12. juli 1969):

– Som student var jeg ivrig tidehvervsmand, men jeg maatte bryde med Tidehverv, da jeg blev præst. I teori er Tidehverv udmærket, men ikke i praksis. Ikke for min egen skyld, men for folk i almindelighed kunne jeg ønske, at folkekirken ikke rummede Lindhardt og Tidehverv, for begge parter skaber vanskeligheder for folk. De bliver let forvildede, og de ved ikke, hvad de skal gøre.

Naar mennesker staar over for aandelige spm, de ikke kan klare, vil de gerne have et sted, hvor de kan gaa hen og faa hjælp. Det var vel naturligt, at de kunne gaa til kirken og faa svar. Svarene paa deres spm leder folk forgæves efter i dag.

Hvad de højkirkelige angaar, saa har jeg nogen sympati for dem, naar vi ser bort fra det med skriftestol, messehagler m v. De tør nemlig tale om, at kirken skal have myndighed, at mennesker skal kunne gaa til kirken og faa svar paa deres spørgsmaal.

– Den grundtvigske vækkelses situation?

– Jeg har været og er stadig bange for, at det grundtvigske skal blive for udflydende og ende i humanisme. Tidehverv har sat sig op imod denne tendens og skænket det grundtvigske noget værdifuldt.

– Personligt har jeg aldrig haft noget udestaaende med mennesker, der slutter sig til IM, men det er min opfattelse, at missionsfolkene ønsker at blive betjent af en præst, der deler deres anskuelser.

For min egen parts vedkommende mener jeg ikke, at jeg kan være sand over for mig selv, hvis jeg skulle betjene en missionsmand. Ved et sygeleje f eks maa det være patienten, der skal bestemme, hvornaar det kristelige skal føres paa bane.

Min opfattelse er, at Kristus sjældent begyndte i himlen, naar han talte med mennesker, men altid ved jorden, dér, hvor mennesker er. Vi maa vente med de aandelige spm, til tiden er inde; vi kan godt sige: Til Guds time er inde.

– Er der fremgang eller tilbagegang for frimenighederne?

– Hvad medlemstallet angaar er der ikke tilbagegang, det er derimod i stigning. I aar kommer vi sikkert op paa det største antal barnedaab i løbet af et aar i Bovlund frimghs historie. Folk nu til dags slutter sig ikke almindeligvis til fri- og valgmenighederne. De eksisterer i kraft af en tradition, der føres videre, men det samme er jo ogsaa tilfældet for folkekirken.

Jeg vil dog mene, at der er mere, der binder mennesker til kirken end traditionen. Daaben maa for mennesker være mere end navngivning, men dette »mere« er skjult og skal kaldes til live. Jeg haaber og ønsker, at der maa komme en vækkelse. I dag findes der ikke fattige hjem, men ulykkelige hjem. For dem maa man ønske, at kristendommen maa blive levende virkelighed.

– Hvad kan de kristne gøre, for at den nuværende situation ændres?

– Allerførst maa man drage den slutning, at naar sekterne har fremgang, er det fordi mennesker søger efter noget, som de ikke finder i kirken, for gjorde de det, ville de stimle sammen dér. Derfor tror jeg, at de kristne, og det gælder ikke mindst vi præster i saavel folkekirken som i frimenighederne, skal være missionerende. Vi maa ud og tale mere med folk, end tilfældet er. Vi skal nemlig ikke alene tale med de smaa skarer, der søger kirken, men ogsaa med dem, der ikke gør det. Vi maa simpelthen drive mission blandt dem, der ikke kommer i kirken. Det gør bl a Jehovas Vidner. Der er nok at tage fat paa, og derfor undrer det mig, at præster har tid til at tage udenomsarbejde, for derved svigter de kirken.

– Vil De have folkekirken løst fra staten?

– Jeg kunne godt ønske, at det ville ske, men jeg ville være angst for overgangsperioden, hvor der sikkert vil blive stor forvirring mellem folk, indtil de har fundet sig selv. I det mindste vil jeg nødigt have, at kirkeministeren kom med et lovforslag om, at kirke og stat skulle adskilles. Jeg vil hellere have, at det kom indefra i stedet for som et diktat. Men den dag, folkekirken ikke længere understøttes af staten, tror jeg, der ville være mere aandeligt liv.

Litt foruden ovenn: Thade Petersen: De sønderj frimenigheders hist, 1924, A. Højmark og Uffe Hansen: De gr fri- og valgmenigheder, 1944, 242 f, Om 50 aars festen for sejren, da frimgh fik ret til at bruge sin egen kirke, se Højskbl 1950, s 426. Medd fra Troels Refslund Thomsen.

BEVTOFT—TIRSLUND

Bevtoft sogn, 6201 ha, midtvejs ml Ribe og Haderslev, paa den jyske højderyg. Omfatter den nordøstl del af Toftlund bakkeø, og de mod nord og øst liggende hedesletter. Gennemløbes af Gels aa, største højde 62 m, roligt, storkuplet landskab, god jord, brede enge. Vest for Hyrup bæk ændrer landskabet sig, meget varierende, indtil 69 m. Hjartbro bakkeø smuk. Flere af vandløbene i smalle eller brede aadale. Gels aa er reguleret 1954–55. En del mose og plantage, to løvskove. Sognet hører til Vesteregnen, hederne tilplantet eller opdyrket. Smukke landsbyer. – Byerne: B

bymæssig bebyggelse, ca 400 indb, med skole fra 1913, bibl, fh fra 1897, omb 1908, lystanlæg, sportspl, kro, dambrug, rutebilst. – Hyrup m skole fra 1870, Strandelhjørn m skole, bibl, mh fra 1908, Neder Jerstal m skole, bibl, minkfarm. Bebyggelser: Mergelland, Vraa Jægerlund, Trekroner m m. Bl større gaarde: Bevtoftgd, 170 ha, ejet fra 1818 af *Anders Krüger,* senere af *Hans Krüger* (fra 1912 i slægten *Calløs* eje), Glasegd, 144 ha, fra 1879 i slægten *Schmidts* eje, Bevtoft møllegd, møllen nedlagt, ogsaa ejet af *Hans Krüger.* Nu udstykket. Bevtoft pgd, 203 ha, delvis udstykket 1959 (til 5 husmd, 5 parceller), nu 105 ha.

Oldtidsminder: 1 langdysse og 41 høje fredet, flere anselige, bl a Engelhøj ved Hjartbro, flere i smukke grupper, 2 langdysser, en jættestue og 136 høje sløjfet. Flere fund. Et voldsted sløjfet, Voldborg i Strandelhjørn. En træstammebrønd med lerskaar fundet der. Andre voldsteder nævnes (Dsk sml 2. r, 4 b, 117, Knud Aagaard). En helligkilde i Hyrup. Store arealer afvandet under verdenskrigen ved krigsfanger fra Gabøl-lejren.

Under den tyske administration bestod sognet af 4 kommuner: Bevtoft, Hjartbro, Hyrup og Strandelhjørn.

Stemmetal: 1871: 177 dsk, 2 ty, 1920: 694 dsk (128 tilrejs), 24 ty (24 ty tilrejs), 1964: 721 dsk, 0 ty.

Genforeningssten i anlæg ved kirken.

Tirslund sogn, 2329 ha, falder i 2 lige store dele af forskellig karakter, mod syd Toftlund bakkeø, mod nord en del af Gels aas hedeslette. Hyrup bæk og Gels aa i svagt nedskaarne dale. Moser mod nord. Højeste punkt mod syd, 55 m, medens Tirslund-kuplen kun er 47 m. Vid udsigt mod vest, gode jorder og enge. Gels aa reguleret 1948-49. Nogen hede mod NV og syd. Lidt egekrat. – Byerne Tirslund (aaben landsby paa toppen af en kuppel) med skole fra 1945, bibl, fh fra 1920, Aabøl, med skole, bibl. Bebyggelser: Ll Aabøl, Østermark, Vestermark, Kilen, Gøtterup. Større gaarde: Bjorholmsminde, 199 ha, Langstedgd.

Oldtidsminder: 6 høje fredet, 27 sløjfet. Nogle grave fra rom jernalder.

En del mose o lign afvandet under verdenskrigen ved russiske krigsfanger.

T er et af de steder, hvortil kæmpevisen om Svend Graa og Tulle Vognsen er henlagt. P. Rhode skriver 1775: Denne Sct Stefani kirke var i de katolske tider i syv aar sat i band, fordi her i kirken er begangen et mord: En broder tog sin søster i forsvar med saa stort eftertryk, at han dræbte en fornemme person, som havde stødt hende ud af hendes guldstol i kirken. I kæmpevisen hedder det: »Her brugte de sværde i stedet for kniv, for Sct Stefans alter laa de to herrer lig. Den præst han satte den kirke i band, i syv aar kom i den hverken kvinde eller mand. Lever han Tulle Vognsen, og det er hævnet...« Mod syd i sognet ligger Tullemose, og man sagde, at Tulle Vognsen var begravet i »Taalshøj«. 1819 fandtes her et sværd med guldtraad om heftet. (Andre forskere mener, at det var i Lunds domkirke mordet skete).

Stemmetal: 1871: 114 dsk, 1 ty, folkeafst 1920: 339 dsk, 10 ty (79 tilrejs fra Danm, 12 fra Tyskld), 1964: 265 dsk, 0 ty.

Genforeningssten ved skolen.

Af den ældre præstehistorie

Bevtoft-T har hørt sammen, saa længe historien kendes. Anneksgaarden i T har stadig pligt til at huse præstens heste.

De første 4 luth sp skal have været samme slægt i 4 generationer (se litt nedenfor). Hr *Jørgen Wulff* († 1569) efterfulgt af sin søn *Niels Wulff,* og denne efterfulgtes af sin søn, provst *Peder Nielsen Wulff* (1608–51), og denne atter af sin søn, *Jacob Pedersen Wulff* († 1657). Derefter var der strid om præstevalget. *Jørgen Boysen,* præstesøn fra Øsby, fik kaldsbrev af 7 mænd, men provsten havde i forvejen kaldet en anden (maaske sm m 7 andre mænd). Der blev proces, og *Jørgen Boysen* blev sp (1658–1704) (CP 246).

Dr Th. Achelis har i Sdj aarb 1927, 157 f gjort rede for dette præstevalg. *Jørgen Boysen* (Boethius) vandt som elev i Haderslev latinskole provst *Rotløbens* behag, saa han antog ham som sin famulus. Okt 1651 rejste B til Rostock, derfra 1653 til Kbhvn og var der under den store pest. 1655 oplevede han at rejse med prins Christians suite, opholdt sig senere hos mag *J. Raffn,* sp Moltrup, prædikede af og til, ogsaa paa tysk i Haderslev. Paa ny rejste han udenlands, var i Wittenberg 1½ aar, derefter i Leipzig, Jena og mange andre steder. I Altenburg havde han den naade at plejes og trakteres af fyrstinden ved hendes danske staldmester. Han kom tilbage til Wittenberg og hørte her, hvordan »svensken tracterede hans kære fædreland«, han ilede hjem og kom samtidigt med svenskerne til Ribe. Da han med møje havde faaet kaldsbrev paa Bevtoft-T sognekald, maatte han gøre en farefuld rejse til Kbhvn for at faa papirerne i orden. Han prædikede under krigen for kurfyrsten af Brandenburg og blev af denne opfordret til at følge med til Brandenburg. Man B foretrak Bevtoft. Han drev vist hebraiske studier sm m pastor *P. Wandal,* Magstrup. Hans to sønner, der blev sp hhv i Magstrup og Rødding-S var ogsaa paa lange studierejser i udlandet og var lærde mænd. (CP 3101). Hans dt blev gift med eftm *Chr. Hansen Eichel* (1700–07) søn af borgmesteren i Haderslev. *Poul Ernstsen Boldich* (1707–27) af Helsingør Sct Mariæ k, giftede sig med fmds dt, som efter Boldichs død giftede sig med eftm *Augustinus Andersen Chrystalsin* (1727–61) af Egebjerg. Han havde været skibspræst og blev provst 1752. Pgd brændte 1736. *P. Rhode* skriver: »Det haardeste, provst *Chrystalsin* prøvede, var, at hans pgd 1736 afbrændte, hvilken han dog igen opbygte saaledes, at man synes denne ellers brave mands ødselshed herudi har været alt for stor«. Pgd, som er kaldt »palæet i Tørninglen«, staar stadigt og klarer sig godt trods sin alder. Den er den ældste i amtet. – Næsten hele byen brændte hin 3. april 1736. 3. paaskedag, som var helligdag. Præsten fik besked om branden, mens han havde gudst i Tirslund. – 1747 kom Brødremgh emissær *Zeidler* fra Herrnhut vandrende hertil. Han fandt nogle faa vakte, gik rundt paa husbesøg, men fandt »livet noget forkrøblet, hvilket ikke var saa underligt, da præsten var til ingen nytte for Guds rige« (J. Br 185).

Biskop *Brorson* skriver 1742: C prædikede smukt over Hebr 13, 8, ungd svarede ret skikkeligt (Vis 7). 1750 prædikede en student. Ungd lovede at forbedre sig (Vis 55). 1755: C prædikede skikkeligt over passionen. Ungd svarede ulasteligt. Intet blev klaget. – Provst *Peder Gutfeldt* (1760–88) kom hertil fra Toftlund, flyttede til Søllerød, men flyttede derfra til Skærbæk, se der. *Brorson* skriver 1762:

G prædikede meget opbyggeligt over Rm 3, 24–25, han er en velbegavet og retsindig lærer. Degnen, stud *Chr. Møller* gør sit embede ustraffeligt. Ungd svarede ulasteligt, intet blev klaget (Vis 154). *J. Brodersen* skriver (s 185), at *Gutfeldt* prædikede Kristi sande evangelium, og mghs evige vel laa ham paa hjerte. – Pastor *Ditlev Outzen* (1788–89) kom hertil fra Branderup, var gift med en dt af provst Chrystalsin. Han døde 10 mdr efter sin indsættelse her. – Pastor *Jørgen Mechlenburg* (1789–1809) af Amrum, (marmortavle i kirken), stud fra Halle, gift med en dt af pastor *Wind,* Brøns) kom hertil fra Højrup. Nu var den rationalistiske tid begyndt, men der var omkr 1799 nogle faa hellige i B, bl a degnen *Laur. Pedersen,* en virksom og betydelig mand (han oprettede 1797 enkekassen for Tørninglen). Han var blevet omvendt ved pastor *Krahe* i Skrydstrup. Omtrent samtidig var der røre i Strandelhjørn, hvor *Chr. Christiansen,* † 1809 (oldefar til Carl Abkjær, se ndf) og hustru var blevet omvendt, da han følte, at han »trængte til vejledning og føde for sin dyrekøbte sjæl«, og havde 1793 købt en Bibel for penge han tjente ved at brænde mursten. Han blev et flittigt vidne. – *Nis Hansen* og hustru, *Maren,* i »Skovhuset« i Hjartbrolund, (han boede i det gl skovfogedhus, hvor hertugen af Augustenborg gerne i sin tid havde opholdt sig paa jagt med sine 16 hunde), var »elskede og agtede Guds børn«. Han var urmager og kom hertil 1789 fra Toftlund, han var ogsaa dygtig til at læge benbrud. Der blev en lille flok troende i Hjartbrolund, som jævnligt fik besøg af brødre fra Christiansfeld. *Nis Hansen* døde 1817, men hans dt og svigersøn, *Mikkel Jürgensen,* førte møderne videre, og hjemmet var de vaktes samlingssted. Pastor M, der vist ikke havde noget med de vakte at gøre, udgav 1788 en bog med »uforgribelige tanker om skolens forbedring«.

Pastor *Niels Chr. Juel* (1809–38) søn af en feldbereder i Horsens, havde været rkp i Assens, omtales som en præst, der var »til hjælp for syge og døende, meget omhyggelig med sin embedsførelse, han førte kirkebøgerne smukt« (Gunder Nissen), men J. Brodersen omtaler ham meget nedsættende: Han prædikede mod de hellige og modarbejdede dem. Dog var der en lille vækkelse. 1819 talte smf i Skovhuset 30 sjæle. I Bevtoft blev den fromme degn, *Laur. Pedersen* efterfulgt 1814 af *Peter Olufsen Ravn,* som blev præstens ven og haard fjende af de hellige. Han blev gift med Laur. Pedersens datter, og da hun under vækkelsen i 1819 kom i uro for sin sjæl, befalede hendes mand og præsten hende at blive fra de helliges møder. Den gamle degn som blev boende i Bevtoft, havde ikke turdet gaa til møder af angst for præsten, men da datteren kom i syndenød, kunne de ikke holde sig fra møderne. Broder *Mav* fra Christiansfeld kom dem til hjælp, ikke mindst da lærer *P. Ravn* samtidig blev alvorligt syg. I Skovhuset blev *Mikkel Jürgensens* dt, *Anna Maria Gaarde,* gift med brødremghmiss *Poulsen Lund* i Grønland. Da *Mikkel Jürgensen* blev ældre, overgav han gaarden til sin søn, *Nis Hansen Gaarde,* et sandt og ydmygt Guds barn. Den gl Mikkel J drog til fods og til hest rundt, kendt som »den hellige mand«, og uddelte »Evg missionstidende«. Efter *Nis Gaarde* overtog en brodersøn, *Chr. Gaarde* gaarden, og hans ældste søn, *Nis Gaarde* blev en kendt missionær i Østafrika i Brødremghs tjeneste. – I Strandelhjørn førte *Chr. Christiansens* søn, *Peter Abkjær,* † 1819, arbejdet videre, hans søn, *Matthias Abkjær* gik i skole hos den gode, troende lærer *Jakob Rasmussen,* der var lille og uanselig, men meget agtet, og de unges frelse laa ham stærkt paa sinde. Da pastor *Juels* konfirmandundervisning var meget daarlig, blev *Matthias Abkjær* konfirmeret af pastor *Matthiesen,* Løjt. *Matthias Abkjær* overtog gaarden, var en solid, enfoldig kristen, han døde 1880, og sønnen *Carl* overtog gaarden. – I Tirslund var der i gl dage mange, der levede temmelig ryggesløst, især den raa kromand, der som sørøver var blevet velhavende, et uhyggeligt menneske, pralede af sine pistoler osv. Han døde 1840. Der var omkr 1800 meget faa troende mennesker i T, men den dygtige lærer *Hans Lassen* var ivrig efter at føre mennesker til Gud, sm m gdjr *Lass Jensen.* Men overtro, drukkenskab og spil optog folk, og de fleste var meget fattige. 26. marts 1831 brændte Aabøl by, og 35 familier blev husvilde og mistede alt, en gl mand indebrændte, da han løb ind i sit hus for at redde nogle bøger. Byens unge, højt agtede lærer, *Hans Jensen Appel,* var til megen hjælp. Men der tales ikke om særlig vækkelse, selv om bef blev kaldt til alvor . . .

Efter revolutionsaaret 1830 drøftede man ogsaa kirkeforfatning. I Bevtoft var næsten hele mgh samlet for at drøfte menighedsraad. Men næsten enstemmigt erklærede man, at man havde nok i præsten, og hvad han ikke kunne udrette, kunne et menighedsraad eller tilkaldte hjælpere endnu mindre. (CP 292).

Pastor *Simon H. Rosendahl* (1839–43) kom hertil fra Gudum-F (se BDG I, 157). *Jørgen Randbøll* (1843–67) kom hertil fra Skrydstrup, blev afsat p gr a edsnægtelse; han var en god præst, hvis navn huskedes med tak. En munter og fint dannet mand »en opvakt mand af den mynsterske type«. Han er nærmere omtalt under Skrydstrup (se s 979), der omtales hans forbindelse med slægten *Scharling.*

Omkr 1860 var der en lille vækkelse i Aabøl, Tirslund sogn. En hellig smed, *Thomas Lund,* var kommet dertil, havde bygget en smedie, og da han var ugift, fik han logis hos gdjr *Hans Thruelsen Dam* (flyttet herfra efter 1866, † 1880, 73 aar), en god raadgiver, en agtet mand, meget gudfrygtig og flittig kirkegænger, han besøgte syge, men hverken han eller hans kone var omvendt. Den unge smeds ord og samtaler hjalp dem igennem til tro, og den vækkelse, som skete i *Thruelsens* hjem, bredte sig, saa der blev stiftet et helligt smf. Kærligheden drev dem sammen. Til dette smf sluttede sig *Hans Madsen* († 1875, 58 aar), der boede i Gøtterup, en solid kristen (han var brandkasserer), hans kone var dt af det trofaste vidne, *Johs. Kloppenborg* i Harreby. De drog til møder i Christiansfeld, og paa rejser blev *Hans Madsen Götterup* »et redskab for Herren«, som i sit sogn. Det var ham en glæde, da den hellige lærer *Bøttcher* blev kaldet til

lærer her, og de fik et nært samarbejde. Hans Thruelsen Dams søn, *Peter Dam*, blev brødremghmissionær i Labrador 1866–88. (J. Br 108 f, Sædekornet 1892, nr 8).

Tiden 1867–1920

Der var kun 3 sp her i disse aar. *A. M. Andresen* (1867–85) fl t Øsby, provst *P. F. Petersen*, (1886–91), der kom hertil fra Hviding, fl t Haderslev og blev generalsuperintendent 1917. (CP ansaa ham for betydningsløs (s 222), men han samlede fuld kirke i Bevtoft) og *H. N. Schmidt* (1891–1920). De aandelige strømninger nordfra mærkedes, sognene har altid været danske, og kirkelivet har ligget i et roligt leje. IM har arbejdet her fra før genforeningen og fremkaldt vækkelse og bevidst trosliv. B fh, som blev opført 1897, har været midtpunkt i det folkelige og nationale liv, medens mh i Strandelhjørn har samlet IM. *Johs. Gøtzsche* skriver om den gamle pastor *Schmidt*, at »i ham traf jeg en meget elskværdig og paa alle administrationsomraader vel bevandret mand, som med største beredvillighed hjalp mig tilrette og gav mig de oplysninger, jeg maatte ønske. Han havde været præst i Bevtoft i henved 30 aar, men hans præstegerning havde næppe været lykkelig. Han havde ikke mange i kirke, han havde villet regere over lærerne og havde været afgjort tysk i sine sympatier. Man han stod i et venligt forhold til sine sognefolk og handlede over for dem, som det sømmede sig« (Gøtzsche: Livser 158).

Fra B skrives: Pastor S mindes nu som en retlinet mand, der ikke lod sig mærke med sin tyske indstilling, men man forstod, at han følte sig som embedsmand og derfor maatte være loyal mod styret. Og man saa ikke ned paa ham af den grund. Han var omhyggelig med sin konfirmandforberedelse og havde omsorg for konfirmanderne, naar de voksede til. Han sendte f eks pebernødder til dem, der var paa valpladsen i krigen.

Bevtoft fik en god klang i alle danskes øren, fordi den danske forkæmper *Hans A. Krüger* var herfra, se ndf. Han har en væsentlig lod i, at sognet blev et nationalt vaagent sogn, og de nationale møder i fh har kunnet samle folk af alle kredse. Men kirkeligt blev det IM, som kom til at præge.

Tiden efter 1920

Efter at pastor *M. H. Løbner* (se Arrild) havde været kst her et aars tid, blev den unge pastor *Ad. F. Flensmark* sp her 1921–36, da han fl t Haderslev dk. Skønt udpræget københavner havde han fra sine studenteraar haft og udvist en særlig interesse for Sdj og udgivet en lille bog om Sdj 1919, og var medstifter af Flensborg-samfundet. Han kom til Bevtoft omtrent samtidigt med, at lærer *V. Bay* kom til Tirslund. *Bay* var udpræget IM, han holdt mange møder. De to, præsten og læreren, øvede et flittigt kirkeligt arbejde, men det blev sagt, at »medens *Bay* lærte at være i Sdj, lærte *Flensmark* det aldrig!« Indremissionær *J. Thunbo*, som da virkede i Tinglev, har i IM Tid 1956, s 668 fortalt om sit nære samarbejde med sp i Bevtoft, hvor han ofte boede flere dage i træk og mødte megen gæstfrihed. De gik ud sammen og indbød til møder, virkede sammen ved gamlemøder, julefester og møder i pgdshaven. *Thunbo* fortæller om en fisketur, de havde sammen. *Flensmark* havde fisket i 14 dage uden at fange noget, men nu fik de »en fantastisk fangst«. F udbrød: »Nu har Gud sendt mig en indremissionær, og resultatet kan De selv se. Gud give, at det aldrig skal blive bart i IM. Gud velsigne gerningen, saa evangeliet maa fange mange sjæle ind i Guds rige!« *Thunbo* fortæller ogsaa om et møde, de holdt sammen i Bedsted, hvor der udbrød vækkelse (se Bedsted).

Pastor *A. Nissen* (1937–62) var en solid sønderjyde fra Øsby. Han blev meget afholdt her (se ndf). Der blev holdt vel besøgte fællesmøder i kirken, og han betonede, at sognene med aabent sind skulle befrugtes nordfra i det arbejde, der øvedes ud fra kirken (KoS, s 102). Kirken fik en god indgang i sognene.

Pastor *C. Siersbæk* (siden 1962) skriver 1967: Kkg 9 pct, folkekirkelige forhold, velvilje, mange har langt til kirke, kirkelig bef, 3 IM smf, bibellæsninger, ungdomsm, 4 sdsk, samtalekredse, kirkeblad, YM kredse, KFUM og K, 2 fh. Jævne forhold, en del i smaa kaar.

Indre Mission i Bevtoft

Der var i Strandelhjørn i slutningen af 80'erne tre troende familier: *Simon Schmidts, Frederik Krügers* og *Hans Møllers*. Det bevidste trosliv i disse tre familier stammede sandsynligvis fra en forbindelse med Brødremgh. De holdt møder i deres hjem, og navnlig *Hans Møllers* kone, *Katrine Marie, f Abkjær*, havde en naturlig evne til at tale med folk om aandelige ting. Hun aflagde ved mange lejligheder personlige vidnesbyrd. Men den egentlige vækkelse begyndte først omkr aar 1905. Det gik paa en maade mærkeligt til. En kreds af bevidst danske unge samledes til nationale og kristelige møder i hjemmene. Man sang meget ved disse møder. En gr familie indbød præsten fra Horsens, *Thordur Tomasson* til at tale ved et saadant møde i deres hjem. Ved hans tale kom nogle af de unge i tvivl med sig selv, om de nu ogsaa havde det rigtigt i deres gudsforhold. En ung mand, *Magnus Gubi*, opsøgte pastor *Tomasson* personligt for at faa aandelig hjælp. Men han kunne ikke hjælpe ham. Han søgte da hjælp andre steder, bl a hos *Hans Møller*, og omkr 1905 kom han til personlig tro. Han og den unge *Johan Nissen* og mange andre blev omvendt, og det blev en vækkelse, der praktisk talt gik fra hus til hus. Lærer *Møller* oplevede en aandelig fornyelse og var med i vækkelsen. Han flyttede senere til Rødding. Det var især gaardmandsstanden, der sluttede sig til. I 1908 byggedes mh. *Johan Nissen* var en af de drivende kræfter i dette foretagende. Det var solide folk, og der skete ikke nogen særlig ydre forandringer, men det blev fra nu af en kristen bekendelseshandling at bede bordbøn og holde husandagt. Vækkelsen var udpræget kirkelig, f eks fik de to gaardmænd *Hans Møller* og *Nis Nissen* den opgave at henvende sig til pastor *Schmidt* med et ønske fra kredsen om at faa altergang oftere end de to gange om aaret, som det var skik og brug. Præsten var ikke særlig villig, men de foreholdt ham, at

han i virkeligheden ikke kunne nægte det, og følgen blev da ogsaa, at der blev holdt flere altergange om aaret. Vækkelsen i Strandelhjørn har betydet meget for kirkelivet i Bevtoft sogn. Herfra kom man i stort tal kørende i hestevogne til Bevtoft k. Og man kan lykkeligvis sige, at den yngre generation stort set er fulgt i de gamles fodspor.

I Bevtoft sporedes vækkelsen ikke ret memeget. Farver *Rossens* kone *Ingeborg* var en troende kone, der paa særlig maade forstod at være noget for mennesker. Hun havde et stort hjerte og ville hjælpe baade timeligt og aandeligt. Præstegaardsforpagter *Niels Friis* var i sine velmagtsdage en ledende personlighed, som ogsaa samlede folk til vækkelsesmøder i sit hjem.

I Hyrup var der før den første verdenskrig kun ganske faa troende hjem, som samledes til møder sammen med enkelte familier i Gøtterup i Tirslund sogn. Efter genforeningen samledes en lille samtalekreds, maaske foraarsaget af en paavirkning fra pinsemissionen, der bevirkede, at de troende forstod, at de skulle staa sammen. Kredsen blev ledet af *Kristen Gram* fra Agerskov sogn. I det hele taget har man haft ret nær forbindelse med det kirkelige og aandelige liv i Agerskov sogn.

Om IM i Tirslund: I 1915–16 afholdtes adskillige møder i Tirslund k, hvor IMs præster og missionærer førte ordet. Dette førte til en vækkelse, som berørte adskillige hjem. I denne vækkelsesbevægelse var foruden *Tjelle Bekker* og hans hustru ogsaa *Steffen Nørgaard* og hans hustru *Kirstine* gode støtter. Gdjr *Martin Henningsen* var samfundsleder og søndagsskolelærer. Senere fik man megen værdifuld hjælp fra lærer *Bay*.

Grundtvigianismen i Bevtoft: Inden genforeningen var der i Bevtoft en sangforening, som samlede de gr i fh. Den laa stille nogle aar, men efter genforeningen stiftedes en ny. Dens fmd var gdjr *Peter Holm*, Neder Jerstal. I de senere aar ledede lærer *Petersen*, Bevtoft, sangkoret. Der fandtes ligeledes en foredragsforening, som stod for de nationale møder. I midten af tyverne og til begyndelsen af trediverne fik man indført den ordning, at den gr sp fra Vedsted, pastor *Nielsen*, prædikede i Bevtoft k en gang mdl. Dette var dog hørt op, da pastor *Nissen* kom til Bevtoft i 1937.

Blandt lægfolk nævnes endvidere:

Gdjr, folketingsmd *Johan Nissen*, Strandelhjørn (* 1874, † 1933), en ualmindelig fin og nobel skikkelse, hvis ord havde stor vægt i IM og KFUM i Sdj, han blev benyttet som taler, nød stor agtelse og tillid, de unge holdt meget af ham, og han gjorde meget for dem. Han var medlem af Diakonissestiftelsens og Kbhvns Kirkefonds bestyrelse, hvor han gjorde en aktiv indsats, og hvor man gerne lyttede til hans rolige, kloge indlæg. Han var allerede alvorligt syg, da han 1931 kom ind i Folketinget som suppleant for den konservative sdj fører, c theol *Holger Andersen*. Han naaede vel ikke frem i forreste række, hans beskedenhed holdt ham tilbage, og han havde ikke den robusthed, som kræves af politikere. Han kunne ellers blive ivrig nok, naar han talte Sdjs, kirkens eller skolens sag paa tinge. Skolen uden kirkeligt tilsyn var ham en pine, og han gik haardt imod det sidste skoleforlig. Et vidnesbyrd om den tillid han nød, er, at ved sidste valg fik han, trods det at hans parti kun havde opstillet ham i én kreds, et lille tusind flere stemmer end partiets hovedkandidat i Nordslesvig. Man troede først ikke, at han var valgt, med ved den endelige optælling viste det sig, at han havde faaet et usædvanlig stort antal personlige stemmer, især fra IMs kredse. Baade paa rigsdagen, i kirkelige kredse og i Sdj satte man stor pris paa denne retsindige mand, der var en ægte kristen i liv og handling, en stille mand, en særlig smuk repræsentant for sønderjyderne. Hans død kom ikke uventet. I længere tid havde han haft en alvorlig mavelidelse. Han blev meget savnet (DnA 1935, 72 f).

Gdjr *N. Møller*, Strandelhjørn, gdjr *Jens Lyder Jensen* († 63) var i mange aar en virksom fmd for IM i Strandelhjørn, nu *Chr. Enemark*. Mh restaureret 1964. Gdjr *N. Clausen*, B, fmd i IM, gdjr *Hans Brik*, B, gdjr *K. Tiedemann*, T, fmd IM.

Lærer *Viggo Bay*, T, († 1960, 75 aar) var IMs gode og flittige støtte i T, en mand, der var ild i, naar han gik ind for en sag, som f eks Kristelig Lytterforening og ungdomsarbejdet. En søn er præst i Slagelse.

Rentier *Andr. P. Juhl* (* 77), kirkeværge, fmd sygekasse m m, Bevtoft. Gdjr *Chr. Iversen Bonde* (* 69), sogneraadsfmd, i menighedsraadet, Tirslund. Gdjr *Chr. J. Lund* (* 66), kirkeværge, kirkekasserer, kommuneforst, fmd mejeriet, forligsmægler, Tirslund.

Frimghpræst *Cornelius Appel*, Rødding, blev født 1821 i Aabøl, T sogn, hvor hans fader, *Hans Appel*, var en anset lærer.

Frk *Gunder Nissen*, Strandelhjørn, er pastoratets kyndige historiker.

Det store navn fra Bevtoft er *Hans Andreasen Krüger* (* 1816, † 81). Han var født i B kro, voksede op i et velstillet storbondehjem. Efter at have været i lære og en tid bestyret Magstrup kro, overtog han 1841 Bevtoft kro, hvortil der ogsaa var knyttet landeri og brændevinsbrænding. 1854 købte han tillige Bevtoft mølle og senere Nustrup mølle. Han var praktisk, dygtig, hans snilde vakte opsigt, især var han interesseret i engvanding og hedeopdyrkning, fik paa en sindrig maade 30 td ld gold hede og mose gjort frugtbare. Han var fra første færd med i det økonomiskfaglige fællesarbejde, og her oprettedes 1846 den første landboforening, med K som næstfmd, næste aar Den nordslesvigske Brandkasse (Bevtoft-kassen), med K bl de ledende. Det var som praktisk dygtig bonde, K først blev kendt og anset. Men snart blev hans kræfter taget i brug paa videre felter. Han blev en af de førende i danskheden i Sdj og indskrev som saadan sit navn i Sdjs og Danmarks historie. Hans store politiske indsats ligger uden for dette værks rammer, og det er ofte og grundigt skildret. Her skal dog nævnes, at han 1846 blev kredsfmd for den slesvigske forening for Bevtoft-Agerskov-Toftlund, 1847 stænderdeputeret. Lige før oprøret 1848 fløj hans navn over lande, da han 18. marts 48 ved stændernes fællesmøde i Rendsborg som eneste dansksindede (foruden agent *Jensen*, Flensborg) i den ophidsede forsamling dristigt gik

Til abonnenterne:

Efter pastor Paul Nedergaards død – den 25/1 1970 – fortsætter fru Yrsa Nedergaard med at forestaa udgivelsen af de resterende hefter (antagelig 3) af Ribe stift. Til disse hefter foreligger der manuskript fra pastor Nedergaards haand.

Udgivelsesretten til det endnu manglende af værket, nemlig Haderslev stift, samt eventuelle suppleringshefter, overgaar fra 1/1 1971 til patronatet for Dansk Præste- og sognehistorie. Som redaktør har patronatet efter pastor Nedergaards ønske antaget provst J. Juul Sørensen, Hellerup, og som medarbejdere desuden sognepræst dr theol Hejselbjerg Paulsen, Fjelstrup, sognepræst Georg S. Geil, Haderslev, og pastor emer Aage Dahl, Virum.

Pris for dette hefte: 26,25 kr.

heri medregnet moms og porto. Prisforhøjelsen skyldes stigning i moms'en. – Hvert hefte med den vanskelige sats indeholder stof som en bog i tilsvarende oplag til ca 40 kr.

Patronatet for Dansk Præste- og Sognehistorie:

Baun, C., biskop, fh Viborg, *Birkelund, Palle*, rigsbibliotekar, Kbhvn. *Dahl, Aage*, sognepræst, Virum. *Fabricius, L. P.*, dr theol, sognepræst, Charlottenlund, formand. *Fabritius, Albert*, dr phil, kgl historiograf, Kbhvn. *Fuglsang-Damgaard, H.*, dr. theol, biskop, Kbhvn. *Georg S. Geil*, sognepræst, Gl Haderslev. *Holt, Paul*, seminarierektor, Aarhus. *Hvidtfeldt, Johan*, dr phil, rigsarkivar, Kbhvn. *Paulsen, H. Hejselbjerg*, dr theol, sognepræst, Fjelstrup, *Riisager, Vagn*, mag art, provst, Randers. *Sommer, Otto.* kordegn, Kbhvn (redaktionssekretær). *Sørensen, J. Juul*, provst, Hellerup. *Topsøe-Jensen, Helge*, dr phil, overbibliotekar, Kbhvn.

Som medlemmer er for *Ribe stift* indtraadt:
A. Bork Hansen, sp, Løgumkloster. *Steen Christiansen*, provst, Gram. *A. Fog Pedersen*, kirkeminister, højskoleforstander, Rødding. Chefredaktør *Knud Rée*, Esbjerg. *M. L. Skovsborg*, sp, Tinglev. *Ingrid Vig-Jensen*, overbibliotekar, Esbjerg Centralbibliotek.

Redaktørens adresse er: Hellerupvej 84, 2900 Hellerup.

DUPLEX-TRYKKERIET